

ĒESTI KEEL JĀ KIRJĀNDUS

N° 2 VEĒBRUAR 1941

SISUKORD

M. I. KALININ: VOIDUTSEV LENINISM. S. M. KIROV: ENDA- LOODUD TUGIPUNKT	83
V. D. BUBBIHH: SOOME-UGRI KEELTE UURDMINE NSVL-S	84
L. SILBERSTEIN: NIKOLAI JAKOVLEVITŠ MARR — NOUKOGUDE LIIDU SUUR KEELETEADLANE	89
J. MAGISTE: ÜHEST VOLGA NIMEST	101
R. VIIDALEPP: KOLLEKTIIVTÖÖ TRADITSIOONE MUHUST JA LÄANEMAALT	106
K. LEETBERG: ROHULINE JA ROHUTU SÕNATARVITUS	113
I. V. STALIN: KAPITALISTLIKUST ÜMBRUSEST	122
V. TAULI: UUTE SÕNADE SOETAMISEST	123
V. RAUD: VERBE LAIENDAV ära EESTI RAHVAKEELE TAUSTAL	135
A. ANNIST: EESTI KIRJANDUSTEADUSE TÖÖKAVAST	147
I. LAABAN: FORMALISM KIRJANDUSES KUI SOTSIALISTLIKU REALISMI VAENLANE	156

Kõigi maade proletaarlased, ühinege!

EESTI KEEL JA KIRJANDUS

Nr. 2

SP, 5627

1941

~~ENGV~~

~~Riik~~

~~Raamatukogu~~

H. E. Kruusväli ra

Eesti NSV Riiklik

Raamatukogu

PE 10421

Õõidutsee leninism.

Lenin suri, kuid elab leninism. . . Lenin on muutunud ideaaliks, parema tuleviku unistuseks kõigile allasurutud rahvastele ja rassidele. Kogu oma elu Lenin võitles maailma proletariaadi huvide eest, kogu elu kutsus töötavaid hulki võitlusse rõhujatega, võitlusse töölisklassi täieliku võidu eest kapitalistide, igasuguste rõhumisvormide üle. Ja iga aastaga tema kutse võitlusele muutub mõjuvamaks. Töötajate read läänest Kaug-Idani, lõunast Kaug-Põhjani kannavad oma lippudel Lenini võitlushüüdu.

M. I. KALININ

Endaloodud tugipunkt.

Palju aastasadu tagasi üks suur matemaatik unistas tugipunkti leidmisest selleks, et temale toetudes maakera paigast ära pöörata. Mõõdusid sajandid, ja nüüd see tugipunkt on olemas — mitte küll leitud, vaid loodud meie eneste kätega. Ei mõõdu enam palju aastaid, kui meie, toetudes sotsialismi saavutustele Nõukogude Liidus, pöörame kommunismi teele Maa mõlemad poolkerad.

S. M. KIROV

SOOME-UGRI KEELTE UURIMINE NSVL-S.

1. Kuni Suure Oktoobrirevolutsioonini Venemaal ei olnud soome-ugri keelte süstemaatilist uurimist. XIX sajandi akadeemilised traditsioonid sel alal katkesid. Nähtused nagu A. A. Šahmatov'i *Мордовский этнографический сборникъ* olid ainult eranditeks.

2. Soome-ugri keelte uurimise uuestisünd NSVL-s on kõige tihedamalt seotud Revolutsiooniga. Kommunistliku partei ja Nõukogude Võimu rahvuspoliitika kutsus ellu terve rea uusi kirja-keeli ja elustas teaduslikku tööd paljude keelte alal. Soome-ugri keeli hakati süstemaatiliselt uurima kahekümnendate aastate teisest poolest alates.

Ainestiku kogumine soome-ugri keelte alal.

3. Ainestikke on kogutud peamiselt nende soome-ugri keelte alal, millele rajati kirjandus, eriti suhteliselt suurte soome-ugri rahvaste keelte alal. Peatähelepanu on osutatud foneetikale, morfoloogiale ja süntaksile. Leksika alal tööd alles hakkavad arenema.

4. Kõige enam töid on tehtud karjala keele alal. Tööd algasid 1930. a-l, kuid seejärel katkesid ning algasid uuesti 1937. a-l. A-l 1937 Karjala ANSV (praegu Karjala-Soome NSV) Teadusliku Uurimisinstituudi ja NSVL Teaduste Akadeemia tööjõud minu poolt koostatud kava põhjal, mis sisaldas enam kui 1.500 küsimust, uurisid läbi umbes 150 asustatud punkti Karjalas. Selle üsna rohke ainestiku töötasin enamiku küsimuste alal läbi 1937. a. teisel poolel ja osalt 1940. a. On koostatud üle 200 murdekaardi. Töö selles suunas jätkub. Peale selle on kogutud suur hulk muid keelelisi ainestikke, eriti folklooritekste fonemaatilises dialekto-

loogilises transkriptsioonis. Juba nüüd karjala keel ilmub hoopis uues valguses. On avanenud võimalus kasutada karjala dialektoloogilisi andmeid Karjala muistse ajaloo valgustamiseks.

5. Teistest soome-ugri keeltest on olulisi töid tehtud mordva keelte alal. Suure pärandi on jätnud M. I. Jevsevjev. Muud tööd algasid 1927. a-l. 1936. a-l minu poolt koostatud kava järgi, mis sisaldas üle 1.000 küsimuse, uuriti läbi umbes 500 Mordovia ja muude kohtade asustatud punkti. Töö selles suunas jätkub. Selle kõrval on kogutud suur hulk muid aineid, eriti folklooritekste.

6. Töid on teostatud ka mari /tšeremissi/ (V. M. Vassiljev, M. P. Tšaidze jt.), udmurti /votjaki/ (A. I. Jemeljanov, K. M. Baušev, V. I. Alatõrev jt.), komi /sürjani/ (V. P. Lõtkin, I. I. Maišev jt.), samuti obi-ugri (A. I. Jemeljanov) ja saami /lapi/ (A. I. Jemeljanov jt.) keelte alal. Vähem on uuritud Leningradi oblasti keeli, eriti vähe aga, mõningate äparduste (nimelt noore uurija J. G. Tamm'e surma) tõttu, vadja keelt. Töö Leningradi oblasti keelte alal organiseeritakse 1941. a. suvel.

Soome-ugri keelte ajalooline uurimine.

7. Soome-ugri keelte ajaloolisel uurimisel on nõukogude teadus tundnud huvi peamiselt morfoloogia ja süntaksi küsimuste vastu. Sellel joonel on uuritud: mordva keeli (on kirjutatud mõned monograafiad, millest eriti tuleb nimetada M. N. Koljadenkov'i tööd predikaadist), mari keeli (on lõpetamisel M. P. Tšaidze grammatika), udmurti keelt (nimetada tuleb V. I. Alatõrev'i tööd rinnastuvaist liitsõnadest), komi keelt (I. I. Maišev on kirjutanud teadusliku grammatika), permi keeled üldse (nimetada tuleb I. I. Maišev'i tööd postpositiividest), soome keelt (E. P. Laatikainen on kirjutanud töö aja-kõrvallausetest), läänemere-soome keeled üldse (on kirjutatud mõned monograafiad, ettevalmistusel on E. A. Jakubinskaja monograafia pronoomenitest), kui ka soome-ugri keeltesüsteemi tervikus (on kirjutatud mõned monograafiad). Hoolimata peamisest huvist morfoloogia ja süntaksi küsimuste vastu on osutatud tähelepanu ka foneetikale. Uuesti on läbi töötatud mordva

ja karjala keelte ajaloolise foneetika küsimused (kirjutatud mõned monograafiad).

8. Soome-ugri keelte ajaloolise uurimise aluseks on NSVL-s pandud dialektilis-materialistlik metodoloogia. Keelt vaadeldakse kui peale-ehitist, mõtlemise kaudu, ühiskonna materiaalsel baasil. Ühtne, üldinimlik astmelt astmele tõusev ühiskonna materiaalse baasi arenemise protsess tingib lõppude lõpuks ka ühtsa, üldinimliku astmelt astmele tõusva keele arenemise protsessi — ühtsa keeleloomingu protsessi. Ühed inimesrühmad on selle protsessi plaanis rohkem edasi jõudnud kui teised. See protsess ilmneb kogu oma jõuga lauseehituse alustes. Kõiges muus keeled võivad olla piiramata mitmekesised. Sellelaadiliste küsimuste läbitöötus on keskustatud N. J. Marr'i-nimelisse Keele ja Mõtlemise Instituuti NSVL Teaduste Akadeemia juures, milline instituut asutati akad. N. J. Marr'i poolt ja mida praegu juhatab akad. I. I. Meštšaninov.

9. Nõukogude soome-ugri keeleteaduse seisukohalt on soome-ugri keeled, nagu kõik teisedki, läbi teinud kahe põhilise keeleformatsiooni — arhailise ja subjektilis-predikaadilise vahetuse. Arhailisele keeleformatsioonile on iseloomustav, et lause on ehitatud nähtuse nimetamise põhimõttel ja selles domineerib üks sõna, mida võib käsitada ühtaegu subjektiks kui ka predikaadiks, kuid mida parem on vaadelda väljaspool subjekti ja predikaadi kategooriat: „venna-jänese-p ü ü k“, „kuu-valge“ jt. Subjektilis-predikaadilisele keeleformatsioonile on iseloomustav, et lauses domineerib kaks sõna, subjekt ja predikaat, ning lause vastavalt jaguneb subjekti kontsentriks (teadustuse teemaks) ja predikaadi kontsentriks (teadustuse arenduseks): „v e n d - p ü ü d i s - j ä n e s e“, „k u u o n v a l g e“ jt. Subjektilis-predikaadiline keeleformatsioon ei sule välja subjektita lauseid, sest et subjekti ja predikaadi kategooria selle keeleformatsiooni juures on esindatud keele üldises majanduses, kuid mitte igas üksikus lauses. Iga tähendatud keeleformatsioon peegeldab mõtlemise teatud taset ja lõppude lõpuks ka ühiskonna materiaalse baasi arenemise teatud taset. Arhailine keeleformatsioon peegeldab mõtlemist, mis ei ole veel harjunud selgesti määrama teemat ja seda järjekindlalt arendama, mis veel ei ole vilunud selgesti määrama probleemi ja seda järjekindlalt lahendama, mis veel ei ole harjunud

selgesti formuleerima ülesannet ja seda järjekindlalt teostama: see peegeldab mõtlemist, mis ei ole veendunud inimese mõtte ja tahte võimsuses, mis on maha surutud kummardamise läbi loodusjõudude ees. See mõtlemine peegeldab ühiskonna materiaalse baasi arenemise vägagi madalat taset. Subjektilis-predikaadiline keeleformatsioon peegeldab juba teissugust mõtlemist ja ühiskonna materiaalse baasi arenemise teissugust taset.

10. Esitatu vajab illustratsioone.

Kõrvutame järgmised kaks er'z'a-mordva vormide rida:

<i>kadijn'</i>	'jätsin-nad-mina'	<i>k'ed'en</i>	'käed-minu'
<i>kadijt'</i>	'jätsid-nad-sina'	<i>k'ed'et'</i>	'käed-sinu'
<i>kadijen'k</i>	'jätsime-nad-meie'	<i>k'ed'en'ek</i>	'käed-meie'
<i>kadijn'k</i>	'jätsite-nad-teie'	<i>k'ed'e,ḱ</i>	'käed-teie'

Lõppude samasus vormide mõlemas reas sunnib arvama, et vormide esimene rida läheb tagasi vormidele, mis tähendasid 'jätmised-minu', 'jätmised-sinu', 'jätmised-meie', 'jätmised-teie', — see aga toob meid arhailise keeleformatsiooni nähtuste juurde.

Nüüd kõrvutame kaks muud er'z'a-mordva vormide rida:

<i>kadan</i>	'jätan-mina'	<i>odan</i>	'noor-mina
<i>kadat</i>	'jätad-sina'	<i>odat</i>	'noor-sina'
<i>kattano</i>	'jätame-meie'	<i>ottano</i>	'noored-meie'
<i>kattado</i>	'jätate-teie'	<i>ottado</i>	'noored-teie'

Lõppude samasus vormide mõlemas reas paneb mõtlema, et vormide esimene rida läheb tagasi vormidele, mis tähendasid 'jätja-mina', 'jätja-sina', 'jätjad-meie', 'jätjad-teie', — see aga toob meid juba subjektilis-predikaadilise keeleformatsiooni valdkonda.

11. Nõukogude soome-ugri keeleteaduse vaatekohalt on kõige vanemaks säilinud sõnamuutmise nähtuseks soome-ugri keeltes possessiivsufiksrite tarvitamine. See on kujunenud juba arhailise keeleformatsiooni sügavusis. Konjugatsioon selle eri kihtides on moodustunud eri aegadel. Konjugatsiooni vanim kiht oli ette valmistatud juba arhailise formatsiooni ajal, kuid arenes välja siirdumisel arhailiselt formatsioonilt subjektilis-predikaadilisele. Konjugatsiooni kõige hilisem kiht on tervikus tingitud subjektilis-

predikaadilisest formatsioonist. Muutmise kaasustes ja arvudes (välja arvatud n -lised pluuralimoodustised, mis kuuluvad veel arhailisse formatsiooni) on kujunenud pika aja vältel, alates ülemineku-ajast arhailiselt formatsioonilt subjektilis-predikaadilisele.

12. Nõukogude soome-ugri keeleteaduse seisukohalt teostus ühenduse katkemine soome-ugri keelte eri rühmitiste vahel umbes üleminekul arhailiselt formatsioonilt subjektilis-predikaadilisele, kuid ei mingil kombel alles kujunenud subjektilis-predikaadilise formatsiooni juures. Niiviisi, näit., on konjugatsiooni vanim kiht osutunud ühiseks soome-ugriliseks, hilisem kiht aga on sügavalt erinev soome-ugri keelte eri rühmitistes.

13. Nõukogude soome-ugri keeleteadus eitab traditsioonilise keeleteaduse poolt väljatöötatud „alg-soomeugri“ keele mõistet. See mõiste on kujunenud soome-ugri keelte mitmesuguste rühmitiste vahel nenditavate sarnasuste projekteerimise põhjal mingisse „igavesse“ subjektilis-predikaadilisse plaani ja on realselt ekslik. Ühtlasi aga nõukogude soome-ugri keeleteadus ei esita minigeid põhimõttelisi vastuväiteid traditsioonilise teaduse poolt väljatöötatud ühis-läänemeresoome, ühis-mordva ja teiste keelte mõistete vastu.

14. Soome-ugri keelte eri rühmitiste vaheliste sidemete ajaloolise olemuse küsimuses nõukogude soome-ugri keeleteadus esialgu hoidub kategoorilistest arvamustest. Arhailine keeleformatsioon sallib keelesüsteemide kujunemise mitmesuguseid võimalusi.

Osavõtt kirjakeelte ehitustööst.

15. Teoreetiline töö, mida teeb nõukogude soome-ugri keeleteadus, on kõige tihedamalt seotud tegeliku tööga — soome-ugri kirjakeelte: mordva (er'za ja mokša), mari (mäe ja niidu-ida), udmurti (ehk votjaki), komi (komi-sürjani ja komi-permjaki), ka mansi (voguli) ja hanti (ostjaki) ehitustööst osavõtmisega. Selles töös on igapäevses omavahelises ühenduses keskasutised, kus tehakse peamiselt teoreetilist tööd — N. J. Marr'i-nimelise Keele ja Mõtlemise Instituudi soome-ugri kabinett ja Leningradi Riikliku Ülikooli soome-ugri filoloogia kateeder, — ja kohalikud asutised, mis teostavad peamiselt praktilisi ülesandeid — Karjala-

Soome NSV, Mordva ANSV, Mari ANSV, Udmurti ANSV ja Komi ANSV Sotsialistliku Kultuuri Teaduslikud Uurimisinsti-
tuudid, samuti kui teaduslikud uurimiskeskused Komi-Permjaki
Rahvusringkonnas ja Ostjaki-Voguli Rahvusringkonnas. Väliselt
väljendub side, peale alatise kirjaliku kontakti, keskasutiste töö-
liste sõitudes koha peale (keelekonverentsideks, teaduslike uuri-
misinstituutide istungeile, ekspeditsioonidele jne.) ja kohalike töö-
liste sõitudes keskusse (mitmesugusteks konsultatsioonideks).
Seesmiselt on need sidemed väljendatud praktilise töö sektori
pidevas toetamises keskusel ja teoreetilise töö sektori püsivas
kasvus kohtadel.

16. Nõukogude soome-ugri keeleteadus võidab väga palju teo-
reetilises suhtes ühendusest kirjakeelte ehitustöö praktikaga. Ta
ei või lukustuda ühekülgsesse töösse, ta peab olema igakülgne.
Ühenduses sellega on näit. NSVL-s silmapaistvalt palju tehtud
traditsioonilise keeleteaduse poolt hooletusse jäetud aladel, nagu
seda on soome-ugri morfoloogia ja süntaks.

D. V. Bubrihh

NIKOLAI JAKOVLEVITŠ MARR — NÕUKOGUDE LIIDU SUUR KEELETEADLANE.

„Mina tõendan just teadlasena, et iga teadlane on mitte ainult
teaduse, vaid ka ühiskonna tribuun“ — nende sõnadega tervitas
III Üleliidulist Teaduslike Tööjõudude Kongressi õpetlane, kes ei
olnud mitte ajaloolane ega õigusteadlane ega poliitiline ökonom,
vaid ühe teadusharu esindaja, mis paljude arvamist mööda kuulub
kabinetiteaduste hulka: Nõukogude Liidu kõige suurem keeletead-
lane Nikolai Jakovlevitš Marr (1864—1934). Selles lauses peitub
kahekordne mõte. Esiteks ta kutsub keeleteadlasi kaasaitamisele
suurel kultuurilisel ehitustööl. Riigis, mille ideoloogia tahab lõpli-
kult kaotada inimese kurnamist inimese poolt, on mõtlematu ka
rahvaste kurnamine rahvaste poolt; kõigi rahvuste keeled peavad
saama samasugused arenemisvõimalused — koolis, kirjanduses ja
kultuurielus üldse — nagu see oli ennem enamurahvuse eesõigu-
seks. Keeleteadlasi ootab seega suur töö, eriti mahajäänud rahvaste
keelte (seni sagedasti ainult puhtsuuliste arusaamisvahendite) tõst-
misel kirja- ning kirjanduskeelte tasemeni: tuleb luua tähestikke,
lugemikke, grammatilisi süsteeme, anda tähtsate teoste tõlkeid jne.

Aga ülalmainitud lause sisaldab veel teise, sügavama mõtte. Marx'i õpetus, et „inimese ühiskondlik olemisviis määrab tema teadvuse“, on ju kehtiv ka keeleteaduse suhtes. Keeleteadlase huvide sfäär, juba primaarne materjali valik, edasi töömeetodid ja abimeetodid ning seega ka töötulemused olenevad suurel määral ühiskonnast, millest teadlane on kasvanud või millega ta on seotud. Kes on tugevas seoses kodanliku ühiskonnaga, mille aluseks on roomlaste poolt loodud puht formaalne eraomandusmõte, selle uurimise teljeks jääb ladina keel; kes unistab moodsa natsionalismi rassilistest võimudeaalidest, peab eriti kinni keelkonna mõttest. Kes aga taotleb kõigi inimeste ja rahvuste üheõiguslust, selle silmad avanevad materjalidele ja meetoditele, milliseid vana ühiskonnaga tihedasti seotud inimene lihtsalt ei näe. Muidugi: esimene silm, mis neile andmetele ja võimalustele avaneb, peab olema geniaalne, sest uurimiseväli, kus neid tuleb otsida, on võrdlematult suurem ja keerukam kui võimukandjate, nende keelte ja kultuuride hästi korraldatud piirkonnad. See geniaalsus omab kaks külge: üks on haruldane teadmiste rikkus, teine loova valiku ja kombinatsiooni oskus. Marr'ile oli see kahekordne geniaalsus omane. Et temast täiesti aru saada, peab mõistma mitte ainult tema loova kombinatsiooni olemust, vaid temale ka sarnanema teadmiste rikkuses. Siin peitub Marr'i saatuse saladus. Marr on kõige suuremaid universaliste, Descartes'i, Komensky ja Leibniz'i täieõiguslik järeltulija. Teda arvustavad aga esmajoones spetsialistid, kes temalt kuulevad nende eriala vaatekohalt üllatavaid tulemusi ja ei või ehk ei taha kõnesolevat küsimust teist korda läbi vaadata selle terviku seisukohalt, mida Marr'i vaim valitses. Peale selle Marr'ile oli omane veel teine geniaalsuse tundemärk: ta oli lakkamatult arenemas ja edasi õppimas. Ja nii mõnigi kord need, kes olid temaga jõudnud esimese etapini, on jäänud kindlustama saavutatud positsioone ja keeldunud edasi marssimast. Nõnda Marr, ehkki olles juba oma arvukate funktsioonide tõttu tihedas kontaktis ühiskonnaga, oli oma loomingu salajasemais piirkondades isoleeritud geenius: paljud püüdsid teda ignoreerida, kuna tema arvustamiseks oli vaja kohutavalt palju teadmisi. Ka peale tema surma see hoiak kestab; muidugi aga kasvab ka, ja eriti Nõukogude Liidus, nende arv, kes tunnistavad või vähemalt aimavad, et siin formuleeriti mõtteid, millele kuulub tulevik. See ei takista üksikuid Marri' teese ja argumente kritiseerimast — Marr ise oli ju kõige karmim autokriitik. Aga ka siis tema teosed jäävad keeleteadusele teenäitajaiks uute, sotsialistliku ühiskonna vaatepunktilt määratud sihtide poole. Ja veel üks nõudmine tuleb teravalt rõhutada: oleme näinud rahvavaenlikke universaliste, kes, olles varustatud võrdlematult väiksema eriteadmiste rikkusega kui Marr, konstrueerisid antiprogressiivseid ja

N. J. MARR

antihumanitaarseid ideoloogiaid (Nietzsche, Spengler, rassistid), ja ikka leidus hulk eriteadlasi, kes küll üksikasju kritiseerisid, aga põhimõtteliselt nende väärprohvetide „geniaalsust“ tunnustasid ja püüdsid nende õpetuste vundamente oma vahenditega konsolideerida. Kui palju elavam peab olema sümpaatia, tähelepanu, mõistmise tahe, koostöö ja kaasabi eriteadlaste poolt, kui esineb määratute teadmistega varustatud universalist, kelle õpetuse järeldused on kooskõlas inimväärtuse ja sotsialistliku edasiarenemise nõudmistega.

Et ka selle võimsa antirassisti eluloos mitte jätta täiesti tähelepanemata „vere ja maapinna“ küsimust, olgu öeldud: sillaehitaja Kaukaasia ja Hispaania vahel on „maapinna“ ja emakeele järgi Gruusia poeg, „vere“ järgi aga ühendas ta endas Ida ja Lääne: ta sündis vana inglise aedniku teisest abielust noore grusiinlannaga (25. dets. 1864. a. v. k. j.), ja rääkides kodus peamiselt gruusia, vähem — ja seda ainult kuni isa surmani 1873. a. — inglise ning prantsuse keelt, vene keelt aga mitte sugugi, ta jäi kuni ülikooliaastateni Inglise kodanikuks. Marr'i lapseõlv kujunes väga raskeks, sest pärast isa surma tema esimesest abielust sündinud lapsed kiskusid kogu päranduse oma kätte, gruusia lesknaine ühes lapsega jäi peaaegu ilma sissetulekuta ja on teada, kui kurb on kodanlikus ühiskonnas kehva lesknaise saatus. Suure vaevaga õnnestus tal Nikolaid paigutada riigi kullul gümnaasiumi. Sisseastumiseksamil poiss näitas igasuguste teadmiste puudust usuõpetuse ja vene õigekirjutuse alal — mis teda hiljem ei takistanud kirjutamast otse hiilgavas vene stiilis. Kuid varsti sai Nikolai kõige paremaks õpilaseks klassis; eriti silmapaistev oli tema edu antiikseis keeltes, aga samal ajal ta õppis lisaks veel prantsuse, saksa, inglise ja itaalia keelt. Ent musterõpilane ta siiski ei olnud, vaid osutas juba noil aastail nii palju iseseisvat tahet või ka omavoli, et sattus mitu korda tõsisesse konfliktidesse. Ükskord juhatus otsustas tema koolist välja heita selle pärast, et ta tahtis kreeka keele täielikuks äraõppimiseks ühte klassi jääda kaheks aastaks. Juba gümnaasiumis Marr hakkas tegutsema ka seltskonnategelasena; ta tundis end täiesti grusiinlasena ja kirjutas gruusiakeelses õpilasteajalehes väga rahvasõbralikus vaimus. See meeoleu otsustas ka tema elukutse valiku. Silmapaistva lõputunnistusega noor absolvent, kelle majanduslik seisukord oli ikka veel meeletlik, peaks valida — nii arvasid õpetajad ja tuttavad — eriala, mis viiks kiirele ja säravale karjäärile. Üldiseks üllatuseks ta seletas, et ta tahab õppida gruusia keelt ja kirjandust. Selle tee lõpul näis seisvat elusihina külaõpetaja töökoht. Isegi stipendiumi ei tahetud selleks lubada. Kuid Marr ei andnud järele, ja 1884. a. suvest alates ta oli Peterburi Ülikooli Idakeelte Teaduskonna üliõpilane ja stipendiaat

ning hakkas kohe töötama selle teaduskonna neljas osakonnas: araabia-pärsia-türgi-tatari, araabia-heebrea-süüria, armeenia-gruusia ja sanskriti-pärsia-armeenia.

Õnneks ta leidis kohe prof. V. R. Rosen'is silmapaistva õpetaja väga laia vaateringiga, kes suhtus oma õpilase universaalsusesse sügavalt mõistva sümpaatiaga. Gruusia küsimuste esindaja kitsamas mõttes Peterburi Ülikoolis aga, prof. A. Tsagareli, oli ühekülgne ja vanameelne spetsialist, ning tema ja Marr'i vahel arenes varsti otsene vaenlus, nii et Tsagareli püüdis takistada Marr'i edasijõudmist kõikjal, kus talle selleks võimalus avanes. Tsagareli rahvustunne piirdus kõige väljaspool oma rahvast oleva võimaliku ignoreerimisega, kuna Marr, kes tol ajal oli veel väga natsionalistlik, otsis oma rahva tähtsust just selles, et ta püüdis näha tema arengut seoses teiste, kuulsate rahvaste arenguga. Asjaolu, et senine keeleteadus vaatas gruusia keelele kui täiesti isoleeritud nähtusele, mida ei saa viia mingisugusesse seosesse teiste keeltega (millede võrdlev uurimine just tol ajal tõusis ennekuulmata intensiivsusele) ja mida selle puuduse tõttu on kõige parem vanal mugaval kombel varustada pealkirjaga *Hic sunt leones* ning jätta tähele panemata, haavas raskesti Marr'i rahvuslikku uhkust ja ta püüdis rakendada oma haruldast loomulikku andekust keelte võrdlemise alal selleks, et gruusia keelt mainitud isolatsioonist välja viia. Kuid „sortsid, keda ta kutsus, ei lasknud teda lahti“, ja aastatepikkuse väsimatu töö tulemusena — tema tööpäev oli kuni elu lõpuni normaalsest kaks korda suurem — Marr'i silmad avanesid niisugustele seostele, millede tähendus ulatas mitte ainult kaugemale ürgseist rahvuslikest sihtidest, vaid osutus gruusia natsionalismi ja lõppude-lõpuks igasuguse natsionalismi vastaseks.

Marr läks neljas suunas. Ta otsis vana-gruusia kirjanduse, eriti tema uhkuse š o t a R u s t a v e l i (kelle suurteosega „Sangar tiigrinahas“ täna iga Nõukogude koolilaps tutvuneb), rahvusvahelisi mõjusidemeid ja leidis neid pärsia kirjanduses. See ühendus kuulsa kultuuriga oli Marr'i arvates vana Gruusia auks, aga gruusia natsionalistid vaatasid sellele kui rahvusliku omapärasuse solvangule ja tembeldasid Marr'i „reeturiks“, nii et ta kuni elu viimsete aastateni pidi arvestama tugevaid antipaatiad oma rahvakaaslaste seast. Teine Marr'i tööde suund läks puht negatiivse eelarvamuse vastu: et senini kõik sel alal ettevõetud katsed olid jäänud tulemuseta, siis ka edaspidised olevat lootusetud. Marr sai väga varsti otseselt võlutud ideest, et peab olemas olema mingi sugulus gruusia keele ja semi keelkonna vahel. Kolmas suund aga sattus vastollu meetodilise põhimõttega, mida terve XIX sajandi kestel oli kõige suurema eduga rakendatud: et nimelt keelte võrdlev uurimine peab toimuma ainult sisemise keelkondliku suguluse, mitte regionaalse

ehk kultuurilise läheduse seisukohalt, ja et mitte ühte keelkonda kuuluvate keelte vahel võivad mõjutseda ainult laenusuhted, mitte aga sisemised sidemed. Marr aga läks sisemiste sidemete otsimisele gruusia ja „aaria“ keelkonda kuuluvaks tunnustatud armeenia keele vahel, mis olid Peterburi õppetöös ainult mehhaaniliselt ühendatud, olles mõlemad „ida“ keeled. Ka siin oli alguses mängus subjektiivne asjaolu: prof. Tsagareli viha Marr'i vastu oli sel määral tugevnenud, et ta keeldus isegi teda eksamineerimast, nii et ainult gruusia erialaga Marr ei oleks jõudnud magistrikraadile ja seega ka mitte õppeametile. Niihästi asjaolude sunnil kui ka oma töötamisviisi tendentside mõjul ta sai enne magistrikraadi saavutamist juba teisel erialal silmapaistvaks spetsialistiks: armeenia küsimuste alal. Sellest aga tekkis mitte ainult uus keelte võrdlemise meetod, vaid ka neljas suund: armenoloogina Marr läks varsti üle puhta keeleuurimise piiri ja 1892. a. peale ta võttis aktiivselt ja varsti juhtival kohal osa Armeenia üldisse arheoloogiasse puutuvast tööst; eriti vana Armeenia pealinna Ani varemete väljakaevamised on lahutamatu seotud N. J. Marr'i nimega. Sellele spetsiaaltööle ta pühendas aastakümneid; ent saatuse ironia tõttu suur osa tema tulemustest, esmajoones arhiivmaterjal, läks imperialistliku sõja sündmuste tagajärjel kaotsi — imelik paralleel saatusele, mis tabas Marr'i suurt eelkäijat universalistliku keeleteaduse alal, J. A. Komensky't, kelle tähtsaim spetsiaalettevõte *Thesaurus linguae Boemicae* samuti hävines sõja leekides. Arheoloogiline töö viis Marr'i välja grammatikate, käsikirjade ja autorite kabinetiohkkonnast ja arendas temas printsiipi vaadata keelele mitte isoleeritult, vaid kui ühiskondliku elu, materiaalse kultuuri terviku osanähtusele, mida mõista võib ainult see, kes saab aru tervikust. Niiviisi keeruka elukäigu sündmused viisid Marr'i induktiivselt tulemusele, millele marksistlik-leninistlik teooria jõuab deduktiivselt, et nimelt keelt ja keeleuurimist ei saa üldse lahutada ühiskonnast, mille tarvidusi ta teenib. Seega juba esimeste tööaastate tendentsid näitavad Marr'i tulevase piirisammaste purustajana: ta purustab piirisambaid pealkirjadega „absoluutne rahvuslik omapärasus“, „lootusetu uurimisala“, „keelkond“ ja „isoleeritud keeleteadus“.

Avalikkuse ees Marr esines oma ketserlustega esimest korda juba enne magistrikraadi saavutamist: 1888. a. ta avaldas gruusia ajalehes „Iverija“ artikli „Gruusia keele iseloomust ja eriomadustest“, milles ta otsustavalt seletas, et semi keelte mitmeaastase õppimise tagajärjel ta jõudis tulemusele, et gruusia keel paljudes suhetes semi keeltele sarnaneb. Aga alles 20 aastat hiljem, olles juba 7 aastat korraldaja professorina Peterburi Ülikooli „armeenia ja gruusia kirjanduse“ õppetooli juhatajaks, ta avaldas oma teose „Põhitabelid vana-gruusia grammatika kohta ühes sissejuhatava teatega

gruusia keele sugulusest semi keeltega", mis sisaldas selle teooria konkreetseid tõendusi. Vahepeal ta oli õppinud ka gruusia keele sugukeeli Kaukaasias; kõik need keeled olid kirjata ja nende õppimine oli võimalik ainult suurte kehaliste vaevadega seotud õppereisude kaudu. Marr võttis need raskused enda peale teadvuses, et need „mahajäänud“ keeled sisaldavad võibolla väärtuslikumaid tunnistusi muinasajast. Nõnda äsjamainitud töö kasutab juba mitte ainult gruusia, vaid ka temaga suguluses olevate mingreli, svani ja lazi keelte materjale; ka armeenia keele suhtes koostaja ei kahtle enam, et see „aaria“ keel koosneb tõepoolest kahest keelest, milledest üks on gruusia keelega suguluses. Semi materjalid on võetud peamiselt heebrea, aramea, arabia ja süüria keeltest. Sugulust aga Marr leiab kõigepealt teatavais struktuuriprintsiipides, näit. foneetilises põhivaras, konsonantide ja vokaalide semantilises funktsioonis, deklinatsioonis jne. Seda printsiipi rakendati juba varem üldisemate sugulussuhete kindlakstegemiseks: peale selle aga püüab Marr sugulust näidata ka ühiste sõnatüvede olemasolu tõendamise, s. o. vana võrdleva keeleõpetuse klassikalise töövahendi abil. Nagu teada, on niisugune tõendus võimalik ainult nn. foneetiliste seaduste, täpsemalt öeldud, häälikute muudatuste seaduste kaudu; sest esimesel silmapilgul „suguluses“ olevad keeled võivad üks teisele sarnaneda nii vähe, et ühe keele sõnas ei ole ühtegi ühist häälikut teise sugukeele sõnaga, aga siiski klassikaline võrdlev keeleteadus tunnistab foneetiliste seaduste abil mõlemad sõnad „identseiks“, näit. inglise sõna *ten* „kümme“ uus-pärsia sõnaga *las* (otsides neile ühist ja sajandite jooksul seaduslikult muutunud ürgtüve *dek'm*), ehk ladina sõna *lupus* „hunt“ sanskriti sõnaga *vrka* (ürgvormiks arvatakse siin *vlqos*). Neid foneetilisi seadusi on väga palju, ja klassikaline keeleteadus arvab, et nad on igale keelele omapärased. Ta teeb näit. kindlaks seaduse, et „indo-euroopa ürgkeele“ häälik *s* peab teatavail tingimusel kreeka ja slaavi keeltes muutuma *h*'ks: lad. *sal* „sool“ vastav vorm on kreeka keeles *hals*, lad. *vetus* „vana“ vastav vorm on vene keeles *вѣхъ* (varem *vetuhu* kahe üliühikese *u*-ga). Klassikaline keeleteadus püüab üles seada niisuguseid seadusi loodusteaduste karmusega ja erandita kehtivusega, kuigi mõned niisugused seadused toetuvad ainult kahele-kolmele näitele. See on metafüüsika, mis jätab tähele panemata, et keel on ühiskondlik nähtus ja et ühiskond areneb dialektiliselt. Kuidas näit. selgitada loodusteadusliku meetodi järgi, et slaavi keeled ühel ajal ühendusi *ke*, *ge*, *ki*, *gi* ei kannata ja teisel ajal just need uuesti moodustuvad (vrd. vene keeles *сѣжить* ürgvormist *slugiti*), aga *сѣжу* vanaslaavi vormist *slugy*; tšehhi keeles *duše* „oo vaim“ ürgvormist *duche*, aga *duchem* „vaimuga“ ürgvormist *duchumi* üliühikese teise *u*- ja *i*-ga) ja et sarnast häälikute dialektilist arengut

võib kindlaks teha ka romaani keeltes? Marr oma tabelites n. ö. dünamiseerib foneetilisi seadusi. Ka tema juures korrespondeerivad *s* ja *h*, aga mitte sel kujul, et *s* kuuluks ikka ühele, *h* ikka teisele grupile. Siinjuures peab veel arvesse võtma, et muudatused, millede tagajärjel tekkisid Marr'i poolt sugulasteks agnostseeritud sõnad, nõudsid tõenäoliselt palju rohkem aega kui muudatused „indo-euroopa“ või isegi slaavi ja romaani keelkonnas, mis toimusid osaliselt juba kirjaliku traditsiooni valguses. Sellega Marr'ile sagedasti tehtud etteheide, et „tema juures kõik häälikud lähevad üle kõikideks häälikuteks“, ei näi olevat paikapidav. Igatahes aga nende tabelite arvustajailt võiks nõuda, et nad tutvuneksid ise hiiglasuure materjaliga, mis Marr tõi kaasa nende tabelite koostamiseks, muidu nad võiksid sattuda Kopernik'i maailmasüsteemi arvustaja seisukorda, kes paneks maksma tõe, et igapäevase kogemuse järgi päike tõuseb ja läheb looja ning et selle kogemuse alusel võib igapäevast elu kaunis hästi korraldada. Mainitud tabelite põhjal Marr jõudis tulemusele, et semi keelkond on suguluses mitte ainult — mis oli juba varem teada — hami keelkonnaga, vaid ka keelkonnaga, mida võiks paralleelsuse pärast ristida Noa kolmanda poja järgi *jafeti keelkonnaks*. Sõna *яфетический* mis tõi Marr'ile nii palju etteheiteid, on puht konventsionaalne ja ta peab sellest kinni peamiselt selle pärast, et „semi“ ja „hami“ keelkondade mõtted on juba ammu kindlaks määratud. Loomulikult seega ei tähendata, et Marr oleks uskunud müütosse ürgisast Noast, tema kastlaevast ja kolmest pojast; ainult asjaolu, et selle müütose lõpp-peatuseks on Ararati mäe tipp Kaukaasias, näib temale kaudse kinnitusena ka mujalt toetatud teesile Kaukaasia ülitähtsast osast muinasajal.

Imperialistliku sõja puhkemisel Marr oli juba akadeemik ja tal oli arvukalt õpilasi (sedavõrd kui nii raske õppeaine juures õpilaskond võib üldse „arvukaks“ kujuneda), ning ta oli läbi elanud esimesed tragöödiad, mis pidid hiljem veel rohkesti korduma: et õpilased, ära kohutatud Marr'i teooriate lakkamatust arengust või ka haavatud teatavais natsionalistlikes tunnetes, olid üle läinud tema vastaste laagrisse. Sõja tagajärjel Marr'i teaduslik tegevus mitte ainult et ei katkenud, vaid vastupidi, just tugevnes: Vene sõjavägede ofensiiv Armeenias andis Marr'ile võimaluse ette võtta mitmeid uurimistöid Türgi-Armeenias, mis seni — Türgi võimude poliitilise umbusalduse tõttu armenoloogia vastu — olid tulnud edasi lükata; eriti leidis Marr uusi tõendusid jafeti elementide olemasolu kohta ühes armeenia keeles. Kuid see häirimatu tööjätkamine ei tähenda, et Marr oleks olnud apoliitiline teadusemees. Juba 1905. a. revolutsiooni puhul ja ka rahvuslike küsimuste arutamisel oli mitu korda ilmnenu, et Marr'i poliitilised veendumused kaldu-

sid ikka enam ja enam sotsialistide, eeskätt nende kõige teadlikuma avangardi, s. o. bolševikkude poole. Sellepärast Suure sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulekul Marr ei kõhelnud ainustki silmapilku. Ajal, mil paljusid tema kolleege tabas hirm, et teadusel ei ole kohta uues korras, et sellele on tulnud lõpp, et teadus on määratud hävimisele või isegi on juba hävinud revolutsioonilisel Venemaal, Marr nägi kohe, et Revolutsiooni jõud on nagu vesi, mis mitte ainult ei uputa ja hävita, vaid ka karastab ning viljastab, ja sellele vastavalt tema koht oli esimesest päevast peale võiduka töörahva ja tema suurte juhtide, Lenini ja Stalini laagris. Seejuures aga oli Marr ka esimesi uute sildade ehitajaid Nõukogude Vene (see oli veel enne Nõukogude Liidu moodustamist) ja Lääne-Euroopa teaduse vahel. Kuigi Marr'i esimene komandeerimine välismaale toimus sõjakommunismi ajal ja Nõukogude Vene kannatas interventide poolt välja kutsutud majandusliku häda all, Marr tundis end ebameeldivalt just kodanlikus Euroopas, mis väikekodanlike „rahvuslike vabariikide“ loomisega talle näis tagasi kukkununa keskaega, kuna paljud ametiasutised vaatasid temale Lääne-Euroopas umbusaldusega, tekitasid talle sõidu- ja passiraskusi ning isegi sõbralikud ametivennad ei saanud aru tema huvist vanade käsikirjade vastu, sest olevat ju teada, et „bolševikud põletasid kõik käsikirjad ära“.

Pagas, mis Marr võttis kaasa oma reisudele, oli äärmiselt sisurikas. Noil aastail temas oli küpsenud veendumus, et Kaukaasia jafetiidid ei ole täiesti isoleeritud ülejäägiks, vaid et neil peab olema sugulasi Vahemere ääres asuvate rahvaste seas, ja just nende rahvaste näol, millede iseloom oli senini selgitamata jäänud. Siia kuulub üks veel elav, kuigi raskesti oma elu eest võitlev rahvas Kirde-Hispaanias ja Edela-Prantsusmaal, nimelt *basکید* (sarnasus gruusia sõna *Iveriija* ja sõnade *Iberus*, *Ebro* vahel on igapäevane nähtav, ka ühes gruusialaste sugurahvas, abhaasides, „a-baske“ leida ei ole raske, kuna Kaukaasia svanide nimetuse ühendusepanemiseks „Hi-spaaniaga“ peab jällegi appi kutsuma tugeva häälikutemuutumise hüpoteesi), edasi *etrusklaesed*, kelledest on järele jäänud keelejalgi ja palju materiaalse kultuuri tunnustusi, kolmandaks *pelasgid*, Kreeka elanikud enne kreeklaste tulekut, kellede suhtes juba palju järele mõeldi, sest ühelt poolt filoloogid olid hämmastunud asjaolust, et just „aaria rassi“ geniaalseima rahva, kreeklaste, keel sisaldab nii palju sõnu ja eriti pärisnimesid, mida ei saa ühendusse viia teiste indo-euroopa keeltega, sõnu, mis on seega „mitte-aaria“ päritoluga, aga ei kuulu ka semi sõnavarasse, kuna need, kellede mõtlemise alphaks ja omegaks on rasside idee, leidsid mõistatuslikes pelasgides suurepärase vahendi, et „rassiliste teguritega“ selgitada kõike, mis kreeklaste

loomingus ja elus on negatiivset: erinevusi kunstis ideaalsest „põhja-rassi“ normist kui pelasgi vere ülejääki, langevat moraali avalikus elus kui pelasgi vere mõju tõusu ühenduses põhjarassi hävinemisega „kontraselektiooni“ teel jne. Marr, kes ületas neid härrasmehi ja nende rassistlikke fantaasiaid niisama kõrgesti nagu Kaukaasia ületab Musta merd, otsis võtme, kuidas neid mõistatuslikke rahvaid Kaukaasia jafetiididega üheks tervikuks ühendada. Selle võtme ta leidis, liites võrdleva foneetika ja materiaalse kultuuri uurimise tulemused. Lévy-Bruhl'i õpetus, et primitiivses mentaliteedis ei ole ühetähenduslikke mõtteid, vaid et iga nimi, iga sündmus võib omada veel salajasi kõrvaltähendusi, tungis tol ajal kõikjal läbi ja ka Marr mainib seda mitu korda tunnustavalt. Marr'ile kõigepealt t o t e m oli meediumiks, mille kaudu sõna võis omandada disparaatseid tähendusi. Olles süvenenud materiaalse kultuuri küsimustesse eriti sest ajast peale, mil ta seisis värskelt ellukutsutud Riikliku Materiaalse Kultuuri Ajaloo Asutise (GAIMK) eesotsas, ta esitas oma mõtted avalikkusele enne ärasõitu välismaale oma suures ja tähendusrikkas loengus „Jafeti Kaukaasia ja kolmas etniline element Vahemere kultuuri loomises“ (9. juunil 1920. a.), mida ta mitu aastat hiljem täiendas artikliga „Jafetiidid“ (1922). Mainitud ettekandega Marr põletas palju sildu, mis teda minevikuga ühendasid; ta lakkas olemast kaukaasiauurija ja sai jafetidoloogiks. Välismaal, kus ta vaatas palava kiirusega läbi kõiki materjale, mis võiksid seda teooriat toetada, ta leidis — poliitilistel põhjustel ja ka probleemide ennekuulmata raskuse tõttu — ainult väheseid, kes olid nõus temale uutel teedel jälgima, nende hulgas oli Leipzigi prof. F. A. B r a u n. Kodumaale tagasitulekul tabas teda ja tema väsimatut kaastöölist A. A. Marr'i kurb teade, et nende poeg oli kodusõjas langenud. Marr asus kaheksaenergiaga tööle. Juba äsjamainitud loengus ta oli jafetidoloogina sisse tunginud semitistika piirkondadesse, artiklis „Jafetiidid“ aga on näha juba ka „piirivahejuhtumeid“ jafetidoloogia ja indoeuropeistika, eriti slavistika vahel. Sel teel ta läks edasi. Teine komandeerimine välismaale andis talle võimaluse süveneda etruskide ja pelasgide küsimustesse, õppida albaania keelt, milles ta leidis palju jafeti elemente, ning kõigepealt põhjalikult õppida baski keelt, alguses Pariisis, lõpuks ka baskide pärismaal, kus ta aga sai peatuda ainult kolm nädalat, sest Hispaania valitsuse passiikimbutamised olid kestnud nii kaua, et Baskimaale jõudmisel komandeerimise tähtaeg oli peaaegu otsas. Oma aruandes selle teekonna tulemustest ja eriti oma artiklis „Jafeti teooriast“ (1924) Marr tungib juba laial frondil indo-euroopa keeleteaduse piirkondadesse, eriti nendes osades, kus ta seletab indo-euroopa keelte „headuse“ ja „halbuse“ mõisteid täiendavaid sõnu jafeti tüvede ja

eriti jafeti rahvanime abil (hiljem ta tarvitas rahvanimesid ka „kõnet“ ning „seisust“ tähendavate sõnade selgitamiseks, millest võib-olla kergemini aru saame, kui meelde tuletame, et „orje“ nimetatakse saksa, prantsuse ja inglise keeles slaavlaste rahvanimega — vahele astuv *k*, mis saksa ja prantsuse keeles esineb, on tingitud kreeka keele foneetiliste seaduste mõjust, millede järgi *slavěne* ehk *славяне* muutus *sklavianoĩ*’ks, ning et šveitslase nimi tähendab vene keeles „uksehoidjat“ ja saksa keeles „karjapoissi“). Oli näha, et Marr valmistab üldist kallaletungi indoeuropeistika vastu. Ei tulnudki kaua oodata. Juba enne äsjanimetatud artikli ilmumist, 21. novembril 1923. a., Marr luges ette Nõukogude Teaduste Akadeemia teadaande, milles ta ütles: „Kinnitan, et rassiliselt erinevat indo-euroopa keelkonda ei ole olemas. Vahemere piirkonna indo-euroopa keeltes iialgi ega kusagil ei ole ilmnenud mingisugust erilist keelematerjali, mis pärineks mingisugusest rassiliselt erilisest keelkonnast ehk viiks isegi tagasi mingisugusele rassiliselt erilisele ürgkeelele. Alguses oli mitte üks keel, vaid rohke arv suguharukeeli; ainus ürgkeel on teaduslikuks fiktsiooniks, mis on oma teenistusaja ära teeninud. Indo-euroopa keeled moodustavad erilise keelkonna, aga mitte rassilises suhtes, vaid erilise, keerukama ristpaarimisastme tulemusena, mis oli välja kutsutud ühiskondliku murrangu tõttu sõltuvuses toodangu uutest vormidest, mis olid nähtavasti seotud metallide avastamisega nende laiaulatuslikus tarvituses...“ Selle teadaandega „jafeti teooria“ oli ümber kujundatud „uueks keeleõpetuseks“.

Marr tungis kallale indo-euroopa keelkonna mõttele just silmapilgul, mil tema vundamendid olid ka mujalt värisema pandud. Marr ei tunnustanud B. Hrozný uurimistulemusi kahe hetiiidi keele indo-euroopa keelkonda kuuluvuse kohta, ta pidas hetiiidi keeli suurel määral jafeti keelteks. Aga isegi siis, kui sel juhul oleks õigus Hrozný’l ja mitte Marr’il, kujuneks vana süsteemi soliidus kõrgel määral küsitavaks; sest kui need Hrozný poolt dešifreeritud keeled kuuluksid indo-euroopa keelte hulka, nad purustaksid igatahes senini kehtivuses olnud skeemi. Uurijad, kes Marr’ist üldse ei sõltu, on juba jõudnud järeldusele, et „indo-euroopa ürgkeele“ ehitusest, mis sada aastat tagasi nii hiiglasuure kunstiga rekonstrueeriti, täieliku materjali arvessevõtmisel vaevalt palju rohkem järele jääb kui mõned ühised struktuurilised omadused...

Kuid pöörakem tagasi Marr’ile. Jafeti teooria laiendamisega „uueks keeleõpetuseks“ ta purustas mitte ainult indo-euroopa teooria kindluse, vaid kutsus välja maavärisemise ka oma enda jalgade all. Jafeti keelte mõte dünamiseerus, ta sai üldisemalt rakendatavaks, aga ka raskemini piiratavaks. „Jafeti keel“ nüüdsest

peale ei tähenda üldse kuuluvust suguharule, vaid arengustaadiumile. Jafeti keeled on keeled esimeses arengustaadiumis pärast üleminekut märgukeelest häälikutekeelele. Esimene oks, mis sellest harust välja kasvab, on sünteetilised Ida-Aasia keeled. Hilisem arengustaadium on tähistatud aglutinatsiooniga. Üleminevaks staadiumiks jafeti tüübist aglutinatiivsele tüübile selle kolme haruga (soome-ugri, mongoli ja türgi) Marr pidas tšuvaši keelt, mille uurimisele ta oma viimseil eluaastail palju vaeva ja aega pühendas. Võrdlemisi vara kasvab ürgharust välja ka tugev oks, mis hiljem endast saadab välja semi ja hami keelkonnad. Ürgharu kasvab kõrgemale, ta näitab jafeti keeli, mis veel elavad, hiljem, enne üleminekut indo-euroopa flektiivsele tüübile, temast kasvavad välja veel kaks erilist oksa: albaania ja armeenia keel. Aga ürgharu ei ole surnud. Jafeti elemente on näha ka progressiivsemas euroopa keeltes — prantsuse ja saksa keeles. Kui prantsuse keel kaotab ladina arvsõnad ja ütleb *soixante-dix, quatre-vingts, quatre-vingt-dix*, siis see on jafetidism. Neid on palju ka saksa keeles, ja üldse näib jafetidism olevat eriti tugev germaani keelte sõnavaras, mis sisaldab ca 30% „mitte-aria“ sõnu.

Sellega puristide ideaalid kaotavad igasuguse kehtivuse. „Idealistlik“ ürgkeele mõte (täpsemalt öeldud abstraktse fiktsiooni hüpoteesirahvaste teel saavutatud hüpotees keele puhta ürgtüübi reaalsest olemasolust minevikus) on purustatud ja ühes sellega ka püüd sellele puhtusele tagasi pöörata. Või ümberpöörduvalt: keeled on lakkamatu ristipaarimise tulemused ja igasugune „rassism“ on vastolus inimliku ühiskonna arenguseadustega. See ristipaarimine kestab nii kaua, kuni inimkond jõuab üldkeelele, mis endas ühendab kõigi olemasolevate keelte rikkused. Aga see staadium kuulub kaugemale tulevikule. Meie ülesandeks on neid rikkusi arendada. Sellepärast emakeel on kultuurilise ülestõusu võimas kang, tema eest tuleb hoolt kanda ja igaveseks kaotada eelarvamus, nagu oleks olemas vahe „väärtuslikumate“ ja „vähem väärtuslike“ keelte vahel.

Marr ei kõhelnud oma jõudu rakendamast nende teooriate praktilise rakendamise ja teostamise teenistusse ehitatavas sotsialistlikus ühiskonnas. Kogu oma elu- ja mõttekäiguga ta oli määratud osavõtmiseks stalinlikust ehitustööst vormilt rahvusliku ja sisult sotsialistliku kultuuri loomisel. Ta oli küllalt kannatanud suurriikliku šovinismi ja väikekodanliku kohaliku natsionalismi all, et sügava veendumusega kinni pidada generaalse liini teest. Ta töötas tähestikkude loomise alal, ta osutas palju teeneid Tšuvaši ANSV-le, ta jäi loomulikult kontakti Gruusi ja Armeeniaga jne. 1930. a. ta astus ÜK(b)P ridadesse. 1933. a. vananenud keha keeldus edasi töötamast 18 tundi päevas. Juba raskesti haige olles see sotsialistliku töö kangelane võis veel vastu võtta kõige suurema aumärgi,

mida Nõukogude Liit üldse annab: Lenini ordeni, 20. detsembril 1934. a. kustus Nikolai Marr'i elu, mis oli tulvil energiat ja loomingu nagu väheste, isegi geniaalsete inimeste oma.

Marr'i nimi elab edasi N. J. Marr'i nimelises Keele ja Mõtlemise Instituudis, mis allub Nõukogude Akadeemiale ja mille ridadest tuleb ka nüüdne Tartu Riikliku Ülikooli prorektor sms Kristjan Kure, nii et Marr'i määratu päranduse uurimine ja edasiarendamine ka meie Ülikoolis on tagatud.

Loodetavasti meile avaneb siin ükskord ka jafeti keelte, peamiselt gruusia ja baski keele, õppimise võimalusi: seejuures on just soome-ugri keelte põhjalike asjatundjate poolt oodata palju väärikat koostööd Marr'i poolt esile kergitatud küsimuste valgustamisel. Ka Marr'i suhtes näib kehtivat dialektika põhireegel, et kõrgemas astmes on madalamad ületatud, s. o. samal ajal kaotatud, kõrgendatud ja — säilitatud, nagu jafeti elemendid lääne-euroopa kultuurkeeltes. Samuti kui mitte-eukliidiline geomeetria ei vähenda eukliidilise geomeetria tähtsust laial ülesannetealal, nii ka ühe sajandi keeleteaduse saavutused ei kaota väärtust selle tõttu, et Marr nad paljastas ajalooliselt tingituna ja et ta ehitas uue, üldisema teooria, milles need vanad saavutused on ületatud. See uus ehitus seisab meie ees, suurepärase, võimas, võluv ja mõistatuslik nagu Kaukaasia, mille poeg N. J. Marr oli.

Leopold Silberstein

ÜHEST VOLGA NIMEST.

Meie Nõukogude Liidu kuulsal tuiksoonel, paljude Liidu rahvaste keelisel ülistataval Volga jõel on nagu hää! lapsel kunagi mitu nime, nimelt eri nimesid tema basseinis elunevate eri rahvaste keelisel. Üht neist, mari (tšeremissi) keelele omast, mis näikse olevat tüvesuguluses eesti sõnaga *julge* ja selle läänemere-soome hõimkonnaga, sõandaksime järgnevais ridades puudutella, katsudes ühtlasi heita valgust e. *julge*-sõna algsemale tähenduslikule küljele. Viimast sihti arvestades algamegi seepärast sõna *julge* tuntud hõimkonna esitamisega.

Wi e d e m a n n i sõnarm. annab üldtuntud e. adjektiiv *julge*, gen. *julge*, *julgeda* (~ *julgund*, *julk*, gen. *julga*) tähendused 'zuversichtlich, kühn, muthig, herzhaft, dreist, frech, dummdreist' ja 'sicher, verlässlich, gefahrlos' ja toob rea sama tüve edasituletisi (*juletu*, *julgedus* ~

julgus, julgema, julgendama, julgestama, julguma, julgustama jm.), mis kõik tähenduslikult lähedaselt liituvad kõnealusele adjektiivile (näit. *julgema* 'zuversichtlich sein, sich getrauen, sich erkühnen, dürfen, sich unterstehen, wagen'), nii et meil oma teema seisukohalt pole vaja neil pikemalt peatuda. Samast sõnatüvest on jälgi v a d j a g i keeles, nimelt (D. Tsvetkovi käsikirj. sõnastiku järele) Жерпарас *ju.ikā* 'julge', 'смелый', *ju.ikaus* 'julgus', 'смелость, решительность', *ju.ikēmā* 'julgema', 'осмелиться, решиться'. So o m e s t kuulub siia laialine, tähenduslikult mitmepalgeline sõnapere, mille kohta esitagem näiteid R e n v a l l i sõnaraamatust (saksakeelsete tõlgetega): *julki* 'sichtbar, offenbar, öffentlich', *elān julki* (= elan avalikult) jne., *julkinen*, gen. *-isen* 'offenbar, öffentlich', 'ansehnlich, gross, vortrefflich', *julkia*, gen. *-an* ~ *julkias*, gen. *-aan* 'frech, kühn, dreist', *julkeus*, gen. *-uden* 'Ansehnlichkeit', 'Frechheit, Dreistigkeit', verbid *julkenen*, inf. *-ljeta* 'offenbar werden', *julkeen* ~ *julkenen*, inf. *-ljeta* 'ohne Schamhaftigkeit etwas thun vermögen, wagen, erdreisten', *julkaisen*, inf. *-sta* 'offenbaren, öffentlich l. bekannt machen', verkündigen' ~ *julistaa* = sama. L ö n n r o t i sõnaraamatus esinevad üldiselt samad sm. sõnad, osalt erinevais kujudes (adj. *julkea* ~ *julkia* jne.). Karjala - a u n u s e ja v e p s a k. trükitud sõnastikes puuduvad käsiteldava sõnapere vasted, kuid vähemalt karj. a u n u s e s ei peaks need olema täitsa tundmatud, vrd. (käsikirjast põimitud) Suojärve karj. *ju.igie* 'rohkea' (= julge), moderatiivsena *-hko*, *-hkoñi*, deminutiivsena *-ñi*. L i i v i keelest viimaks veel — oma tähenduse omapärasusest hoolimata — seltsivad eelnevaile verbid, mis esinevad S j ö g r e n - W i e d e m a n n i sõnaraamatus kujul *jułg*, prees. *jułgāb* 'geblendet sein (von Licht, Helligkeit)', *jera jułgān* 'geblendet', *jułgt*, prees. *jułgtāb* 'blenden (mit Licht)' ja K e t t u s e sõnaraamatus: *jułgā*, *jułgāb* ~ lääne-lv. *jułgub* 'geblendet werden', *mi'nnān silmad jułgābāb* 'die augen werden mir geblendet, es blendet mich', *jułktā*... 'blenden'. K e t t u n e n mainitud kohas peab neid verbe sm. *julkaista*, *jułjeta*, *julkea* ja e. *jułge* tüvesugulasiks, kuna lv. adjektiivi *jułgi*, pl. *-st* 'sicher', (kirjanduses) 'kühn' tal on põhjust (küsümärgiga) arvata eesti laenuks. Väljastpoolt käsiteldud läänemere-sm. keeli on meid huvitaval sõnaperel vaste l a p i s, nimelt T. I. I t k o s e järele SUSA XXXII 6 jm. Norra-lp. *jalggad*, *jalggis* 'planus, aequus, nudus' (= tasane, lage, paljas), Inari-lp. *jołōad*, Koola-lp. *je.ļōad*.

Läänemere-sm. esitatud ainekite rinnastamine, millele häälikulises suhtes pole mingeid takistusi, vajab mõnesõnalist motiveerimist tähendusõpiliselt seisukohalt. On tõenäoline, et adjektiivne tähendus 'julge jne.' (eestis, soomes, vadjas, Suojärve karj., liivis < eestist) teistega võrreldes kui abstraktsem on hilisem, konkreetsem tähendusest 'avalik, (kõigile) nähtav, ilmne' (vrd. sm. *julki, julkinen*, v. *julkaista* jm.) kui algsemast lähtunud. Sellel algsemal tähendusel '(kõigile) nähtav' või pigemini veel vanemal ja konkreetsemal tähendusnüansil 'hele, pimestavalt hele, selge, valge' baseeruvana oleks mõistetav ka liivi v. *jułgā* täh. '(eredast valgusest) pimestuda'. Niisamuti ka lapi adjektiivide tähendused ('lage, tasane' koht on ju nähtav, kõigile avalik, varjamatu!) saavad seletada vaid kõnealusel konkreetsemast algsemast, mitte abstraktsemast hilisemast tähendusest.

Pärast neid arutlusi tohiks olla lubatav siirduda marikeelsele Volga nimele. Selleks on mari eri murdeis (Y. Wichmanni teatel) *jäl* ~ *juł*, *ju-l-žüt* 'Volga' („Jul-vesi“), (V. Porikka järgi) *juł* ~ *duł*, (G. J. Ramstedti järgi) *jäl* 'die Wolga', vrd. ka (Ramstedtil) *jo-lna* 'Name eines Teils der Wolga-Wiese'. Tuletagem meelde, et mari keeles on 'välkumist, helkimist jne.' tähendav järgmine sõnapere: (Ramstedti järgi) *jol* 'etwas Blinkendes', *joljošta-raš* 'blinkend, blitzend machen', *jo-ljožas* 'blitzen, scheinen', *kefša-^djo-ljožma* 'der Sonnenschein', *ju-ljožäs* 'schimmern, glänzen', *ju-ljoštäs* 'schimmernd, flimmernd machen', *zo-sta jo-ljožes*, *ä i-mii ju-ljožes* 'das Blech blinkt, aber das Pferd glänzt'. Viimane sõnapere on küll, nagu Ramstedtki on märkinud, kirjeldava iseloomuga ja sellest olenevalt tema l. silbi vokalism vaheldub eri tähendusnüansse andes (*o* ~ *ɨ*, vrd. näit. ka eesti vaheldustüüpi *sirama* ~ *särama*, *kiira-käära* jms.), lisaks võib l. silbi vokalsimi vaheldust põhjustada käesoleval korral ka vokaali palataliseerumist esilekutsuv sõna-alguline *j*- (vrd. e. *janu* ~ *jänu*, *jumal* ~ *aitüma* < *aitjumal* jne.). Et keele deskriptiivse ilmega sõnu ei saa üldse ajaloolisest perspektiivist vaadelda, kuna need on tekkeldasa üpris juhuslikud ja hilised, see äärmiste häälikseadusemeeste väide on küll taganemisteel. Ta on vastolus ka Nõukogude Liidu juhtivate keeleuurijate (Marr, Meštšaninov jt.) glottogooniliste lähte-kohtadega, soome-ugri keelte seisukohalt on teda äsja tabavalt arvustanud A. Rytkönen oma uudsemõttelises töös Eräiden itä-

merensuomen *-tm*-sanojen historiaa, passim. Seda silmas pidades julgeksime äsjanähtud marikeelse Volga nime *jul* jne. viia ühendusse kõnealuse verbitüvega *jolγ-* ~ *j-lγ-*. Vokaalivaheldus *u - o* 1. silbis (*jul - jolna, jolγ-*) ei sega seda oletust, sest seda esineb mari keeles mõnikord muidugi (vrd. *Wichmanni* järgi *jož - juž - düž* 'kalter wind im winter',? vrd. lõuna-vepsa *juho* 'tuisk' Kettuse andmeil), kuna teiselt poolt *jul* < algsemast kujust **july*, sest sõnalõpuline *γ* on mari keeles teatavasti kadunud. Edasi juba ei paista olevat raskusi mari *julγ-*, *jolγ-*tüve rinnastamiseks ülemalnähtud läänemere-sm. tüvega *julg-*, *julk-*. Läänemere-sm. 1. silbi *u*-le vastab mari sugulussõnus tavalisimalt *u - ä* (vrd. *Wichmanni* järgi mari *päts* ~ *puš* — sm. *putki*, e. *putk*, mari *pän* ~ *pun* — sm., e. *puna* jne., niisamuti siis ka mari *jul* ~ *jäl* — läänemere-sm. *julg-*, *julk-*), kuid palataalse konsonandi naabruses nähtavasti mõnikord ka *i - ä - ə* (vrd. *Wichmanni* järgi mari *pəzərem*, *pizirəm* — sm. *pusertaa*, e. *puserdama*, niisamuti ehk ka mari *j-lγ-* ~ läänemere-sm. *julg-*, *julk-*). See algtähendus 'hele, pimestavalt hele, selge, valge', milleni eespool jõudsimel läänemere-sm. *julg-*, *julk-*tüve analüüsimisel, on väga lähedane mari verbi *jolγ-*, *j-lγ-* tähendusele 'välkuma, helkima jne.', nii et tähendusõpilisest seisukohast nende omavaheline ühendamine peaks olema lubatav. Kui nüüd jõenimi *jäl* ~ *jul* ka tuua selle sõnapesakonna alla (häälikulisest küljest, nagu äsja nägime, see on usutav), siis tuleb ka selle *jäl-*, *jul-*sõna algtähenduseks pidada 'helkiv, hele, valge' vms. Veekogunimetuses säärase algtähenduse oletamine tohiks olla enamgi kui lubatav. Tuletatagu vaid meelde värvidenimetusel baseeruvaid veekogunimesid nagu meil *Mustvee* (algselt jõenimi), *Valgejõgi*, *Valgjärv*, mujal Nõukogude Liidus *Valge meri* (*Белое море*), *Must meri* (*Черное море*), *Белоозеро*, jõenimi *Белая* (Kama haru), Soomes *Mustajoki*, *Mustajärvi* jne., millist tüüpi nimede kohta vt. näit. *Vasmer*, Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas III, 19, 26, 62, 63, 73 (marikeelseid sõnaga *šimə* 'must' moodustatud veekogunimesid, jõenimi *Akša* — mordva mokša *akša* 'weiss, rein'). Ülemal oletatud läänemere-sm.-lp.-mari *julg-* (*julk-*)tüve algtähendus kuulub samasse tähenduskategooriasse, seepärast ongi siin julgetud esineda käesoleva marikeelse jõenime *jul* ≈ *jäl* seletusega.

Me ei tohi kõige selles juures unustada, et kõnealusel Volga nimel on teinegi seletus. J. J. Mikkola on FUF XX 127—8

samuti marikeelse nime *Jul* algkujuks oletanud **July* (< **Jul-ya*). Ta peab viimast venekeelse *Volga*-nime lähtekohaks, nimelt oletades, et mari keelest üle võetud *julg*-oleks vene keeles hääliksubstitutsiooni teel asendunud kujuga (muinasvenes) > *volg*-, ja viimase järglaseks olekski *Volga*. Teiskordselt sama mari kohanime puhul FUF XXI 162—3 sõna võttes sama autor arvab olevat leidnud seletuse ka marikeelsele **july*-kujule endale. Selle järele mari *july* oleks muinasbulgari (muinastšuvaški) laen, niisiis türgi-tatari päritoluga (vrd. baškiiri *jel-ya* 'fluss; bach', uiguuri ja baraba-tatari *jylga* samas tähenduses, jne.). Vasmer äsjatsiteeritud teoses lk. 80 kahtleb Mikkola seletuses: „Nicht gefallen wollen mir aber Mikkolas Versuche, den Ursprung des tscheremissischen Namens im Turkotatarischen zu suchen. Die Voraussetzung für die Deutung des russischen Wolganamens aus dem Tscheremissischen wäre erst gegeben, wenn für den tscheremissischen Namen des grossen Stromes eine finnisch-ugrische Etymologie gefunden würde, die ihm ein höheres Alter sichert. Sonst müßte man sich nach einer andern Erklärung umsehen.“ Vasmeri soovitud soome-ugri seletuse oleme eespool mari *Jul*-nimele katsunud leida. Kuna keeleteaduses on kombeks enne kui teha teatava sõna kohta laenuoletusi, selgitada selle genuiinsuse võimalusi ja viimaste leidumise korral omapärasusseletust (muidugi mitte šovinistlikel kaalutlusil!) eelistada laenuoletusele, siis peaks ülemal tehtud mari ja läänemere-sm. (-lp.) sõnapere analüüsil, kaasa arvatud marikeelse *Volga* nime seletus, olema eeldusi nende ridade lugejate poolehoidu leida.

Mis puudub *Volga* (*Волга*) venekeelset nime, siis on seda tavaliselt peetud slaavipäraseks (vrd. vn. *влага* 'niiskus', *влажный* 'niiske'), vt. Mikkola FUF XX 126. Sama nime leidub ka soome-ugrilaste elualadest kaugemal (näit. Vasmeri tsit. k. järgi koguni Dnepri basseinis jөними *Volga*), seepärast ja häälikulisilgi põhjusil tema ühendamine mari käsitletud *Jul*-nimega on vägagi problemaatne. Ka Vasmer peab seda tsit. k. vaid õige kaudselt võimalikuks: „Wenn der Name Wolga tscheremissischen Ursprungs ist, dann müßte jedenfalls angenommen werden, daß die Russen ihn nach einem ihnen geläufigen *Volga* aus urslav. **Vьlga* (vgl. čech. *vľh* 'Feuchtigkeit, Saft', poln. *wilgoć*, ablautend mit ang. *vlaga*) umgestaltet haben.“ Küllap siiski nimi *Volga* on puhtveneline, mari keelest sõltumatu.

J. Mägiste

KOLLEKTIIVTÖÖ TRADITSIOONE MUHUST JA LÄÄNEMAALT.

1.

Kollektiivse töötamise üheks vormiks eesti külaühiskonnas on olnud talgud. Talgute pidamine on meil üldiselt tuttav. Seda kollektiivset töötamisviisi on talurahvas mitmesuguste tööde juures rakendanud kuni kõige viimase ajani ja teeb seda veel praegugi. Näib siiski, et endisaegses külaühiskonnas on talguid rohkem olnud. Selleks oli mitu põhjust. Üheks põhjuseks oli tööjõu puudus. Kohustused mõisa vastu olid omal ajal niivõrd koormavad, et rahval ei jäänud tarvilisel määral aega oma tööde tegemiseks. Tuli appi võtta talgud. Et tööpäeval polnud kellelgi harilikult võimalik teisele appi minna, siis peeti talguid pühapäeviti ja öösiti. Teine oluline põhjus oli selles, et primitiivsete tööriistadega töötades oli mõni töö liiga raske ja aeganõudev, kui igauks töötas omaette. Talgute abil aga võidi mõnigi tüütu ettevõtte (näit. sõnnikuvedu) saada sooritatuks kiiresti ja lõbusasti. Vahel kasutati talguid ka kui võimalust odava tööjõu saamiseks, sest talgulised harilikult peale söögi-joogi muud ainelist tasu ei saa. On veel muidki põhjusi, miks talgud on peetud ja veelgi peetakse, nagu harjumus kollektiivse töötamisviisiga, talgutööga seoses olevad lõbustused, tööandja kehvus, tuleõnnetuses kahjusaanu abistamine jne. Eelpool tuleme nende küsimuste juurde veel tagasi.

On kohti, kus talgud on juba unustusse jäänud või jäämas, teisel aga peetakse neid veel nüüdki sageli. Väga levinud on talgud Läänemaal, nagu sellele on tähelepanu juhitud ka kirjanduses ja ajakirjanduses ¹⁾. Mõningaid omapäraseid talgukombeid leidub ka Muhus. Kahjuks on meie talgutraditsioonid seni veel kogumata ja uurimata. Materjal, mis järgnevas esitatakse, on enamuses autori poolt isiklikult kogutud Lõuna-Läänemaalt a. 1936 ja Muhust aa. 1937—38.

Arvestades eeltööde puudulikkust, ei saa käesolev kirjutis võtta endale väga suuri ülesandeid. Siin püütakse olemasoleva materjali piirides pakkuda kokkuvõtlikku ülevaadet talgutest Muhus ja Läänemaal, tõstes võimalikult esile üksikute talguliikide erinevusi ja nendega seotud kombeid. Talgute all mõistab autor siin niisugust vabatahtlikku kollektiivset töötamisviisi, kus tööandja töötajale peale söögi-joogi ja lõbustuste muud tasu ei anna. Esijoones käsitletakse järgnevas naiste käsitöotalguid, hiljem välis-
tööde talgud jne.

¹⁾ Koguteos „Läänemaa“ (Tartu 1928), lk. 145; „Kodu“ 1922, nr. 1; „Vaba Maa“ 1931, nr. 190.

VILLATALGUD. Talgud, mis pandi toime lambavillade kraasimiseks või ketramiseks, kannavad nimetust *villatalgud* (Kirbla, Muhu) või spetsiaalsemalt — vastavalt tööle, mis seal tehti — *villakraasitalgud* (Karuse, Lihula), *villaketramise talgud* (Muhu) jne. Talgud lambavilla ümbertöötamiseks on minevikuline nähtus; neid esines siis, kui veel puudusid villaveskid. Siis andsid mõisnikudki sundkohustuste korras villu taludesse kraasida ja kedrata. Vahel on norm, mis ühte talusse ümbertöötamiseks anti, olnud võrdlemisi kõrge. Läänemaalt on näit. mälestusteateid, et mõisast antud „lesikas [= 20 naela] villu või linu kedrada“ (ERA II 195, 284 Lihula; *ibid.* 330 Kirbla). Algeliste töövahendite juures tähendas see talurahvale küllaltki suurt ja tülikat koormust. Sest oma villasaak tuli samuti ainult naiste kätejõul muuta lõngaks ja riideks. Et sellest siiski hõlpsamini üle saada, võeti appi talgud. Vahel peetud samas talus isegi kahed talgud: ühed mõisast antud villa, teised koduse villa ümbertöötamiseks.

Villatalguid peeti talvel, paiguti pärast jõulupühi (Karuse) või kolmekuningapäeva (Varbla), kui oli veel järel õlut ja pühadeaegseid toite. Osavõtjaiks olid peamiselt noored tüdrukud, kuid ka noored naised. Iga osaline tuli kohale oma tööriistaga — kraasida või vokiga. Läänemaal on villatalgud alanud tööpäeva hommikul ja kestnud kuni õhtuni. Üks nael villu tulnud päeva jooksul ära kraasida. Muhust on siiski teateid, et ketramistalgutele kogunenud alles pärast lõunat ning kedratud siis kella kuue-seitsmeni. Aktiivseid osavõtjaid on olnud 10—20 isikut.

Tööjärjestus villatalgutel on olnud umbes järgmine. Rehetuba köeti hommikul soojaks. Villad toodi sisse korvide ja vakkadega. Kui osavõtjad kokku tulid, siis kõige pealt näpiti e. kakuti villad käte vahel lahkeks ning pandi parte peale sooja (ERA II 195, 210 Varbla). Sealt võeti aeg-ajalt kraasimiseks. Kraasiti kahel korral läbi. Algul tehti „suured ännad“, pärast väikesed, millest lõnga kedrati. — Mõnel pool on talgutöö piirdunudki ainult kraasimise e. kaarimisega, kuna ketruse sooritanud igaüks omaette. Kuid nagu eelpool juba tähendatud, tuntakse siiski ka päris ketramistalguid. Mõnel pool on jälle algul kraasitud ning siis kedratud. Et koos oli domineerivalt noorte seltskond, siis on arusaadav, et töö juures lauldi, naljateldi ja juttu aeti. Seda ikka mäletatakse, et üheskoos töötades edenes töö palju jõudsamini ja aeg kiiremini, kui üksinda voki taga istudes.

Kui töö algas juba hommikul, siis on mõnikord antud talgulistele süüa kolm korda (Kirbla), harilikumalt siiski ainult kaks korda, lõunal ja õhtul, või isegi ainult töö lõpul (õhtul) — kui töö-

tati ainult peale-lõunal. Talgulistele antavad toidud olid tavalis-
test paremad, kuid kindlaid eri toite villatalgutel pole olnud.
Varblast on noteeritud: „Ead söögid tehti — lihad ja vorstid, lei-
vad ja võid. Õlut oli veel järel pühadest, kui ei oln, keedeti uut.“
Et õlut seks puhuks on varutud, seda kuuldu mujaltki. Haru-
korral on talgulistele viinagi antud „söömaaluseks“ (Kirbla).

Lõpupoole kogunes talgumajja poisse, kes tulid kokku ilma
kutsumata. Ainult pillimees oli eraldi kutsutud. Algas lõbus-
tuste osa, tantsud ja mängud. Mäletatakse, et vanasti on villatal-
gutel tehtud torupillimuusikat. Hiljem on seda asendanud teised
pillid, peamiselt härmoonik.

Kuid peale selle on villatalgutega ühenduses mõningaid nalja-
kombeid, mis annavad tõendust võrdlemisi primitiivsest mentali-
teedist. Kui poisid ilmusid talgumajja, siis mitte niisama lihtsalt,
vaid traditsioonilise seltskonnana:

Jäärad tulid ketramise aegs, ajasid voki ümber ja kuarid [’kraasid’]
käest ää. Üks oli jäär, teine pidas jäära oheliku otsest kinni. Teised —
pisksed poisid — olid „tagavaravägi“. Jäär oli nelja jala peal, kasukas
kartutsitpidi seljas. Mõni vahel must, mõni valge, mõni kiriv. Pea ümber
ka kasukanahad. Mõnel sarved peas ja suured kotid taga. Jäär läks tüdri-
kute kallale. Puksis seal, aas sarved siiliku saba alla, mökitses, ja kui
easti läheb, üppab takka kukile. Eks see ole teada, mis jäära asi oo!

See oli seoke asi, et siis lambad sigivad easte, kui ia jäära oo, kui ia
jäära talgu läks“ (ERA II 191, 393/4 Muhu).

Paistab, nagu oleks see naljakomme kõige kauemini säilinud
Muhus. Ainult sealt on teateid, et üks poistest tõesti ka välimu-
selt muudeti jäära-taoliseks. Muhus tuntakse sellekohast verbigi:
jääritsema. Vahel on seal jäärade tulles õlgi põrandale toodud, ja
siis viidud tüdrukud kordamööda õlgedele jäära kätte puksida ja
mäkitseda. Läänemaal on kõiki külaliseks tulnud poisse kutsutud
talgujääradeks. „Jäärad“ on sealgi villavakka hüpanud, jäära
moodi karjunud, tüdrukuid kabistanud jne. Ent vahel on seal
imiteeritud ka jäära tapmist: „Esimese poisiga tehti nalja, lets
[’kiin’] kätte ja letsiga tappa jäärale. Letsiga nühti kaela tagant
(naljapärast). Poiss karjus. Naised olid kõik ta kallal. Kui noor
tugev mees oli, ega saanud maha nii hõlpsasti. See oli nali“ (ERA
II 195, 547 Karuse). — Talgujäära traditsioon on Läänemaal va-
nasti olnud niivõrd juurdunud, et vahel on mõni poiss naiste poolt
kohe vägise kinni võetud ja jääraks viidud (ERA II 195, 284/5
Lihula).

Muhus on mõne teate järgi näidatud talgulistele ka pulli:
mees olnud pulli naha sees, ketiga keskelt kinni ja tulnud nii uk-
sest sisse. See kõik oli siiski rohkem poiste tuleku sisejuhatus-
mürgel. Vahel on mürgeldatud muulgi viisil. Näit. üks poistest
puhus tule ära ja teine laskis end põrandale pikali. Kui siis kõik

üksteise otsa kukkusid, tüdrukud ja poisid segamini, oli kisa ja kiilumist enam kui vaja (Muhu).

Peapõhjus poiste tulekuks oli siiski see, et nüüd algas tants, mis kestis mitu tundi. Ühe teate järgi (Muhust) tantsitud kuni kella 2-ni. Pillimees mänginud vahel, et särk märg. Muhus olevat ketramistalgul tehtud mõnikord „Targa reheatust“. Muidu puuduvad teated eri mängude või tantsude kohta.

Läänemaal Karuse kihelkonnas tuntakse veel nn. *vananaiste-talguid*, millest võtavad osa ainult vanemad naised. Et neil talgutel tehakse peamiselt villatöid (kraasitakse, kedratatakse, keritakse lõngu, keerutatakse suurrättide narmaid jne.), siis sobib neid meelde tuletada ühenduses villatalgutega. Vananaiste-talguid peetakse enamasti talvel ja nimelt pühapäeviti.

Perenaine, kes talgud teeb, kutsub ise omale abilised. Minnakse juba hommikul ja töötatakse hoolikalt kuni õhtuni. Osavõtjaid pole eriti palju, vaid umbes 10—12 inimest. Vajalised tööriistad võtab igaüks kodunt kaasa.

Söökide-jookide eest hoolitsetakse hästi. Peab olema kas õlut või veini. Tehakse nisuleiba, keedetakse sülti, kartuli- ja kaalilohke lihaga, marjasuppi. Süüa antakse kaks korda, lõunal ja õhtul. Õhtul vahel tanguvorste, lõunasi toite ülessoojendatult ja teed.

Tantsu ega muid lõbustusi vananaiste-talgutel pole. Aga jutu-vadinat ja klatšimist on seal palju.

Arvatavasti selle tõttu, et noorem rahvas talgul rohkem lõbule kui tööle vaatab, on hakatud eelistama vanainimeste-seltskonnaga töötamist. Ning kui noorte kraasimis- ja ketramistalgud on ainult minevikumälestus, siis vananaiste-talgud peetakse veel nüüdki.

3.

SÖBATALGUD. Muhus on tuntud eri liik talgud, millel nimeks *söbatalgud* ehk *pruutsöba-talgud*. Söba ehk „abielu katus“ tähendab paksu villast voodivaipa. Enamasti olnud need mustavalge ruudulised. Kombekohaselt pidi pruudil olema vähemalt üks söba, aga rikkamail olnud neid 2—3. Ühe seletuse järgi läinud kolme söbasse ca 30 küünart kangast; söbad olnud kolmelaised ja 3 küünart pikad.

Meie endistes abiellumiskommetes torkab silma kollektiivse abistamise moment väga olulisel määral. Ning saartel on mõnigi vana komme säilinud kauemini kui mandril. Kui Muhu neiul oli kosjas käidud ja abiellumise asjus kindel kokkulepe sõlmitud, siis järgnes sellele varsti *ruudikõim*, pruudi korjamis- või kerjamis-teekond. Pruudi saatjaks sel teekonnal oli *esik* — mõni tuttav

naine või poiss. Esijoones käidi läbi kõik sugulased, aga astuti sisse päris võorastessegi majadesse ja kaugetesse küladesse. Saatja kõneles ja nurus andeid, pruut ise oli päris vagusi, ainult annetuste eest tänamine oli tema kohuseks. Vanasti pakuti ninatubakat, uuemal ajal viina. Kes vastu võttis, pidi pruudile midagi andma. Anti villu, linu, kindaid, kapetaid, raha jm. Andsid kõigepealt sugulased, aga andsid võõradki, sest see oli üldine komme. Suguvõsa suurusest ja sellest, kui kaugel käidi (Muhu pruudid olevat vanasti vahel mandrilgi käinud), olenes kogutud ainese hulk, mis läks pruudile kaasavara valmistamiseks. Esmajärgulist tähtsust omistati villadele ja villastele esemetele. *Ruudikõima villadest tehti abielusõba* ja peale selle veel kindaid, kapetaid jm. Sõba valmistamiseks korraldas pruut eri talgud, kutsudes selleks kokku oma koduküla tüdrukuid ja naisi, sugulasi ja tuttavaid.

Ühest vanemast sellekohasest kirjeldusest loeme:

Kõige imelisemad on neil [muhulastel] pruutsõba talgud, sest sel õhtul ruttavad naesed ja tüdrukud vokkidega, asplitega ja villakraasidega pruudi talu poole, pruutsõba valmistama, mis enne mitte ei tohi valmis tehtud olla. Siis on väga kena vaadata, kui ühed kraasivad, teised ketravad, aspeldavad, kerivad ja loovad kangast, kui jõudvad, ikka selsamal ööl. Et neil ka nalja puudust ei saa olema, selle eest muretsevad jälle küla poisid, mõnikord ka naesemehed hulkas. [Edasi puutume kokku naljakombega, mida on käsitletud juba eelpool, kuid siin esineb see siiski mõnevõrra varieeritud kujul.]. Siis tegevad kasuka külge õlest sarved, käised seadvad jalgade asemele ja sabaks ühe okstest viha. Nõndaviisi valmis ehitud kasukas pannakse ühe nooremehe selga, kes isi kumargile seal all on, et just elaja moodi välja näeb. Ja seda nimetavad nad siis „villa jääras“. Niisugune loom saadetakse kahe teise nooremehe saatel tuppa, kuna suurem hulk poissa uste ja akende taha vahtima jääb. Se „villa jääras“ käib siis naeste ja tüdrukute hulgas ringi, kõiki, kes ees on, maha tõugates ja ümber lükates, ka tüdrukuid mööda tuba taga ajades, kusjuures ta isi oma kometisi ja vigurisi teeb. Saab see naljatuhin mööda läinud, tulevad kõik poisid tuppa, siis alles hakkab naljatamine, kusjuures ka peremehe poolt soovitud õllekapp tihti ringi käib, mis niisugustel pidudel ilmaksi ei puudu. Neid kooskäimisi peetakse niikaua, kui pruudil kõik tööd valmis on ja pruut võib jälle vähema murega edasi elada. (E 413/17 Muhu — G. Mölder 1901).

Sõbatalgud kestsid nõndasiis mitu õhtut, kui ühest ei jätkunud. Neid on peetud enamasti pühapäeviti, aga ka neljapäevaõhtuti. Muhus tarvitatakse niisuguste töökoosolekute kohta veel nimetust *ruudi aitamine*. Komme ise on laiemaltki tuntud, kuid ainult Muhus on see võtnud päris talgukorralduse ilme ning säilinud kuni meie päevini.

Sõbatalgud on olnud kehvikuilgi, sest kes iga päev oli teise tööil, sel oli ju palju raskem kui peretütrel endale midagi vajalist valmistada. Üks Muhu vanaema, kes pruudina oli olnud võõrast teenimas, kõneles, et talle korraldanud sõbatalgud peremees, kes ühtlasi kutsunud osavõtjad. Talgud olnud argipäeval, alanud hommikul ja kestnud kuni õhtuni, sest tahetud ühe päevaga valmis

jõuda. Kokku tulnud paarkümmend inimest, kõigil „okid ja kuarid“ kaasas. „Õlut tehti kua — muidu es ole talgud mette. Süia anti kah. Paramad toidud tehti, imalad leiba (odrajahust, nisujahust). Siis olid pukkveski jahud, kodus sõeluti ää. Talgulised said süia kaks korda: lõuna ja õhta. Omingu sõid igaiüks ise kodu. — Talguvaatajad või -jäärad pidid kua ikka olema, muidu es ole talgud mette. Nemas tulid õhta pimedas. Kui töö valmis oli, siis kõige viimati tantsiti. Pillimees oli ka. Armoonik oli, ole muud pilli ühti. Tantsiti labajala tantsi ja polka oli kua.“ (ERA II 191, 102,3).

Sõbatalgutel siis osalt tehti samasugust villatööd kui üldistel villatalgutel ning talgunaljadki on ühised. Vahe on siiski selles, et seal valmistati ainult pruudi kaasavara. Peale sõbavillade kraasimise ja ketramise kooti kindaid, sukki ja paelu, õmmeldi linasid jne. Tasuks lahke kaasabi eest kutsuti „ruudiaitajaid“ ka pulma.

Sõbatalgud on Muhus olnud üks eri peatükk pulmade ettevalmistamisest.

4.

SULETALGUD. Suletalguid korraldatakse enamasti talvel ja nimelt pühapäeviti. Seal nopitakse ehk katkutakse kodulindude sulgi, s. t. puhastatakse neid rootsudest. Suletalgute aktiivseiks osavõtjajaks on peamiselt vallalised naiskodanikud. Rahvapärane nimetus: *suletalgud* ~ *sulenoppimise talgud*.

See on üsna laialt levinud talgute liik. Kirjeldajal on täpsemad andmeid Muhust, Lõuna-Läänemaalt ja Koselt. Eriti populaarsed ja rahvarohked kuuldusid suletalgud mõne a. eest olevat Karuse kihelkonnas.

Karuse Nehatus kõneldi 1936. a., et neid korraldavad talutütred, kel rohkesti sulgi. Kui ühel on sulgi talgute tegemiseks nagu vähevõitu, siis korraldavad kaks peretütart ühise talgu. Ennem nopitakse ühe suled ja pärast teise omad. Et sulenoppimine on võrdlemisi igav ja aegaviitev töö, siis on seda lõbusam ja jõudsam teha suure seltskonnaga. Seepärast kutsutakse osavõtjaid õige palju. Vahel olevat koos 50—60 inimest ja enamgi veel. Osavõtjate arv oleneb ka sulgede rohkusest. Kui sulgi vähem, kutsutakse talgulisigi vähem. Kutsed antakse edasi suuliselt, aga viimasel ajal (1936) olevat vahel saadetud ka kirjalikke kutseid. Kirjalik kutse kirjutatavat väikesele paberilehele ning murtavat kokku niimoodi, nagu apteegis pakitakse pulbreid. Kutses teatatakse suletalgu kuupäev ning palutakse sellest „lahkelt osa võtta“. Kella-aega kutsele ei märgita, sest on üldiselt teada, et suletalgud peetakse pärast lõunat ja nimelt pühapäeviti. Suletalgule kutsutakse

noori tüdrukuid. Üldse on sulgedega tegelemine puhtakujuline naistetöö. Nopitud sulgedest tehakse patju, mis tavaliselt kuuluvad pruudi kaasavara hulka. Patjade rohkus annab põhjust mingiks üleolekutundeks ja uhkeldamiseks.

Suletalgud on harilikult talvel. Kutsutud osavõtjad — noored neiud — tulevad kokku pärast lõunat, kella 4—5—6 ajal. Töötatakse umbes kl. 5—8. Töövahendeiks on käärid ja noad, millega sulekiud rootsust eraldatakse. Töötamise ajal jagatakse talgulistele midagi joodavat ja maiustusi. Kui on seks puhuks õlut tehtud, siis lastakse kannud käest-kätte käia. Kui õlut pole, pakutakse kodust veini või magusaks tehtud viina — pudel käib ringi. Samuti pakutakse kompvekke, küpsiseid, biskviite. Õhtusööki suletalgutel ei anta. Töö lõpul järgneb mõnede vajaliste ümberkorralduste järgi sealsamas tants, mis kestab vahel kuni keskööni.

Et suletalgule koguneb palju naisnooremaid, siis on poistegi tulek ette teada. Viimasel ajal ka poisse osalt kutsutakse, aga enamasti tulevad nad siiski ilma kutsumata. Neid koguneb sinna juba töö ajal, et töötajatega nalja teha ja lõõpida. Enamasti tullakse siiski tantsu ajaks. Kui õlut on rohkesti, pakutakse seda poistelegi. Aga mõni pistab ise kodust viinapudeli tasku, et tuju-tõstmisvahend oleks omast käest võtta. Vahel peremehe sõbrad-tuttavad kogunevad kuhugi kõrvaltuppa, kus juuakse õlut, suitsetatakse ja mängitakse kaarte.

Suletalgule järgnev tantsuosa on osavõtjate meelest olulisemgi kui töö, selle pärast õieti tullaksegi. Lühike töökohustus on ainult nagu sissejuhatuseks või ettekäändeks; tantsuharrastust päris ilma tööta ei peeta nagu küllalt kombeliseks. Sellepärast minnakse suletalgule ikka paremais riietes ja ehetes, samuti kui seltsimajas korraldatud peole. Pillimehe eest hoolitseb juba talgu korraldaja, pererahvas. Pillimees peab tingimata kohal olema. Enamasti mängitakse lõõtspille (härmoonik, bajaan), vahel ka keelpille. Tants, mis algab pärast töö lõppu, kestab umbes keskööni. Siis minnakse laiali.

Läänemaal on talgud veel üsna hiljuti olnud väga sagedased, tavalised tantsuõhtud (simmanid) aga ebapopulaarsed. Talgutele olevat noorerahva poolehoid niivõrd suur, et seda peavad arvestama ka avalike pidude korraldajad. Kui pidu satuks näit. suletalguga samale õhtule, siis võiks see äparduda osavõtjate puudusel. Talgute populaarsust on tõstnud veel mõni õnnetusjuhtum. Näit. on Karuses suletalgulised kord olnud väljapaistvalt abiks tulikahju puhul. Hulgakesi koos olles rutatud kiiresti kohale, osa aidanud kraami välja kanda, osa jälle pandud ahelikku, et veeämbreid edasi anda käest-kätte. Ja nii organiseeritult olnud nende abi üsna oluline.

Suletalgute populaarsust on ehk tõstnud seegi, et neid vahel korraldatakse enne peretütre abiellumist, et selle padjavarustust õigeks ajaks korda seada.

Mõne vanainimese seletuse järgi olevat suletalgud „nüüidseaja mood,“ mis alanud umbes 20—25 aastat tagasi. „Vanasti põlnd sulgi ega patju ega suletalguid“ (Kirbla).

(Järgneb.)

R. Viidalepp

RÕHULINE JA RÕHUTU SÕNATARVITUS.¹

„Eesti Keeles“ nr. 5 on seletus J. V. V. poolt, et ei ole mitte õige ütelda, nagu mitmed ütlevad, *tahes-tahtmata*, vaid et peab tingimata ütleva *tahtes-tahtmata*, sest tahtmise des-infinitiiv, põhjendatakse, on *tahtes*, mitte *tahes*. See põhjendus on muidugi õige küll, aga tuleb ometi küsimine, miks siis ometi keel on nii, kui ei tohi? Ja on ometi. Tunnen mina seda oma keeletundmuses kindlaste, et muidu küll partitsiip on *tahtes*, aga meie kõnekäänus kindlaste ainult *tahes*. See peab minule ometi kuulnud keelest olema külge jäänud. *Tahtes-tahtmata* ei tahaks kudagi ütelda. Ja J. V. V. isegi ütleb, et Muuki sõnaraamat ka õpetab just nõnda. Ega temagi seda tuulest ole võtnud.

J. V. V. ütleb: „*tahtes-tahtmata* on varemalt rahva suus ikka tarvitatud“ ja toob selleks kaks kinnitust: 1. Wiedemannis olevat nõnda ja 2. Tapa keelekongressil ka on nõnda „ühemeelselt fikseeritud“. Aga need tunnistajad kumbki ei tunnista seda mitte. Wiedemannis ei ole nõnda, vaid näidatud kohas (veerg 1226) seisab nii: „olgu *tahtes* ehk *tahtmata*“. See on hoopis teine ütlemine kui see mis meie küsimuses. Seda ütleksin mina ka just nõnda. Siin *tahtes* on tõsine täierõhuline partitsiip, meie küsimuses *tahes* on rõhuta. Tapa kongress on kerge käega paljugi „fikseerinud“ ja seda, mis J. V. V. sealt välja seletab, sealt kudagi välja ei tule, vaid tuleb hoopis vastupidi: kui *tahes*-rääkimist sel ajal olnud ei oleks, siis ei oleks kongressil asja olnud midagi „fikseerida“, kui jo muidugi fiks s. o. kindel oli. Kui „fikseeris“, siis see tähendab, et *tahes*-rääkimine ja kirjutamine oli olemas ja keegi kongressi liige, vist J. V. V. ise, tahtis seda

¹ Autori soovil tema keel ja kirjaviis muutmata.

kongressi autoriteediga ära hoida. Ei ole seega siis mitte õige, et alles E. Muuk selle „loogikavastase väärvormi“, nagu J. V. V. ütleb, sisse on toonud, vaid oli juba enne Muuki, ja kas väär, see on veel seletamata.

Kuda siis olla selle sõnaga? On jo vastuvaidlemata tõsi, et oleks oodata küll *tahtes*, aga on siiski *tahes*. Miks küll? Mina ei tea. Ja ei ole kohustud teadma. Aga arvan, et ei vist miski muu pärast kui ainult selle pärast, et see sõna meie ütlemises ikka ilma rõhuta räägitav on ja et keel ilma rõhuta sõna, kui ta muidugi selge küll on, lõdvaste räägib. See on targaste tehtud keelest, sest miks ta peaks ennast pingutama, kui ilma pingutamagi selge on. Meie küsimuses võis keelele hukutavaks eeskujuks olla kaks sellekujulist des-infinitiivi *nähes* ja *tehes*. Aga võis olla ka veel mõni teine põhjus. Ei ole minu asi seda kõik teada ja seletada. Pean kirjakeelele õigeks kirjutada kergekujuliselt *tahes-tahtmata* sellepärast, et keele rääkimine nõnda on, nagu seda tunnistab muu seas ka Tapa fikseerimine ja Muuki sõnaraamat.

Ei ole mitte arvata, et kui keel mõne raske sõnakuju kord on kõrvale heitnud ja kergemalt rääkima hakanud, et tema siis mõne keeleteadaja juhatuse järel uueste jälle raskema peale tagasi läheb. Kõige rohkem, mis tulla võib, on see, et mõned grammatikate kirjutajad kõva nõudmise teevad ja mõned kooliõpetajad koolides, kel targemat õpetada ei ole, seda lastele tuupima hakkavad, aga keel jääb ikka keeleks, nagu ennegi oli.

See meie praegune küsimus on alles värske veel, ei ole veel tõsiseks keeleküsimuseks saanud ja on ka vähese ulatusega: käib ainult selle ühe vähetarvitatud kõnekäänu kohta. Temast ei oleks maksnud Tapal küsimust teha ega maksaks nüüd ka. Aga meil on teisi samasuguseid küsimusi, kus keel ise rõhulise ja rõhutu sõnatarvituse vahel vahet teeb, aga õpetajad keelavad ära. Need on tähtsamad ja maksab neist küll rääkida ja seda siin veel teeme.

MÖTELDA — MÖELDA. Seal on kõige pealt kohe kaks sõna, mis täieliku pikema kuju kõrval ka lühemalt ette tulevad: *mõtelda* — *möelda* ja *ütelda* — *öelda*, ja nõnda kõigis tehtaviku kujudes: *mõteldakse* — *möeldakse*, *üteldud* — *öeldud* jne. Ainult need kaks t-list sõna, teised sama liigi sõnad, k-lised ja p-lised, mitte: *tapeldakse*, *kakeldakse*, mitte ka *taeldakse*, *kaeldakse*.

Siin Aavik tahab kahesuguse rääkimise ära keelda, et peab ka *t*-sõnades ikka ainult täieliku kujuga rääkima: *mõtelda*, mitte ka *mõelda* jne. Aga ega see keelamine asja olemataks ei tee ja ei ole ka mitte näha, et palju keegi oleks seda Aaviku keeldu tõsiselt omaks võtnud. Kui ise oma rääkimist tähele paneme, siis leiame niisuguse vahe, et täielik kuju on omane rõhuliseks tarvituseks, lühikene seal, kus rõhku tarvis ei ole: *See andis õige mõtelda*, siin lühidalt ütelda *mõelda* tundub, et ei oleks hästi kohane, ja vastupidi kui ütelda: *See oli hästi öeldud*, siis siin jälle täielik kuju *üteldud* ei taha passida. Seega siis siin seesama vahetegevise põhjus, mis eelmiseski punktis *tahes* ja *tahtes* vahel. Vahapiir ei ole küll mitte päris kindel, aga sest pole häda, see annab luba teatavas piirides kas nõnda ehk nõnda rääkida, ilma et keegi seda teaks pahaks panna. Aga ette kirjutada, et ka seal, kus kindlaste tunneme ühe hea olema, teise mitte, siiski seda head ei peaks mitte rääkida tohtima, see ei oleks õige, sest miks peaksime ennast takistama oma keelt nõnda rääkimast, kuida tunneme hea olema?

Kõva *t* ära jätmist on meil muidu veel olemas *a*-sõnade tehtavikus: *võetakse, jäetakse, kaetakse, maetakse, köetakse*. Peame arvama, et need sõnad meie sõnadele eeskujuks olid. Nendes on *t* kadumine kindel, *võtetakse* ütelda ei ole võimalik. Aga siiski kaks niisamasugust *t*-sõna on niisama kindlaste püsiva *t*-ga: *nutetakse, petetakse*. Miks siin niisugune vahe on, võib olla, et keegi seda seletanud on, mina ei tea. Igatahes rõhu vahe, nagu meie sõnades, siin mõeduandev ei ole.

OMAL — ENESEL. *Oma*-sõna tarvitus on meil kaunis keerulik. Tarvitatakse kõige pealt *enese* kõrval *enesekohaseks* nimesõnaks *genetiiv-kaasuses*: *oma hobune, oma hobused, oma hobusel* jne. Siis teiseks tarvitatakse *enesekohaseks* *omadussõnaks*: *omad vitsad, omas majas* jne. Ja kolmandaks tarvitatakse *nimesõnaliseks* *omadussõnaks* (*substantiveeritud adjektiiviks*): *minu oma* (*der meinige*), *isa oma* jne.

Need kolm *oma*-sõna tarvitust on üleüldiselt tunnistatud, nende vastu keegi ei räägi. Aga üht, mis peale nende veel olemas on, tahetakse kitsendada. On nimelt veel julgeste ja kindlaste olemas *oma* tarvitamine *1-kaasustes enesekohase nimesõna tähendusega*: *ostis omale hobuse, peab omal head hobused, ei lase omalt hobust ära petta*. See tarvitus tahetakse ära keelda ja sele-

tatakse, et siin peab ütleva mitte *omal*, *omale*, *omalt*, vaid *enesel*, *enesele*, *eneselt*: *Peab enesel head hobused*. On jo imelik küll, et siin *oma* ainult 1-kaasustes võimalik on ja näit. s-kaasustes mitte, sest ei saa mitte ütelda *rääkis omast*, vaid ainult *rääkis enesest*. Aga see ei tohi meile mitte põhjuseks olla *oma*-d 1-kaasustes ära keelda, kus ta ometi kindlaste olemas on *enese* kõrvas selle vahega, et *oma* on iseäranis seal kohane, kus *enese* rõhutuks tarvituseks liiga pikk ja raske oleks: *pani omale suitsu suhu*, *ehitas omale ilusa maja*. Ütle siin *oma* asemel *enesele*, siis tunned, et ei ole hea. Seega siis siin jällegi seesama vahe, mis eelmisteski punktides, et kergem sõnakuju on omane kergemaks, raskem raskemaks tarvituseks.

EI OLE — POLE. Näib olema nagu uus seadus välja kuulutatud kellegi poolt, et mitte enam kirjutada kahe sõnaga *ei ole*, vaid ikka ainult ühega *pole*. Vist selle targa põhjuse pärast, et lühem kuju ikka parem peab olema. Kes seda nõnda õpetanud, ei tea, aga käiakse laialt selle järel mitte ainult oma kirjutustes, vaid parandatakse ka teiste kirjadesse *poled* sisse. Tean seda ütelda, sest et minu enesega seda tehtud on („Kasvatuse“ toimetuses).

Pole on muidugi õige keelekuju küll, aga ainult seal, kus ta õige on, mitte igal pool, nimelt ainult rõhutuks lausesõnaks, rõhuliseks mitte.

Seda näeme kohe, kui ütlemised kõrvuti paneme. Ühelt poolt saame *ei ole*-ga kolm võimalust: *ei ole tõsi*, *ei ole tõsi*, *ei ole tõsi*, aga *pole*-ga saame ainult ühe võimaluse: *pole tõsi*. *Ei ole* võib olla kas rõhuline või rõhutu; kui rõhuline on, siis võib rõhutada kas üht sõna või teist, kas *ei* või *ole*. Aga *pole* on ikka rõhutu: tema läheduses, ees või taga, peab miski teine sõna suurema rõhuga olema kui tema, tema oma rõhutusega just tõstab selle või teise ligidal oleva sõna rõhuliseks. Lauset *see pole tõsi* nõnda rääkida, et sõna *pole* rõhuline oleks, ei ole võimalik. See tähendab, rääkida jo võib, keel taibub, aga nõnda räägitud sõnadel ei ole ütlemise mõnu, ei ole rääkija meelevärvi sees, nagu teistes neljas näituse sõnas igasühes küll on.

Teisi näitusi lugija ise leiab rohkestes ja kui proovib, leiab ikka, et *pole* kuskilgi rõhuliseks ei passi, et kui rõhuline peaks olema, siis peab ütleva *ei ole*: *Oli siin, aga nüüd ei ole enam*. Ei saa

siin ütelda *nüüd pole enam*, sest ei *nüüd ega enam* ei passi rõhuliseks ja jääme ootama seda rõhulist sõna, mis siin lausele tarvilik on, kas *ühtigi, sugugi, midagi* või muud seesugust. Ilma selleta lause on tõlp. *Ei ole näha midagi — pole näha midagi*. Siin neis ütlemistes väga tuntutavat vahet ei ole, aga siiski teises lauses kas *näha* või *midagi* peaks rõhuliseks rääkima, esimeses, kui *ei ole* rõhuliseks rääkida, võivad rõhutuks jääda. Veel üks lause: *Siis äkiste tuleb peale hukatus ja ei ole pääsemist*. Seda võib ainult *ei ole*-ga rääkida, sest siin on tarvis rõhutada mõlemat: *ei ole* ja *pääsemist*. Aga kuda sellega, kui Koidula laulab: *Ei pool nii armas polnud seal*. Siin näib, et on avalik keeleviga: kahekordne eitamine. Väljaandjad on ka korralikuks ära parandanud ja trükivad *polnud* asemel *olnud*. Aga tunnistame õiglaselt ära, et ei tundu siin keel sugugi vigane, vaid nõnda kuda Koidula ütleb, just hea: *Ei pool nii armas polnud seal*. Viga, aga ometi hea! Siis peab igatahes keele nõudmistega kokkukõlas olema, mõne kõrgema nõudmisega kui kooligrammatika nõudmised on. Meie seletuse järel tuleb nõnda välja, et oli tarvis rõhutu *polnud* ütelda sellepärast, et seeläbi eelminev sõna *armas* kindlaste rõhuliseks tõsta.

Olen Tuglase kirjutuses „Tuhat üheksasada viies aasta“ („Looming“ nr. 6) kõik siia kuuluvad kohad ära märkinud ja näen sealt, et tema kirjutab ikka ja igal pool ainult *pole, ei ole* puudub täieste. Panen sealt mõned näitused ette, et lugija ise võiks otsust teha, kas on nõnda hea, kuda tema kirjutab.

Ja noorsugu pidi tahes-tahtmata (nii Tuglasel) seda parteilist killunemist kaasa elama, olgugi et mingit legaalset parteielu veel polnud (lk. 596).

Soomel polnud enam oma sõjaväge, ega olnud... (lk. 601).

Neist selgub, et ma kahtlustatute nimekirjas polnud (lk. 605).

Sääraseis asjus kompetentseid tegelasi polnud suvise aja tõttu Tartus (lk. 606).

Vähemalt kuskil politseikirjas ma polnud (lk. 608).

Selle mõne nädala jooksul, mil ma Tartus polnud (lk. 610).

Kui me paari päeva pärast Helsingist lahkusime, polnud meil kaasas ainult uudisvaimulise Elu tule eksemplaarid, vaid midagi muudki (lk. 604). See lause äratav veel hoopis teistsuguse küsimuse. Kas on hea sõnades ütelda eitavalt *ei ole* seal, kus asjas

tuleb mõista jaatavalt, et just on? Siin meie lauses tahetakse jo ütelda just et oli kaasas, aga sõnadega üteldakse *polnud kaasas*. Nõnda on lause iseenesega riius. On parem ütelda niisugused laused jaatavalt ja eitamine anda *mitte-ga*, siis saame selge ja ladusa ja keelepärase ütlemise: *Kui lahkusime, oli meil kaasas mitte ainult Elu tuli, vaid midagi muudki*. Olen sellest juba varem kirjutanud (minu Lauseõpetuses) ja kordan siin, et meele tule-tada, et peaksime ennast sellest halvast viisist lahti tegema. Selle-pärast panen siin veel paar lauset Tuglaselt ette.

Ja minuga kaasas polnud keegi muu kui ikka seesama Aleksander Sepp (lk. 616). Parema oleks ütelda jaatavalt: *Ja minuga kaasas oli mitte keegi muu k. s. A. S.*

Nüüd polnud küsimus isegi enam abijuhataja isikuist (lk. 621). Parema: *Nüüd oli küsimus isegi mitte enam...*

Kuda siis olla selle *pole* ja *ei ole* küsimusega? Ega paremat nõu ei ole, kui et tunnistame seda vahet, mis keel ise teeb. Sest miks siis ometi mitte? Kui teistest sõnadest ütleme *ei-ga*: *ei tule, ei lähe, ei ela*, miks siis olemisest üksi ei peaks ka mitte *ei ole* tohtima ütelda? Teised jo kõik osutavad, projitseerivad just nõnda õigeks. Ja ega meie jaksagi seda ära hoüda, kui ka vägagi jonniksime, viimaks ikka jääksime häbisse. Ja mis peaasi, kõige aja räägiksime halvaste.

MINA — MA. Asesõnad *mina, sina, tema* tulevad ette kahe-suguses tarvituses, rõhulises ja rõhutuses: *mina — ma, sina — sa, meie — me* jne. See vahetegemine on möödapääsemata tarvilik ja teeb seda ka iga keel neis sõnades, kas ainult rääkimise rõhu läbi, nagu saksa keel ja vene keel, või ka isesõnadega, nagu prantsuse keel ja ka meie keel. Meie keeles on vahetegemise viis iseäranis hea, niisugune mis füüsiliselt põhjendatud on ja omast jõust seista jaksab, et nimelt rõhuliseks tarvituseks on pikemad kahesilbised sõnakujud, rõhutuks kergemalt räägitavad ühesilbised: *mina — ma* jne. Siit saame siis eesti keeles, kui rääkimise rõhu ka arvesse võtame, järgmised ütlemise võimalused. Pikemaga: 1. *mina nägin*. 2. *mina nägin*. 3. *mina nägin* (mõlemad sõnad ühe-suguse paraja rõhuga) ja 4. *mina nägin* (mõlemad sõnad ühesuguse iseäralikult suure rõhuga: *teised ei näinud, aga vaat mina nägin*). Need neli võimalust saame pikemaga. Lühemaga saame ainult kaks võimalust: 1. *ma nägin* ja 2. *ma*

nägin (mõlemad sõnad ühesuguse nõrga rõhuga). *Ma nägin* nõnda rääkida, et *ma* rõhuline oleks, ei ole võimalik, sest lühikese *a* peale rõhku panna ei saa: tuleks välja kas pika *a*-ga *maa* ehk *mah*. Niisugune pika *a*-ga räägitav rõhuline *ma* on ka teatavais piirides tõeste olemas, nagu järgmised laused näitavad: *Oota, ma tulen ka* (rääkida: *maa tulen*). *Ma teen uued ummiskingad* (*maa teen*). *Ma laulan läbi murede*. *Ma'p taha süüa, ma'p taha juua*. *Sa saad laisale mehele* (*saa saad*). Ja palju muud nõnda. Aga, nagu ütlesime, mitte igal pool, vaid ainult piiratud võimaluses, nimelt ainult lühikese ja kergekujulise tegusõna ees, mis ennast kergeste laseb eelmineva *ma*, sa külge rääkida, nagu antud näidetes. Kui aga tegusõna niisuguse raske kujuga on, et rõhutuks olema hästi ei taibu, siis ei saa enam *ma*, sa ütelda, vaid peab ütleva *mina, sina*. Kui on meil niisugune lause *Ma panin seda kohe tähele* ja paneme tema kõrva sellesama lause teise tegusõnaga *Ma märkasin seda kohe*, siis on selgeste tunda, et esimeses lauses on võimalik *ma* pikaks ja rõhuliseks rääkida, teises mitte. Ja teises *märkasin* on kindlaste rõhuline. Kui tahame teises lauses ka *märkasin* rõhutuks rääkida, siis peame ütleva mitte *ma*-ga vaid *minaga*: *Mina märkasin kohe*. Ehk jälle veel üks teine võimalus on see, et *ma* ette miski teise rõhulise sõna paneme, mis *ma*-ga ühte sulab ja siis, nagu *mina*-gi, järeltuleva tegusõna oma rõhuvalda võtab: *Siis ma märkasin kohe* (rääkida: *siisma*). Niisugused ühendused on: *siis ma, nüüd ma, küll ma, las ma, ei ma, kas ma, kui ma* jt. Niisuguse ühenduse järel, nagu *mina*-gi järel, võib tegusõna kas rõhuline olla või rõhutu: *Siis ma märkasin kohe*. *Siis ma alles märkasin*.

Meie näeme siis, et *mina* ja *ma* tarvitus on kaunis keerulik, kui seda seletama peab. Aga ometi, kes sündinud keelerääkijad oleme, räägime kõik kindlaste ja julgeste ja eksimata õigete, kui aga julgeme nõnda rääkida, kuda õige tunneme. Viimasel ajal mitmed enam ei julge, vaid usuvad seda, mis keegi ütelnud on, et lühikene asesõna iseenesest ikka parem on, ja tarvitavad siis võimalikult ikka ainult seda. Tagajärg on, et ütlemised tulevad viltused ja kõne mõnuta.

Meie — *me'*-st peame iseäralikult rääkima, tema tarvitus on natukene teistsugune kui *mina* — *ma* tarvitus. Peavahe on see, et lühikest kuju *me* ei saa mitte rõhulikult tarvitada, nagu seda *ma*'st

küll nägime. Võib ütelda küll *Ma lähen* (= maa lähen, maalän) *homme linna*, aga mitte ka *Me läheme homme linna*, et *me* pika *ee-ga* oleks. See tunduks liiga veider ja hiidlase moodi. Kõige enam, mis keel siin lubab, on see, et *me* asemel *mei'* räägib, sedagi ainult harukorral: *Oota, mei' tuleme ka*. Miks siin niisugune vahe *ma* ja *me* vahel, ei tea ütelda. Kas ehk sellepärast, et tegusõna Meie-korras¹ ikka pikema kujuga on, nõnda et nii hästi rõhutuks olema ei taibu kui Mina-korra lühem kuju. Igatahes seadus on kindel, et *me* võib olla ainult rõhutu ja tarvitatakse peajasjalikult ainult rõhulise eelsõna järel: *Seal me sööme sõsterida*. *Nüüd me veel ei tea*. *Ei me kuule midagi*. *Seda me teame küll*. *Mis me ikka teeme?* *Siis me küll peame siia jääma*. Rääkida: *sealme, nüüdme, eime* jne. Paljas *me* ilma rõhulise eelsõnata tuleb ainult harva ette ja tõstab siis järeltuleva tegusõna ikka rõhuliseks: *Me käime ja mängime ja hõiskame huraa*.

Nõnda siis on *me* tarvitus õige piiratud ja võerastav on näha, et viimasel ajal mitmed kirjamehed on maneeriks võtnud ainult *me-d* üksi veel tarvitada, *meie-d* peaaegu mitte sugugi enam. Teavad küll, et keel nõnda ei ole, aga usuvad, et nõnda parem on. Ei ole parem, kui keelevastane on.

Olen siin jällegi Tuglase viimasest kirjutusest siiakuuluvad tarvitused ära märkinud („Ühekordne Ameerika“ „Loomingus“ nr. 9) ja leian seal temal 22 lehekülje peal 60 *me-d* ja ainult 8 *meie-d*. Neist kuuestkümnest on 19 lause sees ja on seal enam või vähem õigustatud, 41 on paljad *me-d* lause alguses ja on, peale kahe-kolme, kõik niisugused, kuida keel mitte ei räägi. Paneme neist mõnda, mis õpetlikumad on, üksikult tähele.

Me läksime aurikut uurima (lk. 936). Kuida seda lauset lugeda? missuguse rõhuga? Lause mõtte kohaselt loomulikult *läksime* peab rõhuta olema. Aga see tõstaks *me* rõhuliseks ja peaksime siis hiidlase moodi *mee* rääkima. See oleks kirjakeelele inetu. Kui jälle *me* kohaselt *läksime* rõhuliseks räägime, siis see segab *auriku* rõhutamise ära, siis ei saa *auriku* peale enam seda täit rõhku panna, mis temale kuulub. Iga pidi segane. Aga kui väga

¹ Nimetan tegusõna persoonisid eessõna järel Mina-kord, Meie-kord, Nead-kord, mitte „ainsuse esimene isik“ jne. Võin seda keeseletajatele soovitada: on kerge nõnda rääkida ja kuuljal kerge aru saada, ilma vähe-magi pingutuseta.

selge ja kindel on nõnda, kuida keel ise loomulikult räägib. *meie-ga: Meie läksime aurikut uurima*, ehk ka ilma asesõnata: *Läksime aurikut uurima*. Aga selle selge ja kindla asemel antakse siin midagi tumedat ja umbmäärast. Tundub nii, et ütleja siin isegi ei tea, mis just ütelda tahab ja mida oma ütlemises tähtsaks peab. Kui selgeste teaks, siis ka selgeste ütleks, et kuulja ka kohe selgeste mõistaks.

Me keerlesime oma tähtede all (lk. 939). Ei oska siin *me* järel *keerlesime* kudagi rõhutuks rääkida, ja rõhuliseks, nagu selgeste tunneme, ei passi: teeks sõna tähtsamaks kui tarvis, sunniks küsima: Miks nii? Mis keerlemine see oli teil? Saaksime *keerlemise* rõhutuks teha seega, et temale mõtte kohaselt rõhulise ka ette paneme: *Meie ka keerlesime oma tähtede all*. Seda juba *meie-ga*.

Me viskasime oma palitud diivanile (lk. 940). Siin jällegi *viskasime* saab liiga suure rõhu, nagu oleks tähtis, et just viskasime, mitte, ütleme, panime. Iseküsimine siin oleks, miks just *diivanile*, mitte *diivani peale*?

Me kavatsesime aeglaselt jalutada, tähelepanelikult ringi vah-tides (lk. 940). Siin *aeglaselt* peaks täierõhuline olema, aga ei saa seda hästi olla, kui *kavatsesime* tema ees ka rõhuline on. Saaksime *kavatsesime* rõhutuks, kui *me* ära jätaksime ehk *me* asemel *meie* ütlesime.

Me kihutasime mööda tuliseist siltidest (lk. 941). Nagu oleks tähtis, et just kihutasime, mitte, ütleme, jooksime.

Me tegime niisama (lk. 946). Ei oska seda kudagi lugeda. Rõhk tahab vägisi tulla *tegime* peale, aga mõtte kohaselt peaks olema *me* peal, mis peaks siis *meie* olema. Iseäranis võerastav on *me* niisuguste tegusõnade ees, mis ikka rõhutatud on, nagu *pole*:

Me polnud oma saabumist kellelegi ette teatanud (lk. 939). Siin juba kindlaste peaksime *me* pikaks lugema ja seé oleks inetu.

Ja nõnda edasi. Ikka ja ikka niisugused *me*-laused, mis ennast rääkida ei lase. Mitte-keelevastaseid lauseid palja *me-ga* on ainult üksikuid. Panen siin paar tükki üles, mis kõige keeleomasemad tunduvad.

Me harjusime ruttu selle ameerika kombega (lk. 952). Nõnda

siis kui *harjusime* suurema rõhuga on kui *ruttu*. Kui aga *ruttu* peab suurema rõhuga olema, siis peab ka siin *meie* ütlemä.

Me tundsime kogu aeg taltsutamatu kaebamistahet (lk. 955). Siin *tundsime* rõhuline ja lause hea.

Uuendajad vist ütlevad siin, mis nad muidu ka ütelda armastavad, et see uuendus võib võerastav olla ainult vanadele, et nemad noored on sellega juba harjunud ja neile on see loomulik. Ei saa loomulik olla. Loomulik on see, et kui tahame midagi pikaks näidata, siis paneme teise lühikese tema kõrva, siis igäüks näeb, et pikk on, lühikese kõrvas. Kui tahame sõna rõhuliseks tõsta ehk rõhutuks alandada, siis paneme teise vastupidise tema kõrva, siis on tunda, mis ta on. Seda keegi ära ei muuda. See jääb ikka nõnda. Ja keelerääkija, kui hästi tahab rääkida, peab sellest teadlik olema ja mitte selle vastu tegema.

Võiks jo keegi tulla ja õpetama hakata, et ei ole õige, et inimesed mäest üles minnes ennast ettepoole küüru tõmbavad, et peavad seal ka sirge seljaga käima, nagu muidu ikka, ja käiks ise nõnda ja kui paljudki uuendajad temale järele teeksid, ega see iial loomulikuks ei saaks, vaid oleks ikka ainult tembutamine.

K. Leetberg

Kapitalistlikust ümbrusest.

On tarvis tugevdada ja kindlustada NSVL töötava klassi internatsionaalseid proletaarseid sidemeid kodanlike maade töötava klassiga; on tarvis organiseerida kodanlike maade töötava klassi poliitilist abi meie maa töötavale klassile sõjalise kallaletungi puhuks meie maa vastu, samuti nagu on tarvis organiseerida meie maa töötava klassi igasugust abi kodanlike maade töötavale klassile; on tarvis igakülgsest kõvendada ja kindlustada meie Punaarmee, Punast mere-sõjalaevastikku, Punast õhuväge, Osoviahimi. On tarvis kogu maa rahvas hoida mobilisatsioonivalmuses sõjalise kallaletungi puhuks, et mingisugunegi „juhused“ ega meie väliste vaenlaste mingisugusedki riikad meid ei võiks tabada ootamatult...

J. V. STALIN

UUTE SÕNADE SOETAMISEST.

(Järg.)

d. Arhaismid ja murdesõnad.

Uute tüvisõnade hankimise ühe allikana on kõigis keeltes soovitatud ja tarvitatud vanemat keelt, peamiselt kirjakeelt. Eesti autoreist on soovitanud kirjakeele rikastamist arhaismidega juba J. H. Rosenplänter (Beiträge III, 81). F. W. Steingrüber arvas, et Stahl'i keeletagavarast võib leida mõndagi, mida sünnib ära kasutada (Bemerkungen, die ehstnische Sprache in beiden Hauptdialekten betreffend, lk. 94). Sedasama arvas E. Ahrens J. Hornung'i tööde kohta (Johannes Hornung, lk. 4). Arhaisme on soovitanud ka kõik uuemad keelearendajad. Kõige uuemal ajal on J. Mägiste soovitanud G. Müller'i jutlustest võtta sõna *armatama* tähenduses 'armu andma' (EKirj. 1929, 384).

Tulevikus ei ole vist enam olulist lisa loota eesti keelele arhaismidest, kuigi veel näit. J. F. Wiedemann'i sõnadest on palju kasutamata.

Tähtsamaks kirjakeele rikastamise allikaks uute tüvedega on seni olnud murded ja ka edaspidi tuleb neist veel palju võtta. Juba J. H. Rosenplänter soovitas dialektisme kirjakeele rikastamiseks (Beitr. III, 55—74). Hiljem on seda korduvalt soovitatud paljude autorite poolt, näit. A. Grenzstein (Eesti Postimees 1881, lk. 74), O. Kallas, V. Reiman (EKS-i protokollid 1908), J. Tammemägi (EKirj. 1906, 273 jj.), G. Suits (EKS-i aastaraamat II, 78), M. J. Eisen (Keeleline Kuukiri 1915, 87), A. Kitzberg (Keel. Kuuk. 1916, 143), G. Vilberg (EKirj. 1918/19, 318). Uuemal ajal on kirjakeelt murdesõnadega rikastand eriti A. Saareste, kes selleks otstarbeks andis välja valimiku „Murdesõnad Põhja-Eestis“, ja J. V. Veski, kes hulga murdesõnu on sanktsioneerind kirjakeelde ÕS-u läbi.

Kahjuks on aga murrete sõnavara, nii suur, kui ta kvantitatiivselt ongi, siiski sisuliselt piiratud, nagu sellele on tähelepanu juhtind ka J. Aavik (1000 uut tyvisõna, lk. 3) ja J. Semper (Vaba Sõna 1915, 177). Nimelt puuduvad murdeis sõnad abstraktsemate ja uuemate kultuurmõistete jaoks. Kuipalju siin on võimalik murdesõnadele anda kirjakeeles teist tähendust, kui nad omavad rahvakeeles, nagu seda on ka praktiseeritud (vrd. J. Mägiste EKirj. 1932, 288; A. Saareste Eesti Keel 1933, lk. 72 alamärkus ja Eesti Keel 1936, 471; J. Semper, Meie kirjanduse teed, lk. 22) ja kas sel teel saab oluliselt murdesõnade valikut kirjakeele jaoks suurendada, seda peab näitama tulevik. Kuid kahtlemata ei saa me tulevikus murdeist meie keelele kõiki vajalikke tüvisõnu, nagu me juba praegu oleme sunnitud kasutama ka teisi allikaid.

Praegu on aga kirjakeele arendamise huvides vajalik rõhutada murdesõnavara kogumise lõpuleviimise tähtsust ja saadud varade trükkis kättesaadavaks tegemise vajadust. Siin on veel hiiglatöö ees kogude süstematiseerimise ja üheks suureks murdesõnastikuks liitmise näol. Sellest on huvitatud niihästi teoreetilised kui ka praktilised keeleteadlased.

Kui kaugele võib ja on otstarbekohane minna murdesõnade hankimises kirjakeelde neil juhtumel, kus meil on enne kirjakeeles teatava mõiste jaoks juba sõna olemas, s. t. kuivõrd on otstarbekohane kirjakeelt rikastada sünonüümide abil murdeist, mis just ei ole hädavajalikud, vaid mis teeniksid ainult stiili rikastuse otsust, see küsimus vajab veel kaalumist. On selge, et me ei saa ega või üle võtta tervet murdesõnastikku kirjakeelde. Ei saa sellepärast lubada igale mehele igal juhul oma sõna tarvitada, nagu seda tahtis lubada „Linda“ keelearendaja (Linda 1899, 547). Küsimus on muidugi ka, kas on õige teine äärmine seisukoht, millel asus *Ansomardi*, kes seadis üles põhimõtte: murretest võetagu ainult sõnu, mis kirjakeeles puuduvad (Uus Aeg 1902 nr. 115). Kui see seisukoht tulebki õigeaks tunnustada, siis muidugi mitte kirjakeele puhtuse pärast, nagu arvas A., vaid lihtsuse ja pedagoogilise põhimõtte pärast, et mitte koormata keeletarvitajaid liigsete sõnade õppimisega.

e. Nn. laen- ja võõrsõnad.

Soome laenude suhtes on kahtlemata õige see põhimõte, et soome keelele tuleb vaadata kui eesti oma murdele, nii et sealt võib võtta kõik, mis võtta on. Kui palju siin veel tulevikus võtta on, see on iseküsimus. Põhimõtteline küsimus on: kas on otstarbekohane laenata soomest niisuguseid sõnu, mille tüvi on eesti keeles teises tähenduses, näit. *keskustelema*, milliste sõnade vastu on olnud eriti J. V. Veski (Voog I, 113—114). Kas sel nii oluline tähtsus on keelepsühholoogiliselt, nagu arvas V., see küsimus vajab veel selgitamist. Igatahes soovitavad niisugused laenud ei ole.

Mis puutub laenudesse võõrkeeltest, siis selle kohta on põhimõtteline seisukoht avaldatud allkirjutanu raamatus „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid ptk-s „Omapärase põhimõtte“ (lk. 220 jj.), kus on asutud seisukohale, et sõna algupära pole tähtis. Olulist osa teadlikud laenud võõrkeeltest kahtlemata ei mängi. Siin tulevad küsimusse ainult rahvusvahelised sõnad, ka sellised sõnad, mis tulevad ühes esemete ja mõistetega võõrsilt, näit. moodsa tehnika ja spordi alal, ja kõige viimasel ajal eriti tarvilikud sotsialistliku ühiskonna mõisteid märkivad „laenud“ vene keelest (näit. *kolhoos*, *bolševik* jts.), mis on ka juba rahvusvahelised sõnad.

Võõrsõnade „laenamise“ juures on terve rida üksikküsimusi, mis puutub häälikulisse ja ortograafilisse külge, ja sel alal on veel palju küsimusi lõplikult lahendamata.

Omaval ajal vaieldi palju küsimuse üle: milliseid võõrsõnu tuleb püüda asendada omadega? Selles asjas läks J. Aaviku seisukoht lahku üldisemast arvamisest. A. väitis: „On mõisteid ja asju, mille tähendamiseks ebaestikõlaline võõrsõna tundub usna kohasena, vähimalt mitte eksitavana... on aga ka teisi, mille tähenduses võõrafoneetiline sõna mõjub ebakõlana, stiililis-keelelise jume yhtlust rikkuva ainena, mingisuguse võõrkehana keeleorganismis ja kus tingimata sooviks eestikõlalist sõna“ (Keelekultuur I, 57). Esimest liiki, võõrsõnu sallivad mõisted olid A. arvates „söögid, tualett-tarbed, mööblid, tööriistad, masinad, yldse aineline kultuuri esemed ja nähtused, sest see aineline kultuur pole nii rahvuslik nähtus, vaid enam rahvusvaheline“ (ibid.). Edasi kuuluvad siia „rahvusvaheliste seltskonnalõbustuste, pidustuste, mängude, tantsude jne. nimetused... teaduslike süsteemide, kunstivoolude nimetused, ja yldse igasuguste erialade oskussõnad“ (ibid. lk. 58). Ka A. Noreen soovitab üldise kultuuri nimetuste ja esemete jaoks rahvusvahelisi võõrsõnu, eelistades neid oma tuletustele (Indogermanische Forschungen I, 150).

Teise liigi moodustasid A. arvates „sõnad, mis mitte mõne eriala kohta ei käi, vaid yldmõisteid, nähtusi, omadusi, tegevusi kujutavad“ (ibid.). Neid sõnu tuli A. arvates võimalikult asendada eestikõlaliste sõnadega. Sellisteks halbadeks võõrsõnadeks pidas A. näit. *ekstaas*, *kvaliteet* (*kvalitatiivne*), *kvantiteet* (*kvantitatiivne*), *motiiv* (*motiveerima*), *triumf* (*triumfeerima*), *diskreetne*, *intensiivne*, *inertne*, *konstateerima*, *spetsiaalne*. Tavaliselt peetakse aga lubatavaks just viimast liiki võõrsõnu. Arvatavasti on nüüd ka A. ise sellest seisukohast loobund, kuna ei ole mingit põhjust neidki „võõrsõnu“ põlata.

Loomulikult ei asu keegi ka enam sellel juristlikul seisukohal, mis nõudis, et võimalikult iga võõrkeelse sõna jaoks oleks ka eestikeelne vaste olemas. Soome teadlane J. J. Mikkola on näidanud, millist kahju tehakse keelele sellega, kui rahvusvahelisi võõrsõnu püütakse igal juhul asendada oma sõnadega (Valvoja Aika 1928, 211—213). Võõrsõnade kõrvale uute oma sõnade loomine nõuaks tarbetut energiakulu esiteks uute eesti sõnade loomise ja teiseks nende õppimise näol, siis tuleks hiiglahulga mõistete jaoks omandada kaks sõna, mis on ebaratsionaalne. Kahjuks on meil omal ajal mõne võõrkeelse sõna jaoks loodud isegi mitu eestikeelset vastet, näit. „konstateerima“ jaoks *nentima*, *sedastama*, *niitama*. Võõrsõnade asemele oma

sõnade loomise mõistab hukka ka marksistlik keeleteadus keelte sõnavara dialektilise arengu tõttu internatsionaalsuse suunas.

Küsimus on see, kuidas suhtuda võõrsõnade moonutusse. Teatavasti kõigis keeltes võõrsõnade laenamise puhul rahva-keel kohandab selle kõigepealt häälikuliselt oma keelega, aga sageli moonutab sõna tundmatuse ni, kusjuures vahel mängib osa ka nn. rahvaetümolooia. Vanade laenude puhul ei jää meil loomulikult enam midagi öelda, aga küsimus on selles, kuidas suhtuda uueaegsesse sõnamoonutustesse ja kas on otstarbekohane seda ka teadlikult teha. Siingi on arvamised lahu läind. J. H. Rosenplänter kirjutab: „Võõrkeele mittetundmise ja mõtlematuse tõttu moodustab eestlane sageli sõnu, mis on täiesti valeid ja ei vasta asjale ega keelele. Näit. *trukli issand* der Buchdrucker, *kantsel* die Kanzelei jpm. Niisuguseid sõnu ei tohi järele rääkida, veel vähem kirjutada“ (Beiträge III, 87).

Seevastu J. Hurt ütleb: „Peaks lugu niisugune olema, et ükski võõras sõna meile häste ja täieste sündida ei taha, aga laenama peame, siis muudetagu laenatud sõna mõistlikult häälte ja rõhu poolest nii ära, et ta Eestikeelele kohaliseks saab“ (Eesti Postim. Lisaleht 1871, 142).

A. Grenzstein oli võõrsõnade vastu just seepärast, et rahvas rikub need ära; eestistamine andvat aga „poolvärnikuid“ (vt. Õigek. ja keelekor. põhim. ja meet. lk. 131).

J. Aaviku arvates „Mõnikord võiks laenatava võõrsõna teha täiesti eestikõlaliseks ja eestiliseks väikese häälikulise muutusega, nagu seda rahvas ise alati on teinud“ (Keeleuuend. äärm. võimal., lk. 33 alamärkus). Nii ongi A. ettepanekul võetud tarvitusele *sarm* pro *šarm*. A. ütleb: „Neile, kellele seesugune „moonutus“ vähem meeldib, tuletetagu meele, et meil on ka ‚insener, sandarm‘ (pro ‚inžener, žandarm‘) ja et ‚charme‘ kõlab inglise keeles ‚tšam‘, mis on veel kaugemal prantsuskeelse sõna kõlast kui eesti ‚sarm‘“ (ibid.). Nagu seda praktikagi on tõestand, ei saa põhimõtteliselt niisuguse võõrsõnade moonutamise vastu midagi olla. Küsimus seisab ainult selles, millal seda teadlikult tuleb tarvitada?

f. „Kunstlik“ loomine.

Üheks uute tüvisõnade hankimise moodustuseks tulevikus on kahtlemata sõnade loomine „kunstlikul“ teel, s. o. peamiselt nn. kombinatsioonimeetodi abil (vt. Õig. ja keelekor. põhim. ja meet. lk. 69), milline idee on pärit J. Aavikult. Seda ideed on A. ise juba küllalt veenvalt teoreetiliselt põhjendanud teoses „Keeleuuenduse äärmised võimalused“. Ja seda toetab ka lingvistide poolt avaldatud arvamine, et keele otstarbe seisukohalt on täiesti ükskõik, kust sõna on pärit, olgu see siis oma sõna, võõrkeeltest laenatud või kunst-

likult loodud (vrd. H. Schuchardt, Hugo Schuchardts Brevier, lk. 313). Ja praktikas on selle idee teostust tõendand terve rida kunstlikult loodud sõnu, mis on saand üldtarvitavaks, nagu *veenma, roim, relv, laip* jt.

Kombinatsioonimeetodi tähtsust on vahel siiski püütud alahinnata. Esiteks on öeldud, et see ei ole ainulaadne ega uus keelte ajaloos, nagu seda väidab J. Aavik ise (vt. 1000 uut tyvisõna, lk. 4). Kuid see on siiski nii, sest kuigi lingvistiline kirjanus ja kirjakeelte ajalugu tunnevad üksikuid kunstlikult loodud sõnade juhte nagu näit. sõna *gaas* tekkimist, siis on need ikkagi üksikud erandid ja lingvistika teooria neid üldse ei arvesta. Ja ungari keeleuenduses praktiseeritud kunstlik looming ei ole ikkagi see meetod, mida tarvitab J. Aavik, sest ungari kunstlikud sõnad on ikka tuletatud mõnest olevast sõnast, kuigi vabamalt, kui seda tehakse tavaliselt deriveerimisel (vt. ka B. Kálmán, EKirj. 1935, 322). Aga põhiliselt midagi uut on siiski sõnade loomine täiesti vaba häälikute kombineerimise teel *süsteemaatiliselt*, oma teooria põhjal ja oma meetoditega. Sellist kunstliku loomise teadlikku ja süstemaatilist kasutust ei ole kuskil enne mõeldud ega kavatsetud ja seepärast on ülekohtune, kui selle idee originaal-sust tahetakse tumestada.

Teiselt poolt tuuakse raskem etteheide, nimelt väidetakse, et see teoorias küll häälikute vabal kombineerimisel põhjenev „kunstlik“ loomine osutub tõeliselt nende sõnade põhjal, mis on loodud, siiski millekski muuks. Nimelt öeldakse, et need sõnad, mis A. ütleb olevat loond kombinatsioonimeetodi abil, ei olegi vabalt kombineeritud, vaid nõjatuvad ikka mingile olevale sõnale, nimelt mõnele võõrkeelsele vastele; seega ei ole esiteks see „kunstlik“ sõnade loomine „mitte millestki“ kombineerimine, vaid on keele-teaduses tuntud nähtus, et uus sõna tekib mõne enneoleva sõna najal (vt. näit. V. Ernits, Eesti Keel 1931, 187 ja 1932, 60—62); „järel-likult ei saa mainitud teooriale anda seda tähtsat kohta“, mida taotleb J. Aavik, ütleb J. Mägiste (Akad. Emakeele Seltsi Aastaraamat V, 26—27).

J. Semper kirjutab: „Kui uus ja hulljulge see mehaaniline sõnatööstus ka ei näi, ta tulemused pole siiski sedavõrd radikaalsed, et nad keeleuendus-liikumisele enneolematult suured ja uued ülesanded säeksid. Kunstlikud sõnad? Ja muidugi, kuid see vastne meetod pole nii palju sõnaloomingu kergenduseks kui õnneliku, võibolla alateadliku leiu selgekstegemiseks. Loomingus valitsevad ikkagi tugevasti alateadlikud jõud. Ja need kunstlikud sõnad, mis tänini tuntud ja tarvitusele võet, on ikkagi niisugused, mille kõla kas teadlikult või alateadlikult ühenduses on umbes samasisuliste, olgu kas või teisekeeleliste sõnadega. *Laip* on õnnelik leid sellepärast, et ta kõlalised assotsiatsioonid on soodsad ja

sisutaolised (raibe, Leib, ramp); *roim* assotsieerub kõlalises ingl. *crime* (loe: kramj), prants. *crime*'iga siis veel sõnaga *toimetus* jne." (Meie kirjanduse teed, lk. 19—20).

Viimane väide on täiesti õige ja seda pole salad ka J. A a v i k ise (vt. näit. EKirj. 1926, 539—540), et osa ta kunstlikult loodud sõnade puhul on mõjund assotsiatsioonid vastavaist võõrsõnadest. Kuid ega see ei vähenda nende sõnade väärtust (vrd. A. K a s k, Eesti Keel 1932, 61) ega tee tühjaks seda, et need sõnad on siiski vabalt häälikutest kombineeritud. Teiselt poolt ei tarvitse kunstlikult loodud sõna alati nõjatuda mõnele võõrsõnale, sest igas keeles on häid sõnu, mis ei sarnane sugugi teiste keelte vastavate sõnadele ja miks ei peaks olema võimalik niisuguseid sõnu luua ka „kunstlikult“. Ja kuigi J. A a v i k seni ei oleks loonud ühtegi „kunstlikku“ sõna ilma mõne võõrkeelse sõna mõjuta, siis võib seda ometi teha tulevikus. Ja ometi ilma selle kombinatsiooniteooriata ja -meetodita poleks me omand selliseid sõnu nagu *veenma* ja *roim*, sest kellelegi ei oleks meelde tulnud neid sõnu hakata tuletama näit. prantsuse *convaincre* ja inglise *crime* järele. Ega ei olegi tähtis see, et uus sõna selle meetodi põhjal oleks loodud n. ö. „mitte millestki“, vaid tähtis on see, et sellega on avardatud piirita võimalus igasuguste sõnade kombineerimiseks ükskõik mis teel, kusjuures siin on tehniliselt võimalikud mitmesugused meetodid, näit. ühe hääliku vahetamine, nagu J. A a v i k lõi sõna *jaunis* sõnast *kaunis*, või kontraktsiooni kasutamine. Viimast meetodit harrastati muuseas ka ungari keeleuenduses, näit. F. K a z i n c z y lõi sõna *lég* 'õhk' sõnast *levégő ég* 'heljuv taevas'.

Kõige ulatuslikumalt on kontraktsiooni meetodi teel „kunstlikku“ sõnade loomist harrastand vene keel peale Oktoobrirevolutsiooni. Siin on tarvitatud mitut meetodit: 1) uus sõna moodustatakse põhisõnade esimestest häälikutest (näit. *вуз* < *высшее учебное заведение*), 2) uus sõna moodustatakse põhisõnade esimestest silpidest (*колхоз* < *коллективное хозяйство*), 3) esimestest sõnast võetakse algussilp ja teisest sõnast algus- ja lõppsilp (*полпредство* < *полномочное представительство*), 4) esimese sõna algustäht kombineeritakse teise sõna algussilbiga (*Гиз* < *Государственное издательство*, vrd. ungari *lég*), 5) esimene sõna kontraheeritakse, kuna teine jäetakse muutmata (*политграмота* < *политическая грамота*) ja veel muid viise (vt. P. A r u m a, Vene-eesti sõnaraamat, lk. 51). Seda meetodit tuleb kasutada ka eesti keelel, millega ongi juba algust tehtud (näit. *комноор*). Vrd. ka M. L u b j a loodud sõna *õõp* < *õõpäev*.

Muidugi võib ka kombinatsioonimeetodiga teha eksisamme, nagu iga teiseegi meetodiga, ja luua ebaõnnestund sõnu. Selline viga oli J. A a v i k ul kahtlemata *jaunis*, mis on pealtnäha kõigiti korralik, kõlav ja otstarbekohane sõna, kuid mis osutus siiski

vastuvõtmatuks, kuna A. ei arvestanud keelepsühholoogiat. Sest nagu J. S e m p e r öieti juhib tähelepanu, see sõna „assotsieerub kuidagi pejoratiivse helgiga sõnadega nagu *jaurama*, *jaunama*, siis veel *jauns kungs* ja teised, kuna sellane mõiste peaks sõna kõla ühendusse viima just kõrgemate kujutelmadega“ (op. c. lk. 20). Niisuguseid arvamusi on avaldatud ka teiste poolt. Kuid ega see ja paljudki teised ebaõnnestunud sõnad ei tühistata tervet meetodit, samuti nagu hulgad halvad derivaadid ei lükka ümber võimalust deriveerida sõnu. J. S e m p e r ütleb: „Vahest oleks kasulikum, kui mehaanilise silpide proovimise meetodi asemele astuks niisugune katsetamine, milles kõlasugulasi assotsiatsioon rohkem tähele pandaks. Kui rahvas uue sõna loob, mida ta vajab — ja seda sünnib —, siis tarvitab ta loomusundlikult just kõlalist kontakti, et hämarusest välja tuua uus sõna, mis teatud mõistet või kujutelma peab vastama. Nii sisaldab *nina* märkiv sõna pea kõigis keeltes *n* tähte“ (ibid.). Aga ega see ei ole keelatud, vaid vastupidi see on otse vajalik, et uuritaks sõna tähenduse ja kõlalise külje vahet, nn. hääliksümboolikat, ja et seda arvestataks ka sõnade loomisel kombinatsioonimeetodi abil. Et teatud häälikul on omadus kõige paremini väljendada just teatud kujutlusi, see on teaduslikult kindlaks tehtud fakt, kuna häälikute poolt esilekutsutud kujutlus oleneb hääldamise kohast (näit. kas suu esi- või tagaosas) ja laadist. Uuemaid uurimusi selle kohta võib leida M. G r a m m o n t' teoses „Traité de phonétique“ ptk-s „Phonétique impressive“. Kunstliku loomise terve meetodika jääb muidugi tegeliku keeleteaduse välja töötada ja tulevikus kujunevad siin oma tehnika ja meetodid. On õige, nagu A a v i k ise korduvalt on rõhutanud, et „kunstlik“ uute sõnade loomine on väga raske.

Sõna tegeliku kombineerimise juurde asudes kerkib rida tehnilisi üksikküsimusi. Mainiksime siin neist ainult üht, s. o. küsimust, milline muutmistüüp valida sõna jaoks. J. A a v i k on lähitud näit. sõna *veenma* loomisel põhimõttest, et tuleb valida võrdlemisi haruldasem, vähema sõnade arvuga ja keerulisem sõnatüüp, nimelt *keerma*. See on muidugi kooskõlas A. õigekeelsusvaadetega. Kui aga lähtuda lihtsuse põhimõttest, siis tuleks eelistada just lihtsaid ja suure sõnade arvuga muutmistüüpe, seega ka eriti astmevahelduseta tüüpe. Vajab kaalumist küsimus, kas ei tuleks uued sõnad luua ainult astmevahelduseta tüüpidest, võibolla ka vältevaheldusega tüüpidest, kuna täiesti välja tuleks jätta laadivahelduslikud muutmistüübid kui ebaotstarbekohased ja võibolla tulevikus niikuinii kadumisele määratud tüübid. Seda külge tuleb arvesse võtta ka sõnade tuletamisel sufiksitate abil ja uute tüvede laenamisel. Ka vene keel loob näit. uusi pöörd sõnu ainult lihtsaist, suure sõnade arvuga muutmistüüpidest.

Üldse on terve sõnade loomise ala omaette suur alateadus tege-
likus keeleteaduses, mille metoodika lõplik, väljakujunemine võtab
aega.

g. Halbade sõnade asendamine uutega.

Alamal puudutame veel mõnd põhimõttelist küsimust sõnavara
korraldamise ja rikastamise alal. Näiteks vajab kaalumist küsimus,
kas on otstarbekohane keeles juba tarvitusel olevaid sõnu asen-
dada teistega seepärast, et need ei ole küllalt head, nagu seda
eriti J. A v i k tahtis teha hulga liitsõnadega, aga see võib puu-
dutada ka igasuguseid muid sõnu. Selle kohta ütleb V. E r n i t s :
„Kui see sünnib ainult üksikute või kümnete sõnade ulatuses nagu
seni, siis ei raskenda see keele õppimist palju, kuid kui seda tahe-
takse läbi viia suuremas ulatuses, kõrvaldades hulgaliselt tuletisi
ja liitsõnu, siis teeks see keele õppimise küll palju raskemaks,
lõhuks mitmedki kokkukuuluvad sõnarühmad ja teeks keele palju
vähem läbipaistvaks... Keelearenemise seisukohalt oleks küll ots-
tARBekohasem luua uusi tuletisi, uusi sõnu või liiteid u u t e mõis-
tete jaoks, selle asemel, et juba olemasolevaid sõnu uute tundma-
tute vastu ümber vahetada“ (Eesti Keel 1931, 186). Näib, et selle
E. arvamisega tuleb täiel määral ühineda. Siin tuleb arvesse kõige-
pealt pedagoogiline põhimõte, sest iga uus sõna nõuab õppimist,
järelkult tuleb kaaluda, kas uue sõna omandamiseks kuluv energia
tasub uue sõna paremuse. See küsimus puudutab ka kõige uuemaid
neologisme. Nii on viimasel ajal ametlike väljaannete ja korrek-
torite käest läbikäind trükingute kaudu tulnud tarvitusele terve
rida uusi sõnu, peamiselt derivaate, mille otstarbekohasus jätab
palju kahelda; see maksab eriti oskussõnade kohta (õigusteaduse
oskussõnade kohta vt. M. T e d r e, EKirj. 1935, 191—192). On
küsimus, kas tuleb neid uusi sõnu hakata jälle asendada uutega.
Kui see osutub tarvilikuks, siis muidugi. Sellist uudissõnade
revisjoni on tehtud ka Soomes, kus halvasti loodud sõnad on asen-
datud uutega (vt. J. J. M i k k o l a, Aika IX, 127). Mida uuem
sõna, seda parem on teda asendada teisega. Mida sügavamale
keeleprouki sõna on juurdund, seda enam tuleb kahelda tema hülgamises.
Selle vastu on eksind muuseas õigusteaduse oskussõnade
komisjon, kes „ei ole tagasi kohkunud ka kõige põhjalikumate
uuenduste eest, kui nad ka ajast pühendatud ja autoriteetidega
kaitstud vana kõrvaldavad“ (Õigus 1921, 40). Selline toiming on
eriti taunitav siis, kui keelde juurdund sõnu hüldatakse vanade
või vääralt mõistetud põhimõtete põhjal, nagu seda mainitud
komisjon on teind vääralt mõistetud loogilise põhimõtte nimel
(loogilise põhimõtte kohta lähemalt vt. „Õigek. ja keelekorr.
põhim. ja meetod.“ lk. 225 jj.). Kergema käega võib pruugist kõr-
valdada päris uusi ebaotstarbekohaseid sõnu. Kõige lihtsam on

lugu muidugi nende sõnadega, mis osutuvad üldse tarbetuks, s. t. mille asemele ei ole vaja panna uut. Eriti hoolega tuleb aga silmas pidada seda, et kõrvaldatava halva asemele ei panda veel halvemast või niisugust, mille paremus laseb kahelda.

h. Kes võib luua uusi sõnu.

Seni on loond meil uusi sõnu niihästi keelemehed kui ka kirjanikud ja ajakirjanikud, aga ka teadusmehed ja muud töömehed oma erialal, peale selle veel üksikuil juhtumeil üksikud asjaarmastajad-sõnasepad. Muidugi on siin kõne ainult neist uutest sõnadest, mille autorid on teada; peale selle loob muidugi kõnelev rahvas igapäev uusi sõnu. Teistes maades on lugu peagu samuti, ainult kirjanikud on siiski mujal rohkemal määral teadlikust sõnaloomingust osa võtnud kui meil.

K. A. Hermann arvas, et analoogia abil võib sõnu luua „vististi küll iga haritud mees, kellel tubli keeletundmine“ (Post. 1886 nr. 10). H. arvas ainult: „Kes aga uusi sõnu sünnitab, see peaks neid uusi sõnu kõige esiti keeletundjatele ette panema, muidu võiks tulla, et sõna ometi mitte õigel põhjusel ei seisa, ehk sünnitaja küll seda mõtleb ja oma pääst uusi sõnu osavasti püüab teha“ (Post. 1886 nr. 16).

J. Jõgeva arvas: „Kui igaüks uusi sõnu looma hakkab, tuleb meie keelest viimati „Volapük“ välja... Küll aga peaksivad mehed, kes õperaamatuid kirjutavad, uusi sõnu looma, ehk neid mujalt võtma“ (EKS-i protokollid 1908, 14—15).

O. Loorits arvab, et siin on igal loomisvabadus vastavalt oma võimeile; L. mõtleb siinjuures just kirjanikke (Looming 1928, 32). L. arvab ainult, et kirjanikul oleks siin „vaja keelemehe abi, et hoiduda tuletamise tehnilisist vigadest, et sisustada kohe loodud sõna õieti... ja tajuda ta väärtust või et lihtsalt rutemini töötada juhiste ja eeskujude abil“.

Kes peaks edaspidi looma uusi sõnu? Peatöö sel alal peab kuuluma muidugi vastavatele eriteadlastele — tegelikele keeleteadlastele, kes kõige paremini peaksid teadma, mis nõudeid sõna peab täitma, ja kes peavad kodu olema sõnade loomise tehnikaga: samuti teavad nad, kust allikast sõna tuleb otsida. Kuid tähtis on silmas pidada seda, et hea instinktiga võib sõnu luua ka mitte-lingvist ja kõigepealt võib seda teha ka kirjanik, kuid ka iga teine ühiskonnaliige, iga tööline oma erialal. V. Reiman ütles: „Loomulikud keelerikastajad on luuletajad. Neile antakse unes, mis keeleteadlased higistades sünnitavad“ (EKS-i protokollid 1912, 69). Kuid ka tegelik keeleteadus ise peab sõnade loomisel rohkem kui seni arvestama neid keele- ja sotsiaalpsühholoogilisi tegureid, mis mängivad kaasa uue sõna tarvitusele tulekul; siin on soovida keeleteadlastele paremat keeleinstinkti, kui seda sageli seni on olnud.

Kuigi peab tunnustama, et näit. niihästi J. Aaviku kui ka J. V. Veski loodud sõnadest on väga paljud hea instinktiga loodud, on seal kõrval rida sõnu, mis jätavad külmaks või äratavad opositsiooni. Kui palju siin teadlikult saab asja parandada ja kui palju siin on olnud puhtalt andest, asjaosalise loominguvoimest, see küsimus on veel selgitamata. Igatahes on kindel, et kuigi tegelik keeleteadus on eelkõige teadus, peab ka siin, nagu igal teisel teadusealal, omama ka erilist annet, ja sõnade loomisel eriti ka maitset. Ainult kuiva rehkendamisega ei saa siingi läbi (vrd. Õigek. ja keelek. põhim. ja meetod. lk. 163).

Isesugusel arvamisel uute sõnade suhtes on olnud K. Leetberg, eriti oma varasemates kirjutustes. L. arvates: „Sõna peab keeles eneses sündima ja alles siis tarvitusele tulema“ (EKS-i protokollid 1908, 80). L. ütleb, et me „piame sõnu tegema mitte tuleviku jäuks teistele — sest mis teame meie, mis sõnu teistele tarvis on? — vaid igäüks iseenele seks praeguseks korraks, kus meil omal tarvis on. Kui meie sõna teistele ka kõlbab — seda parem; kui mitte, siis nad leiavad ise kohasema“ (Post. 1913 nr. 247). L. väidab, et uuest sõnast ei saada aru. Ta nimetab seda uue sõna seestpidiseks takistuseks. Edasi tuleb L. arvates „selle seestpidise takistusele veel üks välispidine lisaks, mis ka paremagi ja keelekohasema sõna omaks saamise raskeks teeb. Kes tarvitab uusi ja võeraid sõnu? Mõnus keele rääkija räägib oma sõnadega ja jätab teiste pakutud sõnad kõrvale. Kellel tähtsad asjad ütelda on, see ei raatsi oma kõnet mitte segaste sõnadega arusaamatuks teha, vaid räägib niisuguste sõnadega, mis kuulja ka mõistab. Et Jakobson ehk Jannsen oleksid Grenzsteini moodi uute sõnadega rääkinud, on päris võimata mõtelda. (Ja mis nad siis küll oleksid ära teinud?!“ (EKirj. 1913, 441). L. ütleb: „Niisugused sõnad kui *leidub*, *peitub*, *soetan*, *oletan*, *täbar*, nende vastu ei võiks kellelgi midagi olla, aga suhu ja sulge võtta neid siiski ei tahaks, et mitte nende sarnane olla, kes neid labaselt tarvitavad. Meie näeme siis, et keele kasu uutest sõnadest õige veikene on“ (ibid. lk. 442). Praegu tarvitab igäüks sõnu *leidub*, *peitub*, *soetan*, *oletan*, *täbar*, tänu kellele — neile, kes on julgend neid tarvitada. Aga mitte üksi need omal ajal uued sõnad ei muutund igapäevasteks sõnadeks ja keelele omaseks, vaid veel väga palju teisi. E. N. Setälä toob näiteid soome keelest, kuidas sõnad, „mis meil nüüd on päris igapäevaseks leivaks“, on omal ajal tundund võõrad, nii et neist on tehtud pilkelaule; niisugused sõnad on soome keeles näit. *muistopatsas*, *kivipiirros*, *painaa* 'trükkima' (Kielentutkimus ja oikeakielisyy, lk. 203). See näitab, et uut sõna ei või mõista hukka ka mitte seepärast, et see algul tundub võõrastav. K. Leetberg väidab veel, et „uued sõnad teevad kõne mitte ainult asjalikult tumedaks ja raskest mõistetavaks.

vaid ka stiililikult mautuks“ (EKirj. 1913, 442). I. on ka selle vastu, kui „mõni komisjon ette kirjutab, see on uus sõna ja hakame teda selles tähenduses tarvitama“ (EKS-i protokollid 1908, 57). L. ütleb: „Aastat 50 tarvitatakse sõna *voorus*, aga see sõna ei ole veel praegu omaks saanud. Kui me kord üht, kord teist sõna oleksime tarvitanud, siis oleks meil nüüd vististi oma kindel sõna“ (ibid.). Seda ütles L. aastal 1908. Praegu on sõna *voorus* küll täiesti keelde kodunud, kuigi mitte just armastatav.

K. Leetberg mainib ise näidet, mis on toodud soome keele kohta: nimelt A. Ahlqvist on omal ajal hukka mõistnud sõna *valtio*, mis aga nüüd on soome keeles üldtarvitusel. L. leiab, et siin ei ole põhjust end tunda Ahlqvistist üle olevat, sest L. arvab: „siiski Ahlqvistil on õigus. Tema kui keeletundja ei võinud teistsiti, kui pidi keelevastase sõna keelevastaseks nimetama... See *valtio*, mis praegune Soome keel tarvitab, on hoopis teine sõna kui see, mis Ahlqvist hurjutas, sest tema vahekord keeletundmuse vastu on teine. Maakri käest tulles sõna on muidugi võõras. Kui teda aga keegi omas kõnes tarvitab, siis selle läbi saab ta juba keelesõna õigused... ja kui sõna viimaks lõpulikult vastu võetakse, siis tuleb tänada mitte seda maakrit, kes teda maakis, vaid neid tarvitajaid, kes teda mõnusaste tarvitanud on“ (Äpardanud keeleuendus, lk. 44). Kuid meil ei tule tänada mitte ainult neid uute sõnade tarvitajaid, kes teevad seda, mida Ahlqvist ei soandanud teha soome keeles ja Leetberg eesti keeles, vaid ka esmajoones just uute sõnade loojaid, „maakijaid“, sest kui poleks neid, siis ei saaks ka keegi uusi sõnu tarvitada. Kui igäüks asuks Leetbergi seisukohal, siis ei saaks ju ühtegi uut sõna keelde juurde tulla. Ei ole ju õige seisukoht, et oma loodud sõnu lubatakse küll teistel tarvitusele võtta, kuid teiste loodud sõnu ei julgeta ise tarvitada. Ei saa ka omaks võtta seisukohta, et igäüks loob sõna enda jaoks, vaid meil igäühel tuleb eeskätt tarvitada neid sõnu, mida on loond teised, sest terve keele oleme lõppude lõpuks õppind teistelt.

K. Leetbergi omale sarnast vaadet on Soome Kirjanduse Seltsi sõnade loomise üleskutse puhul avaldand ka raamatukoguhoidja Volter Kilpi, kelle vaateid E. Nivanka refereerib järgmiselt: „Kilpi ütleb, et ta lihtsalt ei saa aru sellist mehest, kes „istub laua äärde ja hakkab mõtlema sõna mittemillestki mõnele mõistele... Sõna on see, mis saabub siis, kui väljendus hingestub perioodiks ja vajab just seda sõna. Sõna puhkeb kui leht oksast, teda ei riputata oksale ja mees, kes märkab, et praegu ta sepitseb sõna, see visaku oma sünnitis paberikorvi, sest on kindel, et säärane sõna ei ole mahlast võetud... Sõnalooming on trancea, ekstaas, aga mitte nokitsemine“ (Virittaja 1931, 98—99). Kuigi selles vaates peitub tubli terake tõtt, ei ole need, kes asjale nii vaa-

tavad, seda küsimust siiski lõpuni mõelnud. Sellise vaate ülmaksvuse puhul oleks meie ja soome keel igatahes palju kaotand.

Omaette probleem on, kuidas luua eriteaduslikke oskussõnu mõistete jaoks, milles keeleteadlane ei ole kompetentne. Siin meil on seni praktiseeritud sellist moodust, et oskussõnad töötab välja vastava teadusala eriteadlaste komisjon ühes ühe keelemehega. Komisjon töötab muidugi koosolekumeetoditega. Näit. õigusteaduse oskussõnade komisjoni töö kohta kirjutab üks selle komisjoni liige: „Komisjoni töö rohkuse kohta olgu tähendatud, et kriminaalkohtu oskussõnastiku esimene lugemine nõudis 13 koosolekut läbistikkul kolmetunnilise kestvusega iga koosolek, peale selle oli veel teine ja kolmas lugemine“ (Õigus 1920, 37; vt. ka Õigus 1921, 143). Kas selline meetod ja moodus teaduslike oskussõnade loomiseks on ainus võimalik ja kõige otstarbekohasem, see küsimine vajaks veel kaalumist, kusjuures arvesse tuleksid senised võrdlemisi suured kogemused.

Lõpuks vajab lahendust ka küsimus: kuidas on kõige otstarbekohasem uudissõna võtta tarvitusele peale loomist? Kui on tegu teadusliku oskussõnaga, siis on küsimus lihtne: teadlased, kes sõna vajavad, leiavad need vastavast sõnastikust. Kuidas aga lantsseerida käiku igapäevaseid sõnu, mis on määratud laiema publiku jaoks? Seegi, kuigi n. ö. tehniline küsimus, vajab kaalumist, sest see on keele loomis- ja arendustööst osavõtmine. Seni on meil uusi sõnu tutvustatud harilikult ajakirjade, kirjandusteoste ja sõnastike kaudu, seda on tehtud korraka nühasti vähemal kui ka suuremal arvul, sageli on meil uusi sõnu korraka ikka suurem hulk antud. Viimast moodust uute sõnade propageerimiseks on tarvitanud J. A v i k, eriti oma seerias „Hirmu ja õudusejutud“, mis oli just selleks määratud, et tutvustada uusi sõnu. Seda meetodit ei saa põhimõtteliselt õigeaks pidada, s. t. seda, et ilukirjanduslik teos antakse välja selleks, et levitada uusi sõnu, sest sõnad ei ole omaette väärtus. Teost ei tule välja anda selleks, et sinna panna sõnu, vaid ümberpöördukt: kui on vaja, tuleb teosesse võtta uusi sõnu niipalju, kui just on vaja, s. t. sõnu võetakse teosesse teose pärast, aga mitte teost ei anta välja sõnade pärast (vrd. E. N. S e t ä l ä, Kielentutkimus ja oikeakielisyys, lk. 204). Kui kirjandusteoses on liiga palju neologisme, mille tähendust lugeja veel ei tea, vaid mida ta peab otsima sõnastikust, siis tekitab see vastumeelsuse tunde, sest see häirib lugemist ja teose nautimist, kui sageli peab lugemise katkestama sõnaseletuse otsimiseks. Kui uusi sõnu tarvitada ainult niipalju, kui tõesti on vaja, siis ei muutu harilikult teose lugemine raskeks, sest tavaliselt ühes teoses ei ole palju uusi sõnu vaja. Teosed, mis on antud välja ainult sõnade pärast, võivad olla ikka ainult sõnaraamatud.

(Lõpp)

V. Tauli

VERBE LAIENDAV *ära* EESTI RAHVAKEELE TAUSTAL.

Ajakirjas Eesti Keel 1937, lk. 65 konstateerib J. Mägiste läänemere-soome keeltesse laenatud indo-euroopa verbiprefiksitate käsitlusele asudes, et läänemere-soome keeltes tarvitatakse indo-euroopa põliste lahutamatu verbiprefiksitate asemel „harilikult mingist kaasusvormist arenenud partikleid, mis finitsete verbivormide täiendina on verbist lahus, selle ees või taga, sageli verbist teiste lauseliikmetega eraldatuina“. Nendesamade verbe laiendavate partiklite kasutamise kohta eesti keeles on võetud mitmel korral sõna, kord *sine ira et studio* nende esinemist konstateerides, sagedamini aga — eeskätt tegelikus keelenormimises — nende tarbetust toonitades. J. A a v i k on nende kohta kirjutanud: „Saksa keele mõjul on hakatud eesti keeleski tarvitama kõiksugu verbi tähendust täiendavaid sõnu ja sõnakesi, mis aga enamasti tarbetumad on“ (M. Kampmanni koolilugemiku keeleline ja sisuline arvustus (1920), lk. 17). Sama autori Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika (1936), lk. 89 esitab selle küsimuse pealkirja all „**Väljajäetavad lissõnad verbide juures**“ (§§ 275—281), olles üldiselt leplikum nende partiklite kasutamise suhtes. Partikli *ära* puhul peetakse seal halvemaks järgmisi keelendeid: „Ta heitis meele *ära*, meele*ära*heitlik, See *oleneb* sellest *ära*, Olin seda *ära unustanud*, *arahvitatud* linnad, Tertsius *suri* Siberis *ära*, Nad *purustasid* kõik majariistad *ära*, Jumal *needis* nad *ära*, Politsei *keelis* kõik koosolekud ja meeleavaldused *ära*“. Muudeks sellisteks verbideks, kus *ära* on enamasti tarbetu, peetakse: „(ära) kaotama, (ära) kustutama, (ära) laastama, (ära) lõhkuma, (ära) lõpetama, (ära) purustama, (ära) rikkuma, (ära) tapma, (ära) hukkama, (ära) uputama, (ära) võtma“ (l. c.). Ka paljude intransitiivsete verbide juures võidavat *ära* kasutamata jätta, „kui tegevuse lõpulejõudmine ilmneb lause mõttest“ (l. c.). Seesuguste intransitiivsete verbidena esitatakse järgmised: (ära) harjuma, (ära) hävima, (ära) kaduma, (ära) minestama, (ära) nõrkema, (ära) tarduma, (ära) uppuma jne.“ (l. c.). A a v i k u arvates on need *ära*'d niisuguste sõnade ees „tarvitusele tulnud enamasti s a k s a (sõrendus minu — V. R.) keele mõjul, mille eelliiteile ab-, er-, ver-, zer-

ent... on „ära“ga tahetud anda eestikeelne vaste“. Samas ühendis konstateeritakse veel: „Eesti keeles on ses suhtes mindud koguni veel kaugemale kui saksa keeles. sest Wilde on kirjutanud: 'Tertsius suri Siberis ära' (Mahtra sõda, II trükk a. 1909. lk. 5), kuna saksa keeles oleks lihtsalt: 'Tertsius starb in Sibirien'“ (ibid. 90). Kõiki eelesitatud keelendeid oleks võimalik paremaks muuta *ära* väljajätmise teel, nagu näitavad „Parem'aks“ nimetatud näited (ibid. 89). Sama küsimust käsitledes leiab A. Saareste, et pedantne vaen lisasõna vastu tähendab keele väljendusvõimeid kehvendada (Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest (1937), lk. 33). Saareste omalt poolt arvab, et lisasõnade tarvitamine eesti keeles pole „seletatav mitte ainult germaanilise mõjuga (sõrendus minu — V. R.), vaid meie mõtlemisviisi ja sellega seoses ka keelelise väljendusviisi liginemisega üldse indo-euroopa omale, meiegi kuulumisega *mentalité européenne*’i piiridesse“ (ibid., lk. 34). Lähenedisest indo-eur. keeltele vt. J. J. Mikkola Valvoja-Aika (1928), lk. 208. L. Kettunen ei nimeta võimalikke võõrmõjusid verbi täiendava sõna puhul, küll räägib ta aga võõraste keelte mõjust eestlase „objektiivinstinkti“ nürinemisele (Lauseliikmed eesti keeles (1924), lk. 44).

Nagu eelpool nimetatud, on eesti keeles peetud *ära* otseks tõlkelaenuks, mis umbrohuliselt on hakanud levima kõikjale, kus ta järele pole üldse tarvidust. On nimetatud laenamise lähtekohtki. Sõnade üldist laenamisprotsessi jälgides kerkib siin aga kahtlusi: ei laenata esmajoones „tühje“ sõnu (pronoomeneid, prepositsioone, konjunktsioone, abiverbe) (O. Jespersen Language (1934), lk. 211); tavaliselt ei laenata analüüsi varal eraldatavaid elemente (tuletus- ja fleksioonisufikseid), vaid terveid sõnu (H. Paul Prinzipien der Sprachgeschichte, lk. 399 j.) jne. Muidugi pole raske leida näiteid ka nende elementide kandumisest ühest keelest teise, eeskätt muidugi neil juhtudel, kus on tegemist väga valdavate võõrmõjudega, vrd. ses suhtes näit. liivi sõnavara. Seesuguse elemendi, nagu seda on *ära*, tarvituseletulek verbi laiendina võõrastel eeskujudel võiks olla toimunud kahel teel: bilingvaalsete isikute vahendusel otse kõnekeelde või siis kirjakeele tõlgete kaudu (vrd.

Paul op. cit., lk. 401). Kui suur esimeste osatähtsus on olnud, pole meil andmete nappuse tõttu võimalik määrata, kindel on aga see, et verbe laiendavate partiklite suurt hulka ei saa seesugusele vahendusele tagasi viia. Baltikumi saksa keel pole olnud kunagi maa enamuse keeleks, mis oleks ulatanud oma mõjuga maa pärisrahvaste keelt ümber kujundama ka morfoloogilis-süntaktiliselt, saksa keele mõju on piirdunud peamiselt leksikaalse küljega. Paljudel juhtudel on otstarbekam kõnelda vastupidisest tugevast mõjust: „Die sprachliche Einwirkung der Nichtdeutschen ist bei allen Ständen der Deutschen als erheblich anzusetzen; sie ist am größten auf dem Lande (sõrendus minu — V. R.), wo der Deutsche von Kind an gewöhnlich mehr lettisch oder estnisch hört und spricht als deutsch“ (W. Mitzka Studien zum baltischen Deutsch (1923), lk. 6); vrd. K. Sallmann Neue Beiträge zur deutschen Mundart in Estland (1880), lk. 5 jms. See mõju võib ulatuda kuni saksa keele täieliku kaoni üksikute keelekandjate juures (Mitzka ibid.). Iseloomulik on tsitaat, mille Mitzka (l. c.) esitab P. Seebergi järgi saksa ja läti jumalateenistusest: „Bei den Deutschen dagegen war's nur eine kümmerliche Handvoll Menschen, die sich im Gotteshause versammelten, einige Schreiber, Wirtschaftsinspectoren, Müller, arme Handwerker, letztere nicht selten kaum noch ihrer Muttersprache soweit mächtig, um die allereinfachste Predigt zu verstehen“. Kuigi kõrge polnud ka eestlastest lihtrahva või mõisateenijate hulgast saksa keelt kõnelevate eestlaste võõrkeeletase — see moodustas mingi vahepealse segu, „Halbdeutsch'i“, nagu seda on hakatud nimetama (vt. selle kohta Mitzka op. cit., lk. 85 jj.). „Halbdeutsch'i“ puhul on tihti tegemist ainult saksa sõnade abil väljendatud eesti keele konstruktioonidega, näiteid selle kohta vt. G. Eckardt Wie man in Riga spricht“ (1911), lk. 37. Raske oleks seesugusest vähesest võõrkeeleoskusest hakata tuletama eesti *ära* mitmekesisist tarvitamist, pidades eeskuju-andvaks saksa prefikseid. Olulisem võiks selles oletatud laenamisprotsessis olla tõlkijate vahendaja-osa. Võrreldes Stahl'i, Rossihnius'e jt. vanemate eesti keelega tegelejate tõlkeid saksakeelse originaaliga, selgub varsti, kui täpselt on püütud edasi anda saksa prefikseid. On mindud isegi nii

kaugele, et *ära* on lahutamatult ühendatud vastava verbiga. Järgnegu siinkohal mõned näited: et meie need jutuffet nint temma Zõna ei mitte erralaitame = das wir die Predigt und sein Wort nicht verachten (Rossihnius Catechismus Herrn D. Martini Lutheri (1632) Verh. GEG XIX, lk. 7): Enge errapõija meit jett turjast = Sondern erlöse uns von dem übel (ibid., lk. 16); et se wana Adam... peab errahuppõitust jõhna = das der alte Adam... sol erlöuffet werden (ibid. 19) jne. Vt. selle kohta ka W. Reiman Verh. GEG XIX, lk. XLIII.

Nende orjalikult tõlgitud *ära*'de kõrval on samas tekstis juhte, kus *ära* eeskujuks pole otseselt saksa prefiksit, näit.: Zina ei pea mitte erratapma = Du solst nicht Zöden (Rossihnius op. cit., lk. 7); Zinna ei pea mitte ie abbi eiso erraridma = Du solst nicht Ehebrechen (l. c.) jms. Tõenäolik on siin oletada rahvakeele uususe mõju, ja nagu alljärgnevaist näiteist ilmneb, kasutatakse nii *tapma* kui *rikkuma* puhul väga üldiselt laiendina partiklit *ära*, näit.: *mā tapsi jāru ā* (Kse AES Wied.), *tappāb eīnāst tōga sebāzi ā* (Mar AES Wied.), *tappis lapse ā* (VJg AES Wied.), *meije tappima siā ārā* (Kod AES Wied.), *mēa tappi kaišs tāije ārā* (Krk AES Wied.); *kudaš ta ā rikkuda* 'rikkuvat' (Kse AES Wied.), *ristu riāuda āra, ei tohi usku / sis rikku vällä* (VNg AES Wied.), *terviš om ārā rikkuī, ma ol(ā) eīnāst tūge ārā rikkun, temā rišs sellē lāni ārā, temā rišs ārā jūmizege* (Krk AES Wied.) jne.

See, kuidas eesti kirjakeele arengus järgnevate sajandite kestel võõraste eeskujude kohaselt kasutati verbe laiendavaid partikleid, moodustab omaette ulatusliku probleemi. On selge, et uususe on olnud erinev vastavalt tõlkijate või autorite eesti keele oskusele, suuremale või vähemale originaali jäljendamisele tõlgete puhul, traditsioonist või rahvakeelest kinnipidamisele jne. Kahtlemata on üht-teist jäänud eesti kirjakeelde võõrastele eeskujudel ja saanud seal omaseks. Sellest aga kiiresti kõiki verbe laiendavaid partikleid võõrapärasteks pidada ja nende väljajätmist nõuda, oleks vist liiga ennatlik. Kuigi kogu küsimus on kantud võõrmõjude pinnale, poleks vist siiski üleliigne jälgida siinkohal partikli *ära* kasutamist rahvakeeles, kus, vaatamata kõikidele võõrmõjudele, on säilinud eesti keele pärisoma siiski kõige suuremal määral. Kui eesti murrete valdavas ena-

mikus samade verbide juures *ära* või selle vastete kasutamine üldjoontes ühtub, ja kui seejuures on tegemist ka nende murretega, kus oletatud „saksa“ mõju on minimaalne või ühiskondliku eriasendi tõttu (Setumaa näiteks!) lausa olematu, on verbe laiendava *ära* kujunemise jälgimisel põhjust lähtuda rahvakeele uususest, pidades seda ikkagi keeles endas kujunenuks.

Wie demann esitab sub *ära* (*era*) selle sõna kolm erinevat tähendust, resp. funktsiooni: 1) 'Besonderes, Getrenntes, Eigenthümliches, Privat-', 2) besonders häufig als Adverb *ära* 'ab, weg, fort', 3) ausserdem bezeichnet es sehr oft die Vollendung oder Intensität der Handlung (Eesti-saksa sõnaraamat 3, v. 71). Sõna on mitmel korral ühendatud soome *erä*-sõnaperega: vt. H. Ojansuu *Suomalainen Suomi* 3 (1918), lk. 120; E. N. Setälä *Magyar Nyelvör* 59 3—6 (1930), lk. 60 jj., *Fenno-Ugrica* IV (1931), lk. 41. Setälä on neis artiklis ühendanud siia ka ungari *ér* (*el-ér*) 'erreichen'. Tähenduse 'ab, weg, fort', mis sõnal on soome vanemas kirjakeeles, eestis ja liivis, tuletab Setälä algsemast tähendusest „valamely távoleső hely“ (*Magyar Nyelvör* l. c.), s. o. 'mingi eemalolev koht'. Sõna oleks partikliks kujunenud illatiivi kaudu, vrd. *Agricola* „coiffa je Rorembo poica oli caifi ceonut, feri hen erchen caufatit: matumafle (Luuk. 15,13); ia pani jen palcoille minatarbamiehille, ia hen erchen matufiti caunan acca (Luuk. 20,9) (Setälä *Magyar Nyelvör* l. c.). Sama kujunemiskäiku sõnastab Setälä teisel vähe erinevalt: „f. *erä* 'Beute', *erään* 'fort' (urspr. wohl: 'auf die Jagd'), e. *ära* 'fort' (*Fenno-Ugrica* l. c.). Ka *eri*-sõnapere on ühendatud *erä* omaga (M. Rapola *Vir.* 1936, lk. 121), pidades neid mõlemaid sõnu algselt kokkukuuluvaks, vastupidiselt Setälä seisukohale, mille järgi *erä* ja *eri* oleksid olnud algselt kaks eri sõna (*Magyar Nyelvör*, l. c.). Tüvega *eri* ühendab eesti *ära* ka Kettunen *EKÄH*, lk. 112; sealsamas on juhitud tähelepanu ka karjala *eäreh* 'pois' kujunemisele (<**ärehen*).

Põhja-eesti ja läänepoolse lõuna-eesti *ära* tänapäevased eri kujud oleksid niisiis lähtunud sg. illatiivist **erähen* >> *ära* (*e* > *ä* kohta vt. Kettunen *EKÄH*, lk. 127; *r* arengu kohta vrd. *ibid.*, lk. 105 (§ 195); vrd. *ibid.*, lk. 112 (§ 217,3); idapoolse lõuna-eesti laruugaalklusiililised *ärä* ? *är* ? *ar* ? näivad eel-

davat lähtekujuna *k*-latiivi **eräk*. Et mingi nominaalne kaasusvorm võib kivineda adverbiaalses pruugis partiklikis, pole midagi võõrastavat (vrd. Saareste Die estnische Sprache (1932), lk. 40).

Tähenduses 'ab. weg. fort' väljendab *ära* üldist suunda millestki eemale, kusjuures temaga ei ole enam seotud nii spetsiaalselt ega konkreetset kujutlust, nagu näit. partiklitega *üles, alla, maha, välja* jms. Seesuguseks üldist eemaldumist näitavaks partiklikis võib *ära* olla ka verbi laiendina, avaldamata seejuures mõju verbi laadile (vrd. Kettunen Lauseliikmed, lk. 45 (Täh.)). — ta on siin lihtsalt *lokaalses* funktsioonis. Näiteid sellisest *ära* tarvitamisest leidub üle maa, välja arvatud muidugi alad kus *ära* substitueeritakse üldiselt mõne teise partikliga, näit. *välja* abil (Vai, Jõh, Lüg *vällä*, Har *vällä*, Koi *vähä*). Järgnevas on esitatud näiteid rahvakeelest seesuguse *ära* kohta: *käind mil / sõmpz ja / läind jälle* ; (Phi P. Ariste Murdenäiteid Pühalepa kihelkonnast (1939), lk. 33); *tuli sis selt ä-ra* (Jäm MT 221, lk. 55); *kēs nēd lehmā nēzād küllēst ā veitiz / et koēr nād ā tēi* (Mar MT 242, lk. 73); *aige ja aige / na et paegāst ā ei.zānd ānām* (Kul MT 213, lk. 11); *sē vizāiti ikke jōneli ēst ārā* (Aud MT 187, lk. 6); *nūd temā tulēb pesā pād ā-rā* (Hää MT 65, lk. 10); *kui võrāud on sēs, sis kires kōrrās seilid ülešše jälle ja ārā, tē'ne-gōrd tūl trivib ā* (HMd EKA 94, lk. 3); *et noh kui ma dē lähēn* (Hag MT 169, lk. 3); *sis vidi sōgilāūd kamrist ā* (Juu MT 192, lk. 8); *kuēr taššib koā ārā omā pojād* (Jõe MT 188, lk. 5); *ēks jātūk livestūs jalā ald ārā* (Kuu EK 1926, lk. 32); *mi:mi emā / ko: rjas kei.k va: he.rašvād / ā:raje* (Iis MT 238, lk. 28); *sain omā viljā jāre. nuā ūmberī vōltin sōrmēd ā* (Avi EKA 414, lk. 16); *mul on neñna kañju emā poega et tāmā läks ārā* (Kod AES Wied.); *teqmed nāgid, et ārra tuli ja läksid ārā* (Pit EK 1925, lk. 79); *agā ajās karū nahā sellāst ārā* (KJn MT 163, lk. 23); *nūid veidē kodū ārā miñnā* (Iis MT 265, lk. 7); *mia lä ārā kodū* (Hel MT 256, lk. 13); *siš tahā eš eš ka ināp mañtuzē pält_ār_tulla?* (Urv MT 228a, lk. 26); *siš prowōva sāñtšē tūttrē . . . aida lille valāma ār?* (Piv MT 205, lk. 204); *agā sē tūtātār pagezi ārāñ* (Vas MT 105, i. lk.); *ne? lātsi? sā.ñ tagazigi ar?* (Se MT 149, lk. 10); *piū pāle k"orge.ñ karaš āra?* (Lut MT 247, lk. 34). Eeltoodud

näidetega, kus domineeris *ära* lokaalne funktsioon, liitub tüedalt teine rühm verbe laiendavast partiklist *ära*, mis viitab punktile, kus tegevus saavutab oma sihi, s. o. jõuab lõpule (vrd. W. Wilmanns Deutsche Grammatik² (1899) II, lk. 153). Kõige sagedamini esineb *ära* seesuguses funktsioonis mõnede intransitiivverbide ühendis. Läbivaadatud AES-i kogudes võis selliste verbidena märkida *surema - koolma, kaduma, uppuma, eksima* jmt., mille juures uusus näis olevat kõige järjekindlam. Näit.: *nain: suiré ära*, (Phl Ariste op. cit., lk. 7), *kui vask-hus pištā_{oB}, sis surē_B ē* (ibid, lk. 10), *izē kadūn ära*, (ibid, lk. 12); *inimene sure_B ē* (Khk AES Wied.); *tahtvad tejsēd kās_t keik ära suirra* (Jäm AES Wied.), *nē vahēl kaduvad ära, üšna mi_ou pāva ära* (MT 221, lk. 47); *vanā i:nime upp_{uB} ā* (Khk EK 1926, lk. 123); *ja siz oli ā suirnd* (Mar MT 242, lk. 69); *vanemad surit_o omeiti ā ēst, ema ihūs oli lapš ā suir_n, kās_i suri ā, kād surevad ā, ihu tu_ndmine sure_B ā* (Kse AES Wied.), *sē v_oras ema lāks sis sit ā kee_ge lastega / kui vanāiza ā suri* (Aud MT 187, lk. 17); *agā i:šūs va:štanu pē:trusel ni / laj:sk surē_B nā:lga ära* (Hää MT 65, lk. 2); *vanamis oīd kolm nādālet kodō aige ja pidānd ā suremā* (Juu MT 192, lk. 13), *isī kadūnd ā, tiā_B kuhū id lāksid* (ibid., lk. 14), *mā panin kül poiši purjē vilušše, agā ikka sulās s^oqā kās ā* (ibid., lk. 17); *kapsad surevad ā 'nārtsivad ära'* (JMd AES Wied.); *sin meīē nābri poisid upp_us_id ära* (Jōe MT 188, lk. 39), *sin lepiku poistē emā suir_i vai_his ära* (ibid., lk. 44), *perenaine jānd piast segaseks, temā kaillid kadusid ära* (ibid., lk. 47); *hejk sure_B ära* (Kuu AES Wied.); *üks suri kā rinna otsast ära i neist puegādest* (Hij MT 260, lk. 2), *agā sje rahā kulus neil omāl ära* (ibid., lk. 3); *su:rnu suri / ā-rā* (Hs MT 238, lk. 1), *ē:htaite pañdi kü:ttis pē:lema / pēlis ā-ra* (ibid., lk. 6), *naē-r ei jēle / kuā viel / i:lmas_t / ā:rā / lē:p-pend* (ibid., lk. 34); *isā suri siāl ā, siāl talubo:ga kruñdi piāl* (Avi EKA 414, lk. 13), *ka_ks puēga on jo ära suirnd* (l. c.); *agā kuj emā ära surēnud* (Kod MT 88, lk. 10); *sis vanamis ka_ob ärd* (KJn MT 163, lk. 27), *ühēl mehēl oñ naenē ärd suirnd* (ibid., lk. 28); *teine jāigi poišmehez / ja surēz poišmehen ärd* (Hls MT 265, lk. 5), *sāl oñ kenē oīlū / et minevel āstal oñ ārg ärd kadunu* (ibid., lk. 11); *se_q ei sāl vāllā / s_q upp_ui ärd* (Krk MT 200, lk. 31), *te_rvest perāst suirri ärd, ku emā kōles / sis kōles kodū koguni ärd, ār kūle miū pēz_ak* (Krk AES Wied.); *siš oīli pizuānd ärd kadunu*

(Hel MT 256, lk. 10); *tiä ka tul vällä tulëma ja / kaite jäl^o är^o* (Urv MT 228a, lk. 4); *egä ma är^o es kõle^o* (Kan MT 210, lk. 95), *sis kaonu tü müfknä är^o* (ibid., lk. 99), *ja niä^o essüvä^o är^o* (ibid., lk. 108); *küliä^o mehë ärä^o* (Räp MT 212, lk. 71); *küli imä ar^o* (Se MT 149, lk. 18); *üppu padä ni üppu repän ar^o* (Lut MT 247, lk. 40). Samad verbid on ka *välja* aladel tarvitusel koos partikliga, näit.: *ajä juoksol äviväd nied râmaitud ja eppetajad keik vällä* (Lüg MT 218, lk. 2), *mitu tämä leivä kannikkas katüb vällä* (ibid., lk. 3); *isäl ja emäl suri sikä vällä* (ibid., lk. 44); *änma käonu vätkü* (Koi V. Niilus Valimik *leivu* murdetekste (1937), lk. 14), *jëma küötës vällä* (ibid., lk. 35), *küli vätte 'suri ära', näne vällä kõinu^o, datg küli vällä 'jalg suri ära'* (Koi AES Wied.).

Et algselt lokaalse tähendusega partikkel võib saada perfektiivsuse väljendajaks, on eri keeltes paralleelselt toimuda võiv protsess. Wilmanns ütleb, kõneldes uusülemsaksa *er*-prefiksiga verbidest, et nii inhoatiivne kui perfektiivne tähendus võisid kergesti liituda lokaalsega; perfektiivne eriti aga siis, kui partikkel viitas ruumilisele või ajalisele ulatusele (vrd. *ära* algset ruumilist tähendust!) või kui ta, nagu partikkel *aus* sai tähenduse 'bis zu Ende', 'völlig'. Veel sagedamini tekkis perfektiivsusvarjund seeläbi, et partikkel oma lokaalse tähendusega viitas punktile, mille juures tegevus saavutas sihi ja lõpu (op. cit., lk. 152). (Vrd. selle kohta veel ibid., lk. 170, kus prefiksi *ge*-kui spetsiaalse perfektiivsust väljendaja kujunemisest öeldakse: „Er muss, wie bei den anderen Compositis, welche perfective Bedeutung gewinnen, daraus entstanden sein, dass die Partikel auf den Punkt hinwies, in dem die Handlung eintritt oder sich erfüllt“). Kui nüüd meeles pidada, et *surema* algsemaks tähenduseks on oletatud 'pikka, kiratsedes, kustudes surema' (S a a - r e s t e Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I (1924), lk. 269), on arusaadav, miks partikkel *ära* esineb nii sagedasti selle verbi ühendis: ta väljendab ju tegevuse lõ p p - p u n k t i. (Üldiselt samasugune on pilt ka *koolma* puhul, ehkki selle alg-tähenduseks on oletatud '(kiirelt, järsku) surema' (l. c.), kuid siin on kaasa mõjunud mõlemate tüüpide tähenduslik segunemine

või asjaolu, et enamasti on üks või teine saanud murdes ainu-
maksvaks, sulatades endasse ka teise tähenduse.)

Kõige arvukama rühma moodustab *ära* transitiivsete verbide
ühendis olles, mille kohta *Wiedemann*'il on järgmine mär-
kus: „Häufig findet das Abgeschlossene der Handlung seinen
Ausdruck in einem Zusatz ... *ma lõpetazin kanga ära* 'ich vol-
lendete das Gewebe'; *kuiwatas, pezi oma käzi* 'er trocknete,
wusch die Hände'; *pezi käed puhtaks, kuiwatas käed ära* 'er
wusch die Hände rein, trocknete die Hände ab' (Grammatik der
Ehstnischen Sprache (1875), lk. 632). Nende transitiivse verbi
laiendite tarvituseletulekut on omalt poolt soodustanud seegi
asjaolu, et eesti keeles pole paljudel juhtudel võimalik vormilist
vahet teha objektikäänete vahel, kuna need häälikulise arengu
tagajärjel on väliselt kokku langenud. Vahetegemiseks on siin
hakatud kasutama verbi laiendavaid sõnu, nende seas ka *ära*.
näit.: *Ma sõin kala ära, Tuul lahutas udu ära* (Kettunen
Lauseliikmed, lk. 44 j.). Vrd. veel: *rebäze rägu sõvõ kanu ära*
(Hls MT 265, lk. 19), *ja nī talū ärä kiñks* (ibid., lk. 22) jne.
Nii oleks *Aaviku* poolt tarbetuks tunnistatud *ära* siiski tarvi-
lik näit. järgmisel juhul „Ilmar soovis emale head hommikut ja
jõi kiiresti valmis pandud piima [ära]“ (nurksulud *Aavikult*)
(*Aavik* M. Kampmanni koolilugemiku ... arvustus, lk. 17),
kuna kirjjas miski — siin ka mitte kontekst — ei näita, kas on
tegemist totaal- või partsiaalobjektiga. Ühiskeeles võib leida *ära*
kasutamist transitiivsete verbide puhul, kui objekt jääb konteks-
tilise selguse tõttu välja, et väljendada ühe tegevuse valmisjõud-
mist enne teise algust: *Ma söön ära ja tulen* annaks partiklita
hoopis teise tähenduse!

Võiks tekkida küsimus — kas partikli *ära* või selle vastete
puhul ei ilmne tendents, kasutada partikleid ainult teatud verbi-
vormide ühendis verbi tähenduse modifitseerimiseks? Siin tuleb
lahus pidada primaarne, ainuüksi lokaalses tähenduses esinev
ära teistest, tihedalt verbi juurde kuuluvatest ja selle laadi muut-
vatest *ära*'dest (vt. Kettunen Lauseliikmed, lk. 45 (Täh.)).
Läbivaadatud materjalidest selgus, et näit. *surema* ühendis *ära*
võis puududa, kui oli tegemist nominaalsete verbivormidega:
ja nägi ei suñnd inime kirstüs (KJn MT 163, lk. 36), *ja varez*

mettelnd et obö ö sünd || ja karind ikk et || sünd | sünd | sünd (Mar MT 242, lk. 73), *ta aimmü sünnu nüid* (Krk AES Wied.), *sür suremene oli sel ästal* (Kse AES Wied.), *loi sünnuks* (ibid.), *loi tulè sünneks* (Kuu AES Wied.) jms.

Kõige sagedamini näib *ära* esinevat verbi preesensi ja imperfktiga koos; ent ka pret. partitsiipide juures, kui neid kasutatakse finiitselt, kohtame sagedasti *ära*. See on ka arusaadav, kuna eesti keeles preesensil ja imperfktil on rohkem funktsioone kui näit. mõnes indo-euroopa keeles, kus futuurumi, perfekti ja pluskvamperfekti kui eriliste aja- ja tegevuslaadi kandjate väljendamiseks on erivormid, mis on vana, kui mitte ürgset algupära. Eesti keele tänapäevased nn. perfekt ja pluskvamperfekt on teatavasti uusmoodustised, mida rahvakeeles tavaliselt asendavad preesens, imperfekt ja finiitselt kasutatud pret. partitsiibid (viimased küll tihti eri kõneviisi esindades). Et väljendada ka tegevuse eri järke, oli vaja kasutada nendega koos partikleid. Võime oletada, et partiklite tarvitamine sai alguse intransitiivsete verbide juures, kus tarvidus nende järele oli suurem, kuna siin polnud objekti, mis eesti keele varasemas arengujärgus käändelõppudelt selgesti eraldudes määras näit. transitiivsete verbide laadi duratiivseks või perfektiivseks (vrd. W i e d e m a n n Grammatik, lk. 639). Aja jooksul oli aga põhjust partikleid ikka rohkem kasutada ka transitiivsete verbide juures, kuna objekt kippus kujunema väheilmekaks, vt. eespool. Partiklite tarvituseletulekut põhjustasid muidugi ka konkreetset liikumis-, resp. eemaldumiskujutlused, millest oli juttu eespool.

Näib nii, et eesti rahvakeele seisukohalt tekib suuri kahtlusi nende väidete suhtes, millede järgi verbi laiendavad partiklid esinevat eesti keeles „saksa keele mõjul“. Kui ühiskeele peenemas, literaarsemas pruugis leidub saksa prefiksitele tähenduslikult vastavat partiklite kasutamist, näit. *ära rippuma* 'abhängen', *välja sulgema* 'ausschliessen', või kui nendesamade ringide kaudu on tulnud tarvitusele ka lahutamata eesliitega verbe, näit. *alahindab* (vt. M ä g i s t e op. cit., lk. 66), ei õigusta see veel üldkehtivaid järeldusi tegema rahvakeelele, kus verbi laiendavate partiklite kasutamine on võinud alguse saada keele enda internseil põhjusil, nagu sellele on vihjatud eespool. Pealegi pole eesti

rahvas kunagi olnud sel määral bilingvaalne, et võõrmõjud oleksid oluliselt muutnud keele seesmist struktuuri. Poleks vist tarbetu meelde tuletada analoogilist juttu eesti sõnajärje puhul — sedagi püüti saksa keelest võetuks tembeldada. *Mutatis mutandis* kehtiks siin, s. o. partiklite puhul. K. Leetbergi tähelepanek sõnade järjekorra küsimusest: „Saksa keelest võetud ei saa meie järjekord juba sellepärast mitte olla, et ilma Saksa keelt mõistmata rahvas teda kudagi ei ole võinud Saksa keelest kätte saada. Ilma võõrast keelt mõistmata võib küll mõne üksiku sõna võõrast keelest üle võtta, aga mitte sõnade järjekorda“ (Äpardunud keeleuendus (1927), lk. 39).

Nagu teada, oli meie maal üsna lähedase minevikuni inimesi, kellele ühiskondlik asend tingis üldise bi- kui mitte trilingvaalsuse, mõtlen siinjuures peamiselt balti-sakslasi. Nende keele kohta käivatest uurimustest käib punase joonena läbi tugevate võõrmõjude konstateerimine. Nii märgib Hupel, et kohalikule saksa keelele andvat eri mõjud „die Gestalt eines Mischmasches, darin rußische, ehstnische, lettische, schwedische und andere, bald mit, bald ohne deutsche Endungen aufgenommene Ausdrücke vorkommen“ (Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland (1795), lk. VII), vt. ka Sallmann op. cit., lk. 5; Mitzka op. cit., lk. 6. Ja nii polegi üllatav leida eesti *ära* tõkelaenuna (*weg*) ka baltisaksa keeles, kus teda kasutatakse koos verbiga lõplikkuse tähistamiseks. Huvitav on seegi, et selle noteerib pikemalt V. Kiparsky, kelle teose „Fremdes im Baltendeutsch“ (Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors XI 1936) lähtekoht on võõraste elementide tunnustamises kitsam kui ta eelkäijate oma („man darf als „Baltendeutsch“ nur dasjenige bezeichnen, was von Balten selbst ohne Stilisierungsabsichten schriftlich fixiert worden ist“ op. cit., lk. 17). Kiparsky järgi esineb „weg in Zusammensetzungen mit dem Begriff des Verbrauchs, der Vollendung, z. B. *wegbraten* 'den ganzen Vorrat, alles was man hat, braten', *wegmahlen* (z. B. allen Kaffee) u. s. w.“ op. cit., lk. 77 ja on sama sõna, mis eesti *ära* (l. c.).

Ka Sallmann loendab oma ülevaates 3 lk. ulatuses ababil kujundatud verbe, mis olevat Eesti alal kõneldud baltisaksa

keele omapäraseid, sageli väga õnnestunud moodustised (op. cit., lk. 76). Toodud näiteis (ibid., lk. 76—80) väljendavat *ab-*: ..1) die Vollständigkeit, bis zu Ende, das Mühsame, Gering-schätziges, oft = aus, ver 2) das Theilweise 3) die Verstärkung 4) das Factitivum 5) die Scheidung von etwas weg, dann ab“ (ibid., lk. 76). Ehkki siin oleks võimalik ühendada neist tähendusstahkudest mitmeid vastavate eesti *ära* omadega, pidades neid eesti keele mõjul tarvitusele tulnuiks, peab kogu küsimuse esialgu jätma lahtiseks. Verbi tuletuselementide küsimuses peab baltisaksa puhul arvestama ka vastavaid uususi kesk- ja uusalamsaksa keeles, mille otsene mõju Baltikumis on kestnud pikemat aega, ulatudes sporaadselt 19. sajandissegi. Kahjuks ei sisalda baltisaksa ühiskeele seisukohalt alamsaksa elemente käsitlev eriuurimus (O. M a s i n g Niederdeutsche Elemente in der Umgangssprache der baltischen Deutschen (Abhandlungen des Herder-Institutes zu Riga 2. Bd. 4 1926) mingit otsust viidet *ab* ~ *af* vahekorrale verbiprefikseid käsitlevas peatükis (op. cit., lk. 30), kus muide küll esitatakse näiteid baltisaksa uususest, mis võiks olla alamsaksa pärandus (*weg-* pro *fort-*, *ver-* pro *er-* jne. l. c.). Sõnaloendis leidub aga siiski näiteid, millel *ab-*il on vastad alamsaksa keelest, vt. *abmarachen, sich; abrackern sich* jt. (M a s i n g op. cit., lk. 49, S a i l m a n n op. cit., lk. 78; vrd. H. G r i m m e Plattdeutsche Mundarten 2 (1922), lk. 136). Alamsaksa elavais murdeis kasutatakse *af-* i väga sagedasti koos verbidega, vt. selle kohta O. M e n s i n g Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch I, lk. 57 sub *af-*. Seejuures on *af-* il üldiselt samad funktsioonid kui baltisaksa *ab-*il, s. o. seda kasutatakse „zur Bezeichnung der Trennung oder Entfernung, nam. der Bewegung von einem Orte oder Gegenstände weg; um zu bezeichnen, dass die Handlung des Verbums bis zu Ende, bis zur Vollendung geführt wird“ jne. (l. c.).

Siinkohal jääb täiesti puudutamata verbi laiendava *ära* ja keeldsõna *ära* suhte probleem, mis kahtlemata vajaks iseseisvat käsitlust. Lõpetades usub allakirjutanu, et on saanud osaltki kätte need p õ h j u s e d, miks „*ära needma, ära keelma, ära kaotama* on mõnikord parem kui lihtne *needma, keelma, kaotama*“, nagu ütleb A a v i k ise Eesti õigekeelsuse õpikus

(lk. 91), ja et on saadud kujutus sellestki, kuidas *ära* eesti keeles on ka keele internsetel põhjustel võinud kujuneda lokaalsuhete väljendajast verbi tähendust ja laadi modifitseerivaks partikliks.

Villem Raud

EESTI KIRJANDUSTEADUSE TÖÖKAVAST.

Eesti kirjandusteaduslik tegevus on seni arenenud ilma suurema kavakindluseta.

Selles ei saa süüdistada kedagi üksikisikut: need on töötanud nii palju kui seda neile on võimaldatud, ja see töö pole olnud tulemusteta. Kodanliku iseseisvuse ajal on viidud lõpule vähemalt üks suurem kirjanduslugu (M. Kampmaa oma), ülikooli kirjandusloo kateedri (G. Suitsu) ümber on saanud ettevalmistuse terve kaader noori kirjandusloolasi — tõsi küll, peamiselt keskkoolidele, on ilmunud terve rida kirjandusloolisi üksikuurimusi (näit. Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetustes) kui ka mõned suuremad monograafiad üksikute autorite (Kreutzwald, Juhan Liiv jt.) kohta, kõnelemata esseistlikust kirjandusloolisest kirjandusest ning rohkest jooksvast kriitikast ajakirjades.

Kuid suuremad kirjandusteaduslikud ülesanded, millest allpool juttu, on kogu selle kahekümne aasta jooksul ometi jäänud täitmata. Ülikooli juurde suudeti luua ainult üks õppetool — eesti ja üldise kirjanduse jaoks, seegi siis koormatud õigupoolest kolme õppetooli kohustustega (kuna selle alla peale eesti ja lääne-euroopa kirjanduse kuulusid ka esteetika, poeetika ja stiiliõpetus). On loomulik, et selle õppetooli täitja, ainus inimene kodanlikus vabariigis, kes võis end ilma kõrvaltöödeta pühendada kirjandusteadusele, tegelikult pidi suurima osa oma jõust kulutama vaid kirjanduseõpetusele. Teised kõik võisid tegelda selle alaga ainult kõrvaltööna, olles sunnitud omale peasissetulekuid hankima mujalt. Suurem hulk meie kirjandusteaduslikke uurimusi on tehtud ainult sellise kõrvaltööna, peamiselt ülikooli kursuse lõpetamise või teadusliku kraadi omandamise eesmärgiga. Niipea kui see eesmärk saavutatud, s. o. teatud kvalifikatsioon saadud, tuli asuda mitte oma väljakoolitatud jõudude rakendusele teaduslikul alal, vaid — leivateenistusele kuskil keskkoolis või juhusliku artiklikirjutajana ajakirjanduses. Hulk kirjandusteaduse harrastajaid jäid aga juba varemalt „õpinguis takerdunud tudengeiks“.

Näib, et selles meie „rahvuslikele teadustele“ üldiselt raskes olukorras kirjandusteadus oli eriti vaeslapse osas. Samal ajal kui näit. ajaloolased oma nelja-viiekordselt suurema spetsiaaltöötajate

hulgaga võisid koostada peale üksikuurimuste vähemalt sellised üldise kandvusega asjad nagu „Eesti biograafiline leksikon“, „Ajalooline oskussõnastik“, „Eesti ajalugu I—III“ ja „Eesti ajaloo bibliograafia“, samal ajal kui folkloristid võisid Eesti Rahvaluule Arhiivist luua mitte ainult suurejoonelise vanavarakogu, vaid ka töökoha mitmele teaduslikule jõule, ajal kui Ak. Emakeele Selts ja peamiselt arheoloogia ning etnograafiaga tegelev Õp. Eesti Selts opereerisid vähemalt mingit teaduslikku tööd võimaldavate summadega, — sel ajal võis Akad. Kirjandusühing anda aastas ainult paar 100-kroonilist stipendiumi — näljatasuks üliõpilastele — ja Eesti Kirjanduse Selts maksis pisikest honorari ainult „minevate“ valmistööde eest; mingist seaduslikust Kirjandusinstituudist või Kirjandusmuuseumist siis aga võis ainult unistada. Sellest hoolimata olid mõned kroonumehed kurjad, miks mitte kirjandusteaduse alal ei ilmu rohkem kapitaaltöid...

Nüüd on kõik see põhjalikult muutunud ja muutumas. Nõukogude Eesti suurt huvi rahvuslike teaduste kui ka nende hulgast ühe kõige tähtsama, kirjandusteaduse vastu osutab juba spetsiaalse Kirjandusmuuseumi asutamine, samuti ka ülikooli kirjandusteaduse õppekohtade suurendamine — esialgu ühelt kolmele. See peaks olema pandiks, et kirjandusteaduslikule tööle siitpeale avanevad üldse senisest palju suuremad võimalused, et seniste juhuslike töötajate asemel võivad rakenduda püsivad tööjõud, et väärt töö saab ka väärilise tasu.

Kuid loomulikult käivad nende võimalustega kaasas ka kohustused. Kõigepealt peab senise juhuslikkuse asemele astuma kava-kindlus — siin nagu kõigil muilgi meie sotsialistliku ülesehitustöö aladel. On selge, et ei tohi enam kulutada energiat mõnele elukaugemale pisiküsimusele, seni kui üldtähtsad, laiemailegi hulkadele vajalikud suurülesanded on täitmata, aktuaalsed küsimused lahendamata. Ei tohi enam lubada, et algatatud üldvajalised tööd (nagu kirjandusteaduse alal näit. „Eesti kirjanduslugu tekstides“ või „Kirjanduslooline oskussõnastik“) veniksid aastaid ja aastakümneid. See, mis seni oli mõistetav ja ehk vabandatav, ei tohi seda olla nüüd enam. On vaja kindlaid ja konkreetseid töökavasid ligemaks ja kaugemaks tulevikuks. On vaja nende reaalse täitmise võimalikult tõenäolist etterehkendust ja tehtud töö pidevat kontrolli, eriti uute krediitide määramisel. On vaja kõigepealt suuremat töö ühtlustamist niihästi meetoodiliselt kui ka temaatiliselt, s. o. üksikute suurülesannete täitmist ühiste jõududega, kollektiivselt.

Sellise töökava koostamine on muidugi omaette suur töö, mida peavad tegema vastavad keskused. Siin püütakse esialgselt skitseerida ja laiemalegi üldsusele tutvustada ainult mõningaid üksik-

ülesandeid, mis nende ridade kirjutaja arvates sellest kavast ei tohiks puududa.

*

Meie kirjandusteaduse suurimaks päevaülesandeks on muidugi ideoloogiline ja meetodiline ümberorienteerumine vastavalt Nõukogude korrale. Tõsiasi, et intelligents oma enamikus ikka on teeninud — on pidanud teenima — valitsevaid klasse, maksab loomulikult ka uue olukorra kohta, kus seks valitsevaks klassiks on saanud just rahva suurim klass, tööliskond. Loomulikult on nüüd siis ka intelligentsi suhtes valitsevaks maailmavaateks selle klassi ideoloogia, marksism-leninism, mis näeb ja hindab asju kõigepealt selle järgi, kas nad on kasulikud revolutsioonile ja sotsialismi ülesehitusele või mitte. On paratamatu, et selle ideoloogia seisukohalt vajavad põhjalikku uuesti-läbitöötamist just nn. humanitaarteadused, sotsiaalteadused, nende hulgas ka kirjandusteadus. Sest on ju lõppeks ka kirjandus vaid üks liik ideoloogiat, kujundlikult väljendatud ideoloogia, ja vastavalt sellele ning vastavalt uuele hindamisbaasile tuleb uuesti läbi töötada kogu meie kirjanduskäsitlus ning kirjanduslugu. Selle hinnangud peavad muutuma kindlasti normatiivsemaiks, selle vaatlustes peab senisest enam esile tõusma ühiskondlik-ideoloogiline element (kuigi loomulikult mitte esteetiliste väärtuste eitamisena), ta üheks tähtsaimaks ülesandeks saab selgitada kirjanduse suhet ühiskondliku arengu ning klassivõitlusega.

Kuid käsikäes selle üldise ümbertöötamisega — millest pike-malt ei taheta siin rääkida — peab loomulikult arenema konkreetsete üksikülesannete täitmine, suuremate üksikteoste valmistamine ja väljandmine. Ja neist seisavad esikohal eriti sellised ülevaateosed, mis on vajalikud ka suuremale üldsusele, eriti kirjanduse õppijaile ülikoolis või väljaspool seda. On igatahes täiesti ebaloomulik seni valitsenud olukord, kus kirjandusteaduse alal ülikooli õpperaamatud puudusid peaaegu täielikult ja üliõpilasil tuli end aidata osalt keskkoolidele määratud kirjandusega (Kampmaa, Mihkla!), osalt koguda teadmisi juhuslikest artikleist, väliskirjanduste alal tarvitada aga ainult võõrkeelseid ja võõraste vaatekohtadega käsiraamatuid. Peamiselt tarvitati saksa omi, kus lõviosa oli pühendatud muidugi saksa kirjandusele või isegi väliskirjandusi hinnatud selle järgi, kui palju neis oli saksaist või — juudivastast (O. Hauser). Veel raskem oli üliõpilase olukord esteetika, poeetika ja stilistika alal, kus võõrkeelsed õpperaamatud olid ehitatud ka võõrkirjandusest võetud näiteile, mida üliõpilane enamasti ei suutnud üldse küllaldaselt mõista. On seepärast arusaadav, et kirjanduse kursuse lõpetamine võttis meil normaalsest palju rohkem aega — väga

sageli 5—7 aastat — või siis jälle olid omandatud teadmised võrdlemisi lünklikud, eriti esteetika ja kirjandusteooria alal ning samuti ideoloogilistes küsimustes. Muidugi — olgu veel korratud, ei saa selles kõiges süüdistada üksikinimesi, vaid elmainitud üldist olukorda ja eesti kirjandusteaduse üldist noorust. Kuid peaks olema selge, et nüüd ka sel alal peab tulema muutus.

Püüame anda lihtsa loendi tähtsamaist käsi- ning õpperaamatuist, mida vajaks niihästi ülikool kui ka laiem kirjandusehuviline publik. Arvestame seejuures mitte niipalju teoste tähtsuse kui nende teostatavuse järjekorda, kuigi viimane, sõltudes paljudest asjaoludest, võib olla üsna muutuv.

1. Üks kõige esialgsem, kuigi vist mitte kõige lihtsam on suurema eesti kirjandusloolise tekstivalimiku koostamine. Et õppida või uurida kirjanduslugu, on ju vaja kõigepealt tunda selle eset, iga ajajärgu kõige iseloomulikumaid ja väärtuslikumaid kirjandusteoseid endid. Kuidas aga on see võimalik, kui meie vanemast kirjandusest on töid uuestitrukutuna saadaval ainult umbes keskkooli kursuse ulatuses? Suurem hulk muid tekste, eriti n. ü. kirjandusloo abimaterjali, kirjeldusi, artikleid jne. — on laiali pillatud ammukadunud koguteostesse, ajakirjadesse jne., või ka iseseisvaina säilinud ainult ühes eksemplaris Arhiivraamatukogus. Ja ka viimane õigupoolest pole üldse mitte määratud näit. üliõpilastele tavaliseks lugemiseks — siis oleks ta varsti läbi, — vaid ainult eriuurijaile. Kuid ka hilisemast, näit. 19. saj. lõpu kirjandusest on uuesti avaldamata küllalt huvitavaid töid, näit. kõrvalisemate autorite õnnestunumaid palasid, eriti kui need on olnud sotsiaalselt radikaalsema sisuga. Peaasi aga: isegi uuesti ilmunud paremad tööd on nii laiali pillatud keskpärase hulka, et tavalisel kirjandusloo-harrastajal kui ka üliõpilasel üsna raske on nende seast teha õiget valikut. Muidugi aitaks siin kaasa hea kirjanduslugu, aga viimase koostamine uues vaimus nõuab ise veel pikka tööd ja ka hea kava puhul on näit. üksikute luuletuste või iseloomulikimate proosaosade ülesotsimine küllalt vaevarikas, eriti kui ei omata suurt isiklikku raamatukogu.

Ühe sõnaga — on selge, et meie nagu muudki rahvad vajame süstemaatilist ühisväljaannet kõigist neist meie mineviku töist, mil on või on olnud kirjanduslikku, ühiskondlikku või muud kultuuriloolist väärtust. Küsimus on ainult selles, kas seda teha n. ü. miinimumi ulatuses, piirdudes ainult üliõpilastelt nõutava lugemikuga kahes-kolmes köites, või teha see juba laiemas ulatuses, arvestades ka süvenenumaid tarbeid niihästi üliõpilaste kui ka üli- ning keskkooli õpetajate, kirjanike, arvustajate jt. kirjandustööliste ning üldse laiema kirjandustharrastava publiku hulgas. Kuna kogu materjali läbivaatamise suur töö on enamvähem üks, ja kaht, suuremat ning väiksemat väljaannet paralleelselt meil juba majan-

duslikult oleks raske teostada, siis on arvatavasti soovitamam asuda kohe suurema väljaande juurde. Muidugi on seejuures üheks tingimuseks, et selle teostamine, vähemalt vanema ja 19. saj. kirjanduse osas, ei veniks väga pikale, sest seal on vajadus kõige suurem. Nii ongi praegu Akadeemilise Kirjandusühingu ja ülikooli Eesti ja üldise kirjanduse kateedri ringides arutusel kava, mille järgi mõeldud valimik kuni realistliku vooluni (incl.) sisaldaks umb. 5—6 keskmist (300—400 lk.) köidet, mida kaugemas tulevikus ehk võiks täiendada veel umb. sama suure hulga 20. sajandi kirjandusest. Seejuures esindaks valimik ka eesti kirjandusloo n. ü. perifeerseid alasid ning abimaterjali, sisaldades näiteid (muidugi tõlkes) ka võõrkeelsest (ladina, saksa jm.) kirjandusest sel ajal, kus sel veel oli oluline osa eesti ühiskondliku elu ja mõttevoolude kajastaja ning juhtijana. Nii näit. ei tohiks selles puududa keskaegne kroonikakirjandus, alates Läti Henrikust, kui ka 18.—19. sajandi estofiilne kirjandus, näit. Merkeli, Schlegeli, Arveliuse, Frey, Luce, Rosenplänteri, Schultz-Bertrami, Lönnroti, Ahlqvisti jt. võõrkeelsete, aga eestiaineliste töödega. Loomulikult peaks aga valimik tooma kõik vähegi väärtuslikud tekstid eriti vanemast eestikeelsest kirjandusest, näit. ka kõik varasemad rahvaluule üleskirjutused (vanasõnad, rahvalaulud jne.). Ka hilisemast kirjandusest peaks valimik sisaldama võrdlemisi mitmekesisest materjali, võimaldama ülevaadet ka publitsistika, populaar-teaduse, arvustuse, tõlkeluule jne. arengust. Nii peaks ta esitama näiteid ka vähemate autorite töist, mis muidu kergesti jäävad täiesti unustusse või on raskesti kättesaadavad. Eesrindlikumailt autoreilt oleks näiteid ka nende vähemtähtsast töist (artikleist, kirjavahetusest jne.), kuna peatööd, mis nii-kui-nii eritrukis kõigile kättesaadavad, võiksid ruumi säästmiseks olla esindatud võrdlemisi lühidalt. — Eestikeelsete tekstide õigekeelsus peaks muidugi jääma muutmata, et anda võltsimatut materjali ka keele ning stiili ajaloo uurijaile. Loomulikult vajavad tekstid teatud sissejuhatusi ning seletusi, aga biograafiline, tekstoloogiline jms. kommentaar vaevalt saaks olla väga rikkalik, kuna see nõuaks palju eriuurimusi ja viivitaks tuntavalt teose ilmumist.

Kuna kõige vanemate materjalide väljaandmine eeldab suuremat ettevalmistust ja teatud määral neid esindab ka juba G. Suitsu-M. Lepiku väike „Eesti kirjanduslugu tekstides I“ (ning H. Kruusi „Eesti ajaloo lugemik“), otsustas T. R. Ülikooli kirjanduskateeder valimiku väljaandmist alustada keskelt. 1941. a. töökavasse ongi võetud sentimentalismi ning esiärkamisaja kirjandust harrav köide.

2. Teise suurema eeltööna uue põhjaliku eesti kirjandusloo koostamiseks kui ka üksikuurimusteks on vajalik kirjanduslooline bibliograafia. Nii väike kui võrreldes muude rahvaste oma-

dega eesti kirjanduse hulk ongi, on võimatu selle arengut ja saavutusi põhjalikumalt jälgida, kui puudub enne täielik ülevaade sellest, mis igaüks mineviku autoreist ise on kirjutanud ja mis tema üle on kirjutatud. Sellise ülevaatliku loendi saamine on aga juba meiegi oludes üsna suur ja raske töö, eriti kuna kogu kodanliku iseseisvuse ajal Eesti Bibliograafia Asutis on jõudnud läbi töötada ja süstematiseerida ainult väikese osa ajakirjanduse materjali ning Õp. Eesti Seltsi poolt välja antud kriitilised „Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaated“ käsitlevad ainult mõne üksiku aasta kirjandust. Akadeemilise Kirjandusühingu poolt arendatud üksikautorite jm. eribliograafiade koostamine on summade väheuse kui ka töö määratu raskuse tõttu üsna visalt edenenud.

Nähtavasti on see suurülesanne lahendatav ainult kogu meie bibliograafia-asjanduse intensiiveerimisega. Peame nähtavasti veel kauaks ilma jääma päris põhjalikust ning tühjendavast kirjandusloolisest bibliograafiast. Kuid lõppeks puudub selline ka muil vanemal kultuurrahvail ja ei sisalda näit. G. Lanson'i ega K. Godeke vastavad tööd prantsuse ja saksa kirjandusest kaugeitki iga visandit või käsikirjalehte, iga teatekest või artiklikest. Nagu iga kirjanduslugu, nii tähendab ka bibliograafia siiski alati teatud valikut. Nii peaks ka meie esialgu rahulduma teatud tähtsama materjali bibliograafiaga (samuti nagu ajaloolased), mida siis hiljem iga autori või küsimuse eriuurija võiks ise täiendada oma hästituntud erialal. Igatahes oleks lootusetu juba ette püüda süstemaatiliselt täiesti põhjalikke eribliograafiaid koostada ning selleks ikka jälle uuesti läbi vaadata kogu eesti trükitud paber! Eriti üliõpilastele, aga ka igale uurijale on ometi väga palju kasu ka kokkuvõtlikust bibliograafiast, kus iga autori puhul on täpselt ja usaldusväärset märgitud tema kohta käiv oluline materjal.

Esmajärjekorras aga vajaksime bibliograafiat eesti kirjanduse kohta käivaist uurimustest, nii trükituist kui ka käsikirjalistest (rohkesti ülikooli seminaritöid!). Ja vähemalt sellise ülevaate töö valmimist ongi pea loota (Ed. Laugastelt).

3. Paralleelselt nende eeltöödega peaks siiski varakult arutusele võtma ka uue eesti kirjandusloo enda koostamise. Selle puudumine on end eriti ülikooli-õpetuse kogu aeg väga vales tunda annud ja on õigupoolest omamoodi skandaal, et sel alal alles nii vähe on tehtud. Sel on omad põhjused — aga eriti nüüd muutub see vajadus veel eriti põletavaks, kuna senised käsiraamatud enam kuidagi ei suuda vastata uutele nõuetele. Tõuseb seepärast küsimus, kas mitte ei peaks kiires korras koostama mingi lühema kokkuvõtlikugi marksistliku ülevaate eesti kirjanduse arengust, mis oleks täienduseks senistele käsitlustele. Kuid varem või hiljem on ka suure, mitmekoitelise eesti kirjandusloo käsile-

võtt paratamatu. Vene liiduvabariigis on teatavasti selline suur seitsmeköiteline vene kirjanduslugu juba trükkis.

4. Neljandaks suureks ülesandeks on muidugi eesti kirjandusteooria, eesti poetika valmistamine, kuna Tomasevskile tugenev Ainelõ-Visnapuu „Poetika põhijooni I“ on mõnede defektidega ja pealegi poolik. Prof. Suits on siin oma loengutega teinud võrdlemisi rohkesti eeltöid.

5. Eelmissel ühenduses on vajalik loomulikult ka spetsiaalsem eesti stilistika. Sellega ehk saaks võimalust mööda liita ka stiiliuurimise õpetuse ja praktilise stiiliõpetuse koos vastavate harjutusülesannetega. Meie stiilikursuse hea traditsioon, toetatud Lääne-Euroopa eesrindlike ülikoolide kogemustest, ei tohiks puududa ka meie uues kirjanduse õppekavas. Selleks — ja veel enam selle puudumise puhul — on aga vastava käsiraamatu ilmumine väga soovitatav.

6. Kõike seda peaks täiendama ning põhjendama vähemalt väikegi esteetika kursus. Senised eestikeelsed Ridala-Croce ja Meumanni tööd on juba ammu ajast ja arust. Kahjuks on puhtmarksistliku esteetika ja kunstiteooria väljatöötus, kuigi väga tähtis, ka mujal, N. Liidus veel alles võrdlemisi poolik. Siin oleks meiegi teadlasil veel rohkesti üldise tähtsusega ülesandeid. Võibolla tuleb siin kõigepealt hankida eesti tõlge marksismi-leninismi klassikute (Marxi, Engelsi, Lenini, Stalini jt.) üksikväljendustest kunsti kohta.

7. Üheks ammu pooleliolnud tööks on meil (Akad. Kirjandusühingul) olnud kirjanduslooline oskussõnastik. Kuigi „Eesti Entsüklopeedia“ osalt juba vastava nomenklatuuri on enam-vähem fikseerinud, mida kerge käega ei tohiks hakata muutma, on siin põhjalikuma eritöö ilmumine kord ometi tarvilik. Ak. Kirjandusühing on otsustanud, et selleks peavad koos puhtsõnastikulisel osagal esinema ka lühemad sisulised seletused eri kirjanduslike ja kirjanduslooliste mõistete kohta. Nii võiksid teda koolid, üliõpilased jt. tarvitada ka vajaliku teatmeteosena. Nüüd, lahedamais kirjastusoludes, võiks see teos paisuda väikese kirjandusliku entsüklopeedia ulatuseni, nagu oli umb. selletaoline kahest väikesest köitest koosnev vene teos. Suure kirjandusliku entsüklopeedia, nagu seda on vene ainulaadne „Литературная Энциклопедия“ (mis teatavasti jälle jätkab ilmumist ja on jõudnud juba 11. köiteni), koostamine jääb meie oludes nii-kui-nii alles kauge tuleviku muusikaks.

8. Mis aga paratamatult vajaline on teostada juba õige pea, on suurem vene ja maailmakirjanduse ajalugu, vähemalt selles ulatuses, nagu seda nõuab ülikooli üldise kirjanduse kursus. Siin, nagu öeldud, valitseb praegu täielik ummik, kuna senised saksakeelsed õppeabinõud praegu vaevalt enam üldse on

kõlblikud ja vene omadki veel esialgu keeelistel põhjustel mittekasustatavad. Aga kui need keeelistel takistused edaspidi osalt kaoksidki, ei saa nende venekeelsete teoste tarvitamist pidada rahuldavaks sel põhjusel, et juba meie endi ajaloolised suhted nende väliskirjandustega nõuavad nende pisut teissugust käsitlust, et võorkeelsete nimede ortograafia vene transkriptsioonis tugevasti segaks nende nimede õieti kirjutamist eesti keeles, jne. Kõige kiirem, mis siin teha, on mõningaid sellekohaseid venekeelseid töid avaldada eesti tõlkes või — kui võimalik — ka ümbertöötuses. Nii ilmubki RK Teaduslikul Kirjandusel käesoleval aastal tõlge F. Šilleri kolmeköitelisest „Lääne-Euroopa uueagese kirjanduse ajaloo“st, mil küll rohkesti puudusi, aga ka voorusi. Kuid see käsitleb ainult viimase poolteise sajandi kirjandust. Ta aitab küll täiendada meie senist A. Anttila formalistlikku „Sissejuhatust uema aja kirjanduse peavooludesse“, kuid vajab ka ise täiendust, eriti varasemate sajandite kohta.

Tõlked on siiski ainult hädaabinõu, millele varem või hiljem peab järgnema iseseisev ja täielik, seega siis mitmeköiteline üldine kirjanduslugu. — Eriti kiiresti vajame teost muidugi vene kirjandusest, vähemalt selle uemast ajajärgust.

9. Ka väliskirjanduste ajaloo õppimine on võimatu ilma klassiliste tekstide lugemiseta. Neid on eesti keeles viimaseil aastakümneil ilmunud küll juba hea hulk, eriti Eesti Kirjanduse Seltsi „Maailmakirjanduse“ seerias, aga loomulikult ei rahulda see veel ülikooligi nõudeid, kõnelemata muist harrastajaist. Eriti puudulik on valik vanemast, enne 19. sajandit loodud klassilisest kirjandusest. Siin peab jätkuma ning jätkub süstemaatiline üksikteoste tõlkimine. Kuid on küllalt vajalikke töid, mida vaevalt niipea tervena jaksatakse tõlkida ja millest kirjandusloo illustreerimiseks piisaks ka ainult hästi valitud ja hästi sissejuhatatud katkeist. Nii siis: vajame, nagu teisedki rahvad, suurt maailmakirjanduse lugemikku. Selle koostamine, vastavate tõlgete hankimine on pikk ja vaearikas töö, millega seepärast peaks algama niipea kui vähegi võimalik. Võib arvata, et praegusel „ümberrorienteerumise“ ajajärgul meie luuletajad üsna tänulikult vastu võtaksid süstemaatilisi värsitõlgete tellimisi. Siingi on vaja kõigepäält organiseerimist ja krediite, siis leidub ka töötajaid.

10. Uue üleliidulise õppekorralduse järgi on ka rahvaluule liidetud kirjanduse kateedri alla. Sel võivad olla oma puudused — kontakti nõrgenemine etnograafiaga, ajalooaga jms. — kuid sel on ka oma paremusi. Sest peale etnograafilis-etnoloogilise külje huvitab meid folkloor siiski — ja eriti — ka oma esteetilise, ühiskondliku ja ideoloogilise küljega, ning sel alal liitub ta uurimine tihedalt kirjanduslooga omaga. Ning seda sidet tugevdab ilmselt marksistlik vaatlusviis, vastandina „soome kooli“ meetodile, mis

oma pärimuste algupära ning rännuteede otsimisega folkloori ühiskondliku ja esteetilise vaatluse kippus lükkama üldse kaugesse tulevikku.

Ei ole seepärast palju, kui ka siin kirjandusteaduse töökavasse võtta meie kultuuri ammune valulaps — rahvaluule antoloogia koostamine. Igatahes ei rahulda ülikooli kirjandusõpetuse vajadusi ei senised väikesed keskkoolide antoloogiad ega „Vana Kandle“ tüüpi kogud, millest igaiüks küllalt mahukas, kuid sellest hoolimata kaugeltki ei sisalda kõiki vajalisi tüüpe, eriti kõige huvitavamaist jutustavaist lauludest. Suurema tüpoloogilise antoloogia-lugemiku koostamiseks on Eesti Kirjanduse Seltsi toetusel tehtud juba kaunis rohkesti eeltööd, kuid viimasel ajal on need jälle katkenud. Ka siin on mõni kirjanduslik keskus kohustatud asja uuesti üles võtma ning vajalised töövõimalused muretsema.

*

Oleme loendanud rea kõige tähtsamaid üldise ning ülikooli-pedagoogilise tähtsusega töid, mis meie alal teostamist ootavad. Muidugi pole see loend tühjendav. Isegi üle kirjandusteaduse ala piiri ulatuvad kirjanduslikud ja siis ka kirjanduse õpetuse vajadused. Nii näit. oleks igale kirjanikule ja vahest veel enam tõlkijale väga vajalik nn. ideoloogiline sõnastik, mis suuresti kaasa aitaks meie väljendusliku sõnavara rikastamiseks ja eesti keele rohkete sünonüümide ja enam-vähem paralleelsete väljendite hulgast igal juhul kõige sobivama leidmiseks. Loomulikult peaks selles iga sünonüüm olema varustatud täpse seletusega ta erivaryundist ning näidetega ta tarvitamisest. Ülikooli stiilikursusel on sellise käsiraamatu järgi tuntud püsivat tarvidust.

Ja ka muidu oleks kirjandusteadlasel mitmeid soove esitada keeleteadlasile, folkloristidele, ajaloolastele, sotsioloogidele jne. Kõnelemata sellest, et kirjandusloolaste enda töökavas peale eelmainitud üldiste teoste loomulikult peab seisma ka rida monograafilisi eriuurimusi üksikautorite ja üksikküsimuste kohta. Nii näit. tuleb ligemalt selgitada kogu meie kirjanduse ühiskondlik (klassipärane) alus, valgustada uuesti näit. meie ärkamisaja ning hilisema „rahvusliku“ kirjanduse klassiseloomu jne. Loomulikult eeldavad ka eelmainitud üldised teosed suurel määral just selliseid üksikuurimusi. Aga see kõik tähendaks juba üksikasjalisema töökava koostamist, mis pole siinse sõnavõtu ülesandeks.

Ainus, mis siin taheti, oli nüüd, meie ajaloo suurel pöördepunktil, teha väike bilanss ka meie kirjandusteaduse praegusest olukorrast, ta üldistest ülesannetest ja toonitada mõningate üldiste kokkuvõtteteoste vajalikkust. On selge, et nende teostamine nõuab mitte ainult aastaid vaid ehk isegi aastakümneid. Aga

just selle töö ulatus nõuab selget sihiteadvust, plaanikindlust ja julget pealehakkamist.

Ja teiseks nõuab ta teostamine paljude inimeste kollektiivset, hästi-organiseeritud koostööd. On möödas ajad, kus iga organisatsioon, iga kirjastus, iga üksikisik nukitses omaette mingi väikese eriülesande kallal, vahel ka paralleelselt teistega, kuna kogu töö ühise organiseerimise eest ei hoolitsenud keegi. See on minevik. Küll aga tuleb ka nüüd hoolt kanda, et näit. kirjandusteaduslikud asutised ning töölised oleksid tihedas koostöös ka Riikliku Kirjastuskeskuse vastavate ressurssidega ja neid juhtivate kõrgete instantsidega. Kumbki neist peab tuttav olema ka teise kavade ning võimalustega. Ja vaevalt kuskil mujal on endassekapselduv, paberit raiskav ja siiski pimesikäsutav bürokratism, see sotsialistliku ülesehitustöö suurim vaenlane, nii hädaohtlik kui siin — kirjanduse ja teaduse alal.

„Järele jõuda ja ette jõuda eesrindlike kapitalistlike maade saavutustest“ — see sms Stalini suur loosung peab olema võitlusloosungiks ka meie kirjandusteaduse alal. Ja sellele liitub teine — sotsialistliku võistluse loosung meie teiste liiduvabariikidega.

Muidugi, meie väikerahva tingimustes see võistlus on suur ja raske. Aga just see väiksus kohustab.

August Annist

FORMALISM KIRJANDUSES KUI SOTSIALISTLIKU REALISMI VAENLANE

Praegu teostuv üleminek kapitalistlikust ühiskonnast sotsialistlikku on laiapiirdeline, ulatuslik protsess, mis ei saa jätta hõlmatamata kultuurigi tema mitmekesisest avaldustes. Vajadus anda kultuurile tagasi temale kuuluv ühiskondlik positsioon, mille ta oli suurel määral kaotanud kodanliku režiimi ajal, ditkeerib meile siin põhjalikke ümberkorraldusi ja -orienteerumisi — ülesanne, mille tähtsust on juba küllaltki sageli ja veenvalt rõhutatud. Kui uut kultuuriideaali iseloomustavad üldsõnaliselt rahvuslik vorm ja sotsialistlik sisu, siis täpsustub see nõue kirjanduse ja kujutavkunstide alal sotsialistlikuks realismiks.

Sotsialistlik realism ei tähenda mitte ainult ümberorienteerumist manifestses tendentsis, ta tähendab ka uut esteetikat, uut arusaama mitte üksnes kunstiteose ideoloogilisest, vaid ka tema sisemisest struktuurist — lühidalt, ta on mitte ainult sotsialistlik, vaid ka

realism. Sest mis kasu oleks meil teosest, mille ideoloogia on kõigiti laitmatu, mida aga serveeritakse sellisel visil, mis jätab laiema publiku täiesti külmaks?

Niisiis sotsialistlik realism. Aga et olla tõeline sotsialistlik realist, peab olema teadlik ka sellest, mida ei olda mitte ega tohitagi olla, sellest, mis eraldab sotsialistlikku realisti ülejäänud voolude kirjanikest-kunstnikest. Kaks suunda on siin olemuselt vastandlikud sotsialistlikule realismile: naturalism ja formalism.

*

Mida tähendab sõna formalism? Nagu märkame, on ta tuletatud mõistest „formaalne“ ja peaks tähendama hoiakut, mis tähtsustab kunstiteoses eelkõige selle formaalseid, vormilisi kvaliteete. Ja kui me suhtume eitavalt sellisesse hoiakusse, siis tahame sellega ütelda, et ta tähtsustab neid ülemäära.

Peaksime võima juba määratella, milline see ülemäärane tähtsustamine õieti on. See on loomult relatiivne, ja me võime seda mõõta üksnes vormi ja sisu vahekorrast lähtudes. Ei saa olla, vähemasti põhimõtteliselt, vormi, mis oleks juba olemuselt formalistlik; alles mainitud vahekorras avaldub formalistlik printsiip.

Sisu ja vorm ei ole mõõdetavad suurused, veel vähem on nad kvantitatiivselt teineteisega võrreldavad. Oleks absurdne ütelda, et formalist paneb vormile liiga palju rõhku ja sisule liiga vähe. Sellise olukorra nentimiseks puuduvad meil igasugused mõõdupuud. Pigem võiksime seda nõnda väljendada, et vorm hakkab täitma tema loomingus funktsioone, mis ei kuulu enam vormi otsesesse ülesannetesse. See tähendab, kui me hakkame uurima, kas igale vormilisele kvaliteedile vastab ka analoogiline sisuline kvaliteet, siis leiame vormielemente, millele me ei suuda leida mingit sisulist põhjendust; teiselt poolt ilmneb puudujääk ses mõttes, et osa sisuelemente ei kajastu üldse vormis, küll aga paralüeeritakse selle poolt. Muidugi, on mõeldav ka olukord, kus tekib küll ülejääk, puudujääki aga mitte, s. t. me leiame vormielemente, mis pole põhjendatavad, aga ka mitte ilmselt ebakohased või segavad — piirjuhtum, mille käsitlemisel peame arvestama eelkõige oma võimalikku küündimatust peidetud niitude avastamises.

Lühike järeldus kõigest eespoolöeldust oleks niisiis: formalisti vorm ei vasta sisule.

Kuidas tõlkida seda avastust ühiskondlikku terminoloogiasse? — Vormi ülejääk nii elus kui ka kunstis tekib siis, kui sisuline külg hakkab muutuma niivõrd tühiseks ja šablooniliseks, et suur osa loovast energiast jääb loomis- (resp. elu-) protsessis rakendamata. See ülejääk otsib endale siis tegevust vormi kallal, mida ta asub nikerdama ja treima palja mängulõbu pärast, et ainult kuidagi igavust peletada: mängulõbu pärast, millel pole enam mingit põhjuslikku sidet loova väljendustungi endaga. Siis tekivad peenutsevad, sisemiselt mõttetud eluvormid kõige selle fraasiõõnsuse ja snobistliku etiketitemisega, millest pakkus nii ohtralt näiteid meiegi kodanliku koorekihi elu (ja sellega ühenduses ka formalistlik osa meie loovkultuurist).

Mainisime, et formalism elus avaldub peamiselt hüpertrofeerunud reeglite ja kommete süsteemis. Ja üks olnud luuleski kõik need hoolikalt väljatöötatud riimi- ja meetrilised skeemid, mida on pakutud meile nõnda ohtralt sajandite vältel, sama hoiaku tunnustajad. Pole juhus, et just tugevaima poliitilise reaktsiooni ajastul kerkis meie luules üles „vormipuhtuse“ nõue seninähtamatu rangusega, läks moodi „klassiline“ sonett tema kohmakaimas tardumuses. Ja kas ei olnud sonetikogu, mis oli muutumas obligatoorseks igale debüteerivale noorluuletajale, nagu kummarduseks seltskondlikule vastuvõtule ilmumisel, mille reegli- ja kombekohasus pidi andma tunnistust heast kirjanduslikust „lastetoast“.

Usutakse, et vorm on midagi igavesti püsivat, muutumatut, mis jääb ka siis, kui sisu hääbub, ja nähakse temas idealistliku filosoofia mõttes mingi „absoluutse vaimu“ kehastust. Tühi jutt, et sisu vajab vastavat vormi — ega peen inimene tohi siis nõnda rääkida, nagu tal nokk on kasvanud! Poeedi oskus seisab just võimes sisu niimoodi vormiga ühendada, et traagelniidid peitu jääksid — pahupidine loomisprotsess. Sisu ise aga, mis pidi välja kannatama kõik vormi prokrustese-voodid, muutus paratamatult tühiseks, šablooniliseks, oli ta ju ainult veel mäsitavaks saviks. Mitte elav, tundev inimene ei kõnelnud temast, vaid viisakas, hästirietatud nukk, kellest oli kõige vähem karta mässu kehtiva korra vastu.

Mainisime, et kodanliku kunstikäsituse järgi seisab loov võime esmajoones sisu ja vormi ühendavate traagelniitide peitmises. Sel teorial oli kindlasti oma mõte. See mõte nimelt, et oleks võimatu kujutella olukorda, kus sisu ja vorm oleksid pidevas konfliktis. Ühelt poolt pidi järeleandmine tulema ja tuli muidugi sisu poolt. Sisu andis ära suure osa oma dünaamilisest energiast, andis ära oma elulise, ühiskondliku aluspõhja ja eelkõige oma ainukordsuse. Ta loobus spontaansusest. Ta kohanes vormiga, ilma et oleksime võinud näha kuskil möönduste piiri, ja muutus viimaks toleks mätsitavaks saviks, millena me teda äsja iseloomustasime.

Tulemuseks oli omamoodi vägivaldne „harmonia“, mis oma sügavaimas olemuses oli ilmselt fiktiivne, sest ta põhjenes tõelise loominguprotsessi pahupidipöörarnisel. Ja seegi tulemus oli küllalt haruldane.

Nüüd aga tekib üks tõsine raskus. Defineerisime varem formalismi sisu ja vormi vastuoluna. Äsja nägime aga, et see mittevastavus ei ole sugugi paratamatu. Võidakse saavutada teatav harmonia, fiktiivne küll, aga siiski harmonia. Ja konflikt ei ole enam alati eksaktselt nenditav. Oleme sattunud näiliselts ummikusse.

Kui vorm tervikuna üksi ei suuda meile enam anda vajalikke pidemeid otsustamiseks, siis on paratamatu, et peame otsima neid vormi sisemisest struktuurist, mis suudaks ehk paremini valgustada tema tekkelugu. Ehk leiame siit midagi, millest võiks kinni hakata.

*

Vorm ei ole teatavasti midagi korraga, ühelt hoobilt tekkivat. Ta on lahutatav üksikuiks vormielementideks, mille reastumisest ja põimumisest tekibki see suletud süsteem, mida nimetame kunstiteoseks. Ja see lahutamine ei ole mõistuslik-abstraktse analüüsi meelevaldne tulemus, vaid taastub üsna suure täpsusega kunstiteose tõelisele loomisprotsessile. Üksik vormielement on looja teadvuses ikka enam-vähem valmina antud — sellepärast nimetamegi teda elemendiks, algosaks; vormiv tegevus seisab suurelt osalt just nende elementide koordineerimises. Kuidas toimub aga see koordineatsioon?

Ideaaljuhul on ta võrreldav orgaanilise, enam-vähem automaatselt toimuva kristallisatsiooniprotsessiga. Tilgad langevad koopa laest, ja pikkamööda tekib stalaktiit kõiges oma imetlusväärse korrapärasuses ja ilus. Kunstiline emotsioon selgub, vabaneb oma esialgsest kaootilisest amorfsusest, kehastub materjalis. Kehastumisprotsess lõpeb (samal ideaaljuhul muidugi), kui kujutelm on leidnud endale absoluutselt vastava vormi, mis annab tema edasi vähimagi võltsinguta. Vormielemendid liituvad ühtseks vormtervikuks sisulise ühtsuse ajal, mille üksikelementidest igäiks on leidnud endale kehastuse vastavas vormielemendis.

Kuidas toimib aga formalist? Tema käsitab vormi valmina, justkui sündinud tööka, mille ette ta asetab sisu selle heakskiitmiseks. Või kui ka mitte päriselt nõnda, siis kasutab ta ometi vormielementide liitmiseks valmisretsepte, mis on võrdselt kehtivad igal üksikjuhul ja võrdselt rakendatavad nende elementide igale kombinatsioonile. Ja üksik vormielementki luuakse sageli kunstlikult, nagu mingi šifrikoodi alusel, ilma et vastaval sisuelemendil oleks midagi kaasa rääkida.

Sageli koosnevad need retseptid kahest osast: esimesest, mis juhib terviku alajaotuste kujunemist, ja teisest, mis neid tolleks lõplikuks tervikuks liidab. Aleksandriin kujundab näit. soneti üksikvärsi, sonetivorm liidab need tervikuks.

On huvitav ära märkida, et formalism ei tähenda sugugi alati mingit kindlat fikseeritud voolu, vaid võib olla ka ainult alajaotuseks mõnes olemuselt hoopis formalismivabas voolus ja elada nõnda mingit parasiidielu (on ju suur osa formalistlikest vormiskeemidest kunagi spontaanselt tekkinud ja alles hiljem välja ehitatud noiks tardunud doktriinideks, millistena me neid tunneme). Ei ole — eriti uuemal ajal — kuigi haruldaseks nähtuseks, et valitud uute vormielementide, uute, dogmaatikavabamate vormimisvõtete suunas käänduvad algul enamasti formalismi, et alles hiljem oma tõelisest ülesandest teadlikuks muutuda, vabanemata siiski kunagi täielikult formalismi seljatagustest rünnakukatsetest, võrdlemisi ohututest muidugi.

Sümbolism luules, säärasena, nagu algatas selle B a u d e l a i r e, ei olnud põhiliselt formalistlik vool: tema püüdeks oli vabastada vorm formalistlikest kammitsatest ja muuta ta painduvamaks, võites nõnda luulele uudseid väljendusvahendeid, teiselt poolt avastada uusi, senisest spontaansemaid ja konkreetsemaid sisusid, tungides ikka sügavamale inimhinge.

Lagunev buržuaasia tõttas muidugi kiiremas korras Baudelaire'i pioneeritööd oma huvides ära kasutama. See kujunes tal seda kergemaks, et Baudelaire'i edasirühk ise põlnud suures osas

vaba estetistlik-formalistlikest elementidest — meenutagem kas või tema ohtlikku „vastavuste“ teooriat, millest oli ainult üks samm täielikku umbsohu, ja ei olnud puudust neist, kes selle sammu tõesti astusid.

„Mu värsside mõte on see, mis neile omistatakse,“ ütleb avameelselt Paul Valéry, „abstraktsiooni viimne konsekvents, kus luule on ainult veel mingiks „mõtte süntaksiks“. mis on ühtviisi rakendatav igale mõtte- ja tundmussisule.“

N. Liidus olid need sajandivahetuse voolud esindatud ainult nende puhtformalistlikes avaldustes ja pealegi kultuurilise arengu iseärasuste poolt vähe põhjendatud, nii et üleminek sotsialistlikku realismi pidi toimuma paratamatult teisiti, eelkõige järsemalt, olid siin ju pealegi abiks sellised loovad suurvaimud nagu näiteks luule alal Maja k o v s k i, kelle geniaalne üritus uue, formalismivaba meetrika loomiseks on üheks suurema tulevikuväärtusega sündmuseks käesoleva sajandi kirjanduses.

*

Vabandatagu seda teemast veidi kõrvalekaldunud ekskursiooni. Ent puudutasime siin ala, kus täpse piirjoone tõmbamine formalismi ja sotsialistliku realismi vahel on seotud kõige suuremate raskustega ja kus sellega ka kõige sagedamini eksitakse.

Nüüd aga tahaksime käsitleda veel üht väga huvitavat, ehkki esialgu seatud raamidest taas väljakalduvat probleemi. Nimelt: kui kõrvutatakse formalismi ja naturalismi, siis peetakse neid teineteise suhtes otseselt vastandlikeks, ühe takerdudes reaalsuse pisisajusse ja teise irdudes neist hoopis. Ent täpsem analüüs selgitab, et naturalism on tegelikult ainult üks formalismi avaldusvorme — tõsi küll, tublisti erinev ülejäänuiist, ent siiski ilmselt taastatav ühisele juurele. Kogu situatsioon on taastatav ühele ainsale kõikehaaravale antiteesile: realism (resp. sotsialistlik realism) — formalism.

Sest mis on see, mida rõhutab üle naturalistlik kujutaja? Loodusvorme, paljaid, teose põhiideega seostamata ja selle seisukohast ümberkujundamata loodusvorme ja vormidetaile — järelikult ikkagi vormilisi elemente. Vorm on vorm, olgu ta vahetult loodusest aistitud või spekulatiivselt leiutatud. Kuritarvitada ei tohi kumbagi. Loodusvorm on teose kui terviku jaoks oluline sel määral, mil määral ta teenib sisulisi väärtusi. Reaalne on ju lõppeks see, mida me sellisena tunnetame, mis meie kujutluses reaalsena eksisteerib. Ja see reaalsus erineb teatava määrani teaduslikult objektiivsest reaalsusest. Me unustame tähtsusetuid detaile, leiutame teisi juurde, liialdame mõningaid elemente ja surume alla teisi, assotsieerime tundmatut tuttavaga ja moonutame teda liht-

suse huvides, kujundame objekti ümber vastavalt oma subjektiiv-
sele suhtumusele. Ja loodusvormidel on teoses ainult sedavõrd
tähtsust, kui nad väljendavad peale reaalsuse enda ka meie suhtu-
mist sellesse. Mitte dogmaatiline „loomutruudus“, vaid sisemine
kokkusulamine sisuelementidega on siin tõeliseks vormikriteeriu-
miks.

Naturalistile, kes järgib piinlikult loodusvorme, küsimata
endalt sealjuures, kas nende nii täpne ja „õige“ äratoomine on
vajalik teose põhiidee seisukohast ja ei kahjusta seda, on loodus-
vorm mitte lähtekohaks, vaid lõppjaamaks — ilmselt formalistlik
hoiak.

Sellisenähtus on formalism nähtus, mille vastu võitlemine on üles-
andeks, mille seab meile sotsialistliku realismi teostamine ja mis
võrdub kultuuri puhastamisega kodanliku mõtteviisi jäänustest.
N. Liidu kogemused võitluses formalismiga on meile siin hinda-
matuks eeskujuks, mis säästavad meie aega ja energiat, hoides meid
nii liialduste kui ka menševistlike kompromisside eest. Õpetagu
nad meid vältima kuulutamast mingi tühise laharvamise pärast
formalismiks mõnd sotsialistliku realismi erivormi (eks too ju
sotsialistlik realism endaga kaasa seninähtamatu mitmekesisuse
stiilides ja vormides) ja lubamast samal ajal pügeda sotsialistliku
realismi sildi alla ilmselt formalistlikke nähtusi, nagu poevad
kommunisti nimetuse varju trotskistlikud reeturid! Siis oleme
teinud suure sammu lähemale tolele kultuuriideaalile, mis on sot-
sialistlik sisult ja rahvuslik vormilt, haarates kõige laiemaid masse
ja kasvatades neid kommunismile.

I. Laaban

„EESTI KEEL JA KIRJANDUS“ ilmub kord kuus. Väljaandja: ENSV
Hariduse Rahvakomissariaat. Kirjastus: RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu,
Ülikooli 18.

Toimetuse kolleegium: K. Kure, M. Lepik, F. Linnus, J. Mägiste, R. Pöld-
mäe, A. Saareste, K. Taev.

Vastutav toimetaja ja korrektor R. Nurkse. Tehniline toimetaja J. Arus.
Ladumisele antud 16. I 1941. Trükki antud 19. II 1941. MB 1258.
Paberi formaat 67×95. 1/32. Laotihedus 36 356. Trükipoognaid 5. Autori-
poognaid 4,49. Trükiarv 3000 eks. Trükitud „Tartu Kommunisti“ trüki-
kojas, Tartus. Trükikoja tellimise nr. 146.

Tellimishind: 44 rbl. aastas, 22 rbl. poolaastas, 11 rbl. veerandaastas.
Üksiknumber 4 rbl. Tellimisi võtavad vastu RKK Müügiosakond, Tallinn,
Pärnu mnt. 10—24, kõik RKK raamatukauplused, ajalehtede kontorid, posti-
asutused-sidekontorid ja RKK kollektiivmüügi usaldusmehed.

Toimetus ja talitus Tartu, Ülikooli 18, telef. 35-51.

„Эстонский Язык и Литература“. На эстонском языке. Эгосиздат „Научная
Литература“, Тарту.

RK „Teadusliku Kirjanduse“ kirjastusel ilmunud

UUDISKIRJANDUST

R. Indreko: EESTI MUISTSED ELANIKUD.

56 lk. Hind 1 kroon.

Keda eestlastest küll ei huvitaks küsimus: kes olid meie maa vanemad elanikud ja kuidas nad elasid? Kas olid nad eestlased, olid meile kuidagi sugulased või elas muistses Eestis meile sootuks võõras rahvas? Ja kui asus meie maal esialgu võõras rahvas, siis millal tulid siia meie tõelised esi-vanemad?

Neile paeluvaile küsimustele annab vastuse see mag. R. Indreko raamat.

A. Makarenko: RAAMAT LASTEVANEMAILE.

Eessõna kirjutanud prof. A. Koort. 442 lk. Hind 8 rubla.

„Aidata vanematel ümber vaadata, järele mõelda, silmi avada — selline on käesoleva raamatu tagasihoidlik ülesanne“ — nii iseloomustab raamatut sissejuhatavais sõnades autor ise.

See on kuulsa pedagoogi-praktiku ja loova kirjaniku huvitav ning sügavasisuline, elurõõmus ning elujulge teos. Sellisena kujuneb ta niihästi väärtuslikuks praktiliseks nõuandjaks paljudele Nõukogude Eesti lastevanemaile ja perekondadele kui ka tähtsaks ja üldiseks teguriks meie uue ühiskonna chitamisel ja selle vaimseuse kujundamisel.

M. Rosental: MARKSISTLIK DIALEKTILINE MEETOD.

196 lk. Hind 5 rubla.

Marksistliku dialektilise meetodi kasutamise oskus võimaldab meil õieti süveneda tegelikkusesse, annab meile õige arusaamise sündmustest, nende tähendusest ja sisemisest seosest, võimaldades meil seega „ette näha sündmuste käiku ja tunnetada mitte üksnes seda, kuidas ja kuhu arenevad sündmused olevikus, vaid ka seda, kuidas ja kuhu nad peavad arenema tulevikus“. Andes täieliku käsitluse materialistliku ja idealistliku filosoofia alustest, on see raamat esmajärguliselt vajaline igale marksismi-leninismi õppijale kui nurgakivi, millele toetub tubli nõukogude inimese maailmavaateline teadlikkus ja ümbritseva elu mõistmine.

H. Tampere: VANA KANNEL IV.

Karksi vanad rahvalaulud I. 532 lk. Hind 18 rubla.

„Vana Kannel“ IV sisaldab laule Karksi kihelkonnast ja tahab seega pilti anda nn. Mulgimaa laulurepertuaarist. Teaduslike printsiipide alusel korraldatuna ta manab lugeja silmade ette ilmeika kujutluse meie esivanemate lauluarmastusest ja -oskusest, avades seejuures rohkesti senitundmatuid külgi meie endisaegses kultuuris.

M. Toomse: EESTI ta-, tä-VERBIDE KONSONANTSEST LIITUMISEST.

312 lk. Hind 20 rubla.

Sügaval eesti murrete tundmisel põhjenev keeleteaduslik uurimus, mis peale pealkirjas tähendatud probleemi igakülgse lahenduse sisaldab ka arvukalt muid uusi vaatekohti eesti keele ajaloolist arengut puutuvais küsimustes.

DEA
132412
3

RK „TEADUSLIKU KIRJANDUSE” AJAKIRJAD:

EESTI KEEL JA KIRJANDUS.

Eesti keele, kirjanduse, folkloori, etnograafia, kriitika ja bibliograafia kuukiri. Väljaandja ENSV Hariduse Rahvakomissariaat. Vastutav toimetaja R. Nurkse. Tellimishind aastas 44 rbl., poolaastas 22 rbl. Üksiknumber 4 rbl.

NÕUKOGUDE AGRONOMIA.

ENSV Põllutöö Rahvakomissariaadi teaduslik põllumajanduse ajakiri. Ilmub 6 korda aastas. Vastutav toimetaja A. Muuga. Tellimishind aastas 22 rbl., poolaastas 11 rbl. Üksiknumber 4 rbl.

NÕUKOGUDE KÕRGEM KOOL.

ENSV kõrgemate õppeasutuste ja neis tegutsevate kommunistlike noorte algorganisatsioonide ajakiri. Ilmub 10 korda aastas. Vastutav toimetaja F. Issak. Tellimishind aastas 13 rbl., poolaastas 7 rbl. Üksiknumber 1 rbl. 80 kop.

AJALOO AJAKIRI.

Käsitleb ajalooküsimusi marksismi-leninismi õpetuse valgusel ning ajaloo õpetamise ja metoodika küsimusi. Väljaandja ENSV Hariduse Rahvakomissariaat. Vastutav toimetaja H. Rebane. Ilmub 6 korda aastas. Tellimishind aastas 22 rbl., poolaastas 11 rbl. Üksiknumber 4 rbl.

ARSTITEADUS.

Arstiteaduslike küsimusi käsitlev ajakiri. Analüüsib ja vaatleb uusi erialalisi saavutusi, avaldab teaduslike seisukohti. Väljaandja ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaat. Vastutav toimetaja prof. A. Valdes. Ilmub 10 korda aastas. Tellimishind aastas 36 rbl., poolaastas 18 rbl. Üksiknumber 4 rbl.

RAHVA TERVISHOID.

Rahvalik tervishoiu kuukiri. Väljaandja ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaat. Vastutav toimetaja dr. M. Kask. Tellimishind aastas 17 rbl., poolaastas 8 rbl. 50 kop. Üksiknumber 1 rbl. 50 kop.

Tellimisi võtavad vastu: RKK Müügiosakond, Tallinn, Pärnu mnt. 10—24, kõik RKK raamatukauplused, ajalehtede kontorid, postiasutused-sidekontorid ja RKK kollektiivmüügi usaldusmehed.
